

Izdavač

Beogradska otvorena škola

Beograd, Masarikova 5, Palata Beograd, XVI sprat

Tel: (011) 30-65-800, 36-13-112

Faks: (011) 36-13-112

Elektronska pošta: bos bos.org.yu

<http://www.bos.org.yu>

Za izdavača

Vesna Đukić-Šećibović

Recenzenti

Prof. dr Vladimir Cvetković

Lazar Šestović

Urednik

Marinko Vučinić

Lektor i korektor

Miroslav Maksimović

Tehnički urednik

Aleksandar Kostadinović

Dizajn korica

Goran Milovanović

Slog i prelom

Aleksandar Kostadinović

Tiraž

300 primeraka

Štampa

ASPEKTI GLOBALIZACIJE

Priredili

Ivana Pantelić

Vlado Pavićević

Vladimir Petrović

Goran Milovanović

SADRŽAJ:

Beleška priređivača

Predgovor

Miroslav Pečujlić
Dva lika globalizacije

Jovica Trkulja
Globalizacija kao potčinjavanje ili šansa

Vladimir Vuletić
Rivalski pristupi globalizaciji

Miroslav N. Jovanović
Globalizacija i evropske vrednosti

Čedomir Antić
Globalizacija i istorija

Slobodan Reljić
Mediji i globalizacija

Goran Milovanović

Internet i globalizacija: zavojite staze ka informatičkom društvu

Pojmovnik globalizacije

Vladimir Petrović

Globalizacija i budućnost – nad knjigom Pripreme za XXI vek Pola Kenedija

Beleška priređivača

Ova knjiga je nastala na osnovu inicijative grupe saradnika Beogradske Otvorene Škole, koji su učestvovali u modulu «Sukob civilizacija». Motivisani odsustvom ozbiljne i instruktivne literature na srpskom jeziku o globalizaciji, odlučili smo da oko ovog projekta okupimo stručnjake koji se ovim fenomenom bave, kao i mlade diplomce zainteresovane za ovu temu. Ovaj zbornik rezultat je njihovih npora. Tematski je podeljen u dve celine. Prva se sastoji od stručnih članaka posvećenih pojedinim aspektima globalizacije. BOŠ se zahvaljuje autorima ovih članaka. Drugi deo knjige, Pojmovnik globalizacije, sastavljen je od odrednica koje relevantnih za temu. Priređivači koriste ovu priliku da se zahvale autorima ovih odrednica (Milan Dakić, Dejan Dragojević, Dražen Krsmanović, Milica Jevremović, Jovan Jakšić, Jelena Jerinić, Jelena Jovanović, Iva Nenić, Darko Ninkov, Ivan Matavulj, Dragan Mihajlović, Goran Milovanović, Nina Ostrogonac, Ivana Pantelić, Miljana Pantović, Vladimir Petrović, Milica Popović, Milan Sitarski, Milan Stanković, Marko St. Tasić i Bojan Vračević.) čije su znanje, vreme, energiju i prijateljstvo nemilice iskorišćavali. U izradi ove knjige učestvovao je i Forum za pitanja globalizacije iz Novog Sada. Priređivači se zahvaljuju svim saradnicima i piscima teksova u knjizi.

Odrednice koje su obrađene u pojmovniku nikako ne iscrpljuju temu, niti je pokrivaju u potpunosti. Projekat Pojmovnika globalizacije nastavlja se razvojem kompletinog hipertekstualnog izdanja knjige, koje će biti potpuno podržano bazom podataka i omogućavati korisnicima da je svojim prilozima upotpune.

Predgovor

Termin globalizacija se još u kasnim osamdesetim godinama prošlog vijeka veoma rijetko koristio, kako u akademskoj literaturi tako i u svakodnevnom govoru. Termin je, kako kaže Entoni Gidens (Anthony Giddens), došao niotkuda da bi danas postao ključna tema u razmatranjima savremenih ekonomskih, političkih i inih zbivanja. Globalizacija je i među najneupućenijima prestala biti fenomen koji se dešava negdje "vani" i nekome drugom. To je proces koji se odvija upravo "ovdje" i koji snažno utiče na intimni i lični aspekt života svakoga od nas.

Onoga trenutka kada nam je lik Nelsona Mandele postao prepoznatljiviji od lika našeg prvog komšije, nešto se promijenilo u prirodi našeg svakodnevnog

iskustva. Postoje dobri, objektivni razlozi da se vjeruje da živimo u ključnom periodu istorijske tranzicije. Više od svega, promjene koje nam se događaju nisu vezane ni za jednu specifičnu tačku planete, ali pogađaju svaku tačku pojedinačno. Živimo, dakle, u svijetu velikih promjena, promjena koje utiču na gotovo sve ono što radimo.

Sa procesom globalizacije, koji prepostavlja da postoje stvari na planeti o kojima smo svi, manje ili više, dobro informisani, koje se direktno tiču života svakog od nas i na koje svi možemo svjesno uticati, po prvi put se postavlja i niz pitanja kojima do sada nije bila posvećivana značajnija pažnja. Dilema koja se ističe kao ključna u raspravama i razmatranjima fenomena globalizacije glasi: Da li globalizacija dovodi do povećavanja nejednakosti država u cijelom svijetu ili, suprotno tome, ona upravo doprinosi smanjivanju nejednakosti među državama u njihovom ekonomskom razvoju? I dok se na jednom polu nalaze oni koji ovaj proces smatraju poželjnim i korisnim zbog jačanja konkurenциje, stvaranja preduslova za kreiranje zdravijeg tržišta i mogućeg smanjenja jaza između bogatih i siromašnih zemalja, na drugom kraju nalaze se oni koji smatraju da globalizacija produbljuje nejednakosti i dovodi do permanentne periferizacije siromašnjeg dijela naše planete.

Pored pitanja ekomske nejednakosti država u svijetu, globalizacija nosi i druge izazove i dileme. Potreba da se stvore uslovi za brži privredni razvoj, potreba za očuvanjem životne sredine i društvene stabilnosti, efikasno međunarodno održavanje mira, sužavanje tehnološkog i socijalnog jaza između bogatih i siromašnih, uloga i uticaj multinacionalnih kompanija u modernom svijetu, obezbjeđenje viših zdravstvenih standarda, zajedničko shvatanje ljudskih prava i očuvanje kulturnog identiteta u sve homogenizovanijem svijetu, samo su neke od tema koje prate rasprave o procesu globalizacije.

Značaj ovog procesa doveo je do oštре polarizacije na pobornike i kritičare globalizacije. Pobornici globalizaciju vide kao jedan nov proces, koji se može mjeriti prodorom interneta; oni smatraju da je to jedina ideologija koju treba propovjedati te da ona predstavlja trijumf tržišta. Na drugoj strani su kritičari, koji glasno negoduju zbog svih loših stvari koje pripisuju globalizaciji. Oni smatraju da globalizacija nije sasvim nov process, da on postoji vijekovima, stalno napredujući uz povremeno veliko nazadovanje. Smatraju da svaka zemlja, a ne samo Amerika, u praksi gleda na tržište kao na sredstvo, a ne ideologiju, koje je na domaćem terenu prilagođeno sistemu raspodjele zarada i moralnih vrijednosti određenih lokalnim društvenim normama.

Kritičari se dijele na one iz bogatih zemalja koji se plaše posljedica globalizacije po njih same, i na one koji globalizaciju napadaju zbog toga što ih, ponekad sa dobrim razlogom, mimoilazi. Ali kada prevaziđu ljutnju, oni često daju predloge u skladu sa liberalizacijom koja u konačnom ishodu doprinosi globalizaciji. Oni smatraju da je nemoguće ostvariti globalizaciju u nejednakom svijetu. Drugo, problemi životne sredine nisu prouzrokovani potrošačkim mentalitetom Juga, već stilom života ljudi na Sjeveru. Konačno, Zapad mora da

učini nešto u vezi svog pogrešnog pristupa migraciji jer sistem koji uključuje privlačenje najumnijih i najboljih iz siromašnih zemalja stalno podiže nove barijere prema ostalim ljudima iz zemalja u razvoju.

Glavno pitanje je da li je Zapad spremam da se mijenja? To je jedino izvodljivo pod uslovom da ekonomija postane pratilac politike, a ne obratno. Budućnost naše planete ne smije biti prepuštena tržištu ili stavljena u ruke korporacija, već mora biti povjerena vladama koje će imati više sluha za građansko društvo nego za biznis. Danas je jasno da je globalizacija politički, tehnološki i kulturni isto toliko koliko i ekonomski fenomen.

Problem je što i pristalice i oponenti globalizacije upadaju u zamku pretpostavki da se ljudski resursi ili politika mogu posmatrati nezavisno od geografije. Nikakva grupa ljudi ili politika ne može pretvoriti Ruandu u Singapur. Isto tako, može izgledati "nefer" što zemlje sa lakinm pristupom pomorskim komunikacijama, poput onih u istočnoj Aziji ili priobalnih djelova Kine, mogu lakše koristiti prednosti specijalizacije u proizvodnji od zemalja u unutrašnjosti kontinenta.

Ovim priručnikom želimo da fenomen globalizacije učinimo bližim građanima naše zemlje i da pokušamo da otvorimo raspravu o procesu koji nezaustavljivo napreduje i na koji i samo možemo uticati. Ključno pitanje koje prožima sve rade u priručniku jeste: Da li imamo kapaciteta da kanališemo proces globalizacije na način da on omogućava pružanje vrhunskog dobra najvećem broju ljudi? Nadamo se da će tekstovi u ovom priručniku doprinijeti jasnijoj percepciji i boljem razumijevanju savremenih procesa u kojima učestvujemo i na koje i sami, u većoj ili manjoj mjeri, svjesno ili nesvjesno, utičemo.

Vladimir Pavićević

Prof. dr Miroslav Pečujlić
Pravni fakultet u Beogradu

GLOBALIZACIJA - DVA LIKA SVETA

Ako bismo izabrali jedan pojam koji simbolizuje duh današnjeg vremena to bi bio pojam »globalizacije«. Rogobatna reč, koja samo deceniju ranije gotovo da nije imala mesto u akademskim radovima ili medijima, postala je nezaobilazna. »Globalisation«, »mondialisation«, »globalizacion«, »Globalisierung« - reč koja je došla gotovo niotkuda danas kruži svuda, obeležavajući najmoćniju silu koja oblikuje život savremenog sveta. Pre samo pola milenijuma polovina Kolumbove mape u momentu otkrića Amerike bila je prazna, obeležena kao »terra incognita«. Društva, tada razdvojena kao oaze pustinjama, danas tvore bezbrojnim nitima povezan »Svetski sistem«. Globalni poredak još juče delovao je tako daleko i tuđe kao da se zbiva u nekom drugom svetu, kao da se dešava nekim drugim ljudima. Već danas on postaje nova sudbina, sila koja pokreće nevidljive konce našeg svakodnevnog života.

1. Teorijski dijalog

No, horizont globalizacije je varljiv, ostavlja lažan utisak potpune prozračnosti, krajnje jednostavnosti. Međutim, globalizacija, njeno poimanje i karakter polje su strasnih teorijskih i ideoloških sporova, sukoba rivalskih koncepcija (D.Held, et. al., 1999; N.Guillen, 1999). Dok jedni u globalizaciji vide otelotvorenje gvozdene istorijske nužnosti, za druge je ona samo jedan veliki mit, stepen međusobne povezanosti zemalja ispod je nivoa koji je osvojen pre Prvog svetskog rata. Ako je globalizacija za jedne objektivan i spontan planetarni proces, za druge ona je isključivo projekat dominacije Zapada, amerikanizacije sveta. Dok za jednu struju ona označava integraciju sveta, za druge ona neizbežno izaziva fragmentaciju, sve dublji socijalni jaz između svetova i sukob civilizacija. Ako dobitnici u globalizaciji nalaze isključivo civilizacijski napredak i nove blagodeti za čovečanstvo, za gubitnike ona je samo destruktivna sila.

Obilje različitih koncepcija, koje smo ovlaš ilustrovali, sabire se, međutim, u dve krajnje različite, velike teorijske slike globalizacije: struju *hiperglobalista* i struju *skeptika*, koje ocrtava D. Held u svojoj već čuvenoj klasifikaciji (D. Held, et. al; D. Held, A. McGrew, 2000). Toj podeli mi bismo dodali i struju *kritičke teorije globalizacije* (Z. Bauman, 1998, 2000; U. Beck, 2000; M. Castells, 2000; A. Giddens, 2000, D. Held, 1999).

Za HIPERGLOBALISTE globalizacija je gvozdena istorijska neizbežnost. Svet koji je vladao pet vekova i izgledao većit: svet nacionalnih ekonomija, suverenih država i samosvojnih kultura pripada prošlosti. 1) Nezadržive ekonomske sile: transnacionalni finansijski kapital, korporacije i svetski ekonomski arbitar (MMF) pretvaraju nacionalne ekonomije u svoje lokalne jedinice. 2) Globalizacija označava smrt nacionalne države, ona je potpuno ispraznila njihovu autonomiju i suverenitet. Nacionalne države su »živi mrtvaci«. 3) Informatičko-medijska revolucija i njeni kulturni proizvodi: TV serije, vesti i filmovi najavljaju kraj nacionalne kulture i identiteta. 4) U krug hiperglobalista mi ćemo uključiti i čuvenu Fukujaminu sliku sveta, njenu najavu »kraja istorije«. Veliki istorijski rivali, fašizam i komunizam, nestali su sa scene, tržište i demokratija postali su univerzalna socijalna formula koja je osvojila sve prostore sveta. Umesto višepolarnog stvoren je uniformni, unipolarni svet. Dramatične borbe, ratovi i konflikti pripadaju prošlosti, došli smo do kraja istorije, do harmoničnog poretku (F. Fukuyama, 1992). Pogled na svet SKEPTIKA iz temelja je različit. 1) Ekonomska globalizacija je samo mit – svet je danas manje integrisan nego što je bio uoči I svetskog rata i ere »Zlatnog standarda«. Tok suprotan globalizaciji predstavlja i regionalizacija, stvaranje tri velika finansijska i trgovачka bloka – evropskog, pacifičko-azijskog i američkog – koji ne ujedinjuju već dele svet. 2) Početak XXI veka ne samo što ne najavljuje smrt nacionalne države, već predstavlja eru proliferacije novih nezavisnih država. Nacionalne države ne samo što nisu pasivne žrtve već su kreatori globalizacije; one

uspostavljaju pravila koja oblikuju svetsku ekonomiju. Upravljanje ekonomskom globalizacijom i nadnacionalnim institucijama, pokazuje se kao prevashodno zapadni projekat, njegov cilj je održavanje supremacije Zapada. Odlučujuće obeležje međunarodnog poretku, kao i ranije, nije *međuzavisnost*, već *zavisnost*.³⁾ Umesto integracije sveta, na delu je njegova fragmentacija – sve dublja nejednakost moćan je podsticaj fundamentalizmu i agresivnom nacionalizmu, koji svet deli u različite i sukobljene civilizacijske blokove i etničke enklave (D. Held).

Oprečne teorijske slike izražavaju temeljno različit odnos prema novoj realnosti koja se ubrzano formira, osvetljavaju samo neki od njenih različitih likova koji idealizuju ili pak demonizuju. Prvo, različit odnos uslovljen je spoznajnim razlozima – previđanjem temeljne razlike između dve potpuno različite dimenzije globalizacije. Jednu njenu dimenziju čini: trajni i nezadrživi **objektivni** proces globalizacije – kompresije vremena i prostora, sve tešnje međuzavisnosti društava i uspona transnacionalnih sila i institucija. Druga dimenzija je **promenljiva istorijska forma** koju međuzavisnost zadobija – ona može da bude demokratska ili autoritarna, humanija ili asocijalnija.¹ Forma globalizacije je plod interesa i svetonazora vladajućeg krila globalne elite moći. Hiperglobalisti vide isključivo objektivnu dimenziju globalizacije, kao zbivanje koje karakteriše ista ona gvozdena nužnost koja upravlja kretanjem planeta. "Isto onako kao što svako jutro, kada se budim, znam da se sunce neizbežno rađa, tako i globalizacija predstavlja nužno događanje koje nije stvar volje niti izbora" (T. Friedman, 1999). Iz njihove optike potpuno je isključena druga dimenzija: autoritarna ili demokratska forma koju međuzavisnost zadobija i koja je upravo stvar ljudskog izbora. Drugo, pod uticajem ideoološko-interesnih naboja, hiperglobalisti vrše dvostruko pojednostavljivanje novonastajuće realnosti, idealizuju jedan i demonizuju drugi njen pol. Savremene generacije žive u dva paralelna i sve tešnje izukrštavana, isprepletena i međuzavisna sveta: globalnom i lokalnom. Kao što polovi sever – jug čine geografske polove, tako "globalno i lokano" predstavljaju socijalne polove savremenog sveta. Za hiperglobaliste – tu revolucionarnu teorijsku "avanguardu" neoliberalnog krila globalne elite moći – globalizacija ne samo što je istorijski nužna već je i poželjna, ona donosi bezgraničan prosperitet (Kenichi, Ohmae, 1990). Poslednju barijeru na tom putu predstavlja jedino lokalizam, taj isključivo "retrogradni" pol sveta. Zastrاشen budućnošću, on očajnički i uzaludno pokušava da održi jedan prohujali svet. Umesto demokratske, organske evolucije, odgovor hiperglobalista je usiljeno,

---

¹ Razlike između «objektivnog» procesa i «forme» («projekta») nisu odseène, u realnosti se prepliau. Niz objektivnih elemenata, tehnološke inovacije, forme tržišnih odnosa, globalne elite moći prerađuju, formiraju prema svom subjektivnom projektu, interesima i filozofiji. I obrnuto, forma, projekat globalizacije tokom vremena se "objektivizira", dobija vid objektivnog procesa, "prirodnog" i jedino moguæeg toka èiji drukèiji, alternativni oblik je gotovo nemoguæe i zamisliti. No, uprkos tome, nužno je razlikovanje objektivnog procesa i poveæavanja međuzavisnosti i forme koju ona zadobija.

revolucionarno razaranje jednog punog krila planetarnog socijalnog organizma: nacionalne države, suvereniteta i kulture. Slika sveta skeptika – tog ekstremnog kontrasta – potpuno je, pak, slepa za ovu novu, nezadrživu i brzo nastajuću realnost, globalizaciju planetarnog života. Za skeptike kao da se ništa novo ne dešava pod nebeskom kapom. Pogledi TRANSFORMACIONISTA ublažavaju ekstremne poglede, dok KRITIČKA TEORIJA ocrtava istovremeno različite likove, svetle i tamne strane globalizacije.

Naš odnos prema rivalskim teorijama nije ni idolopoklonički ni kverulantski. On je istovremeno i uvažavajući i kritički. Niz uvida mi posmatramo kao dragocene pokazatelje različitih aspekata neobično protivrečnih likova, građu za KOMPLEKSNU TEORIJU GLOBALIZACIJE.

2. Geneza, objektivan proces i forma globalizacije

Globalizacija, koja ima dugu predistoriju, otelotvorenje je osobenog antropološko-civilizacijskog koda, vid je fascinantne evolucije koja vodi od prvih usamljenih grupa humanoida preko arhaičnih imperija do modernog svetskog poretka. Ekspanzija velikih religija i civilizacija, vojna osvajanja i džinovska carstva, arhaičan su oblik povezivanja svetova, ujedinjavanja čovečanstva. Uprkos svim dubokim odsečnim razlikama između njenih modernih i predmodernih oblika (*protoglobalizacije*), na delu je jedno univerzalno i trajno stremljenje čovečanstva.

Globalizacija, međutim, ne zadobija oblik neprekinute evolutivne linije. Naprotiv, u njenoj burnoj i dramatičnoj istoriji smenjuju se razdoblja ekspanzije i kontrakcije, uzleti i brutalni prekidi – pokrenuta nezadrživim silama industrijske revolucije i kolonijalne ekspanzije, ona doživljava neviđen polet koji traje od pedesetih godina 19. veka do I svetskog rata. Dva velika svetska i Hladni rat doneće, međutim, brutalni prekid i oseku. Slom blokovske podele sveta, trijumf Zapada označiće doba njenog vrtoglavog ubrzanja, eru *turboglobalizacije*. No, putanja sveta ostaje otvorena i neizvesna – ona se može kretati od ekološke ili nuklearne kataklizme, preko nove podele sveta na divovske regionalne blokove, do jedinstvenog demokratskog i orvelijanskog "Svetskog poretka".

Savremeni proces globalizacije karakteriše sve njene suštastvene dimenzije. Prvo, ona označava *objektivne* planetarne procese: a) tehnološko evolucionisanje i njegov plod: kompresija vremena i prostora, smanjivanje distance i vremena potrebnog za sve razgranatije komunikacije. Kada mlazni avion putuje brzinom 100 puta većom od starih brodova na jedra, što znači da su fizičke distance sto puta manje, planeta se "sužava, smanjuje". Drugo, sve je tešnja povezanost i međuzavisnost društava, sve je širi krug delatnosti koje postaju transnacionalne, kojima se ne može upravljati isključivo unutar pojedinačnih država. Osobito ekonomija, taj *krvotok sveta*, splet arterija i kapilara, vodi sve gušćoj mreži povezanosti i međuzavisnosti. Sve je izrazitija nadmoć transnacionalnih ekonomskih sila: mobilnog finansijskog kapitala i korporacija

nad lokalnim ekonomijama i državama. Internet – taj simbol informatičke revolucije – na jedan pritisak dugmeta otvara trezore duhovnog bogatstva sveta. U krug objektivnih tokova ulazi i sve veći uticaj "zbivanja sa distance", uticaja događaja u jednom lokalitetu na život individua i zajednica na drugoj strani planete. Najzad, globalizacija označava rasprostiranje istovetnih formi (industrijalizma a potom postindustrijalizma, tržišne ekonomije i višepartijskog političkog sistema) na gotovo celokupni socijalni prostor sveta. Rasprostiranje sličnih formi nastaje kao plod "limitacije" (difuzije), usvajanja superiornijih formi kroz proces modernizacije, ili pak dominacije, nasilnog nametanja.

Definisanje globalizacije kao objektivnog planetarnog procesa, iako bitno, nije jedino obeležje globalizacije. Njena druga i presudna dimenzija oličena je u socijalnoj formi koju globalizacija zadobija. Da li ona označava postupno rasprostiranje ekonomске dobrobiti ili sve dublju socijalnu provaliju između svetova, da li vodi poništavanju nacionalnih kultura i sukobu civilizacija ili njihovom međusobnom obogaćivanju, da li se kreće ka globalnoj demokratiji ili autoritarnoj svetskoj državi, harmoniji sa prirodom ili njenom nezadrživom razaranju – presudno je obeležje globalizacije. Međuzavisnost, sama po sebi, automatski ne određuje karakter povezanosti, ona može zadobiti demokratske ili autoritarne, asocijalne ili humanije forme.

Forma globalizacije plod je interesa i svetonazora, ideala i iluzija vladajućeg krila globalne elite moći, kreatora koji oblikuje projekat globalizacije. U drugoj polovini XX stoljeća na svetskoj sceni smenjuju se dva velika rivalska projekta globalizacije. Projekat "Novog svetskog ekonomskog poretka", taj plod velikog istorijskog kompromisa zapadne elite, promotera "države blagostanja" i "Grupe 77" Pokreta nesvrstanih vladao je svetskom arenom pune tri decenije. U njegovim središtu nalazi se dvostruki cilj: ubrzan razvoj ekonomija Trećeg sveta, njihovo pretvaranje u Novoindustrijalizovane zemlje, i istovremeno smanjivanje jaza između svetova. Projekat je podržan obilatom ekonomskom pomoći jeftinim kreditima Svetske banke (F. McMichael, 1999). Pad zastupnika "države blagostanja" i meteorski uspon neoliberalnog krila elite moći koncem sedamdesetih (Reganoizma-Tačerizma), njegovo osvajanje komandnih pozicija u nadnacionalnim institucijama uvodi nov projekat globalizacije koji, poput parnog valjka, preoblikuje socijalni reljef sveta.

3. Dva lika globalizacije

Neoliberalni projekat, forma globalizacije krajnje je protvrečna, svaka od njениh dimenzija, poput starog boga Janusa, sadrži dva potpuno različita lika, koja obeležavaju sve sfere društva.

3.1. U ekonomskoj sferi neoliberalni projekat, poput Džekila i Hajda, u jedan "dvoglavi lik" stapa dve potpuno suprotne dimenzije: a) ekonomsku efikasnost (superiornost); b) socijalno inferiornu stranu globalizacije.,

Neoliberalizam se javlja kao moćan generator silovito ubrzanog ritma globalizacije, instrument sve bržeg stvaranja sve većeg ekonomskog bogatstva sveta. Svet postaje bogatiji nego što su naši preci i u najneobuzdanijem uzletu mašte mogli da zamisle. Generacija mlađih na Zapadu danas troši 6 puta više od svojih roditelja; globalni prihod za samo 165 godina (1870–1985) uvećao se za 40%. Profit transnacionalnih korporacija porastao je za 700%. Neoliberalizam, poput "čarobnog ključa", otvara nekoliko novih, snažnih izvora efikasnosti. Masovna deregulacija, privatizacija i liberalizacija kapitala, njegovo prenošenje iz internih ruku birokratske države u preduzimljivije ruke privatnog preduzetništva, prvi je izvor nove efikasnosti. Drugi izvor ekomske superiornosti izražava se u novoj globalnoj mobilnosti – slobodnoj cirkulaciji kapitala, slamanju protekcionističkih barijera. Kao duh oslobođen iz boce, transnacionalni kapital kruži planetom u potrazi za najpovoljnijim uslovima brzog oplođavanja: najjeftinijom radnom snagom i sirovinama, zonama najmanjih socijalnih izdataka i korporacijskih poreza. Treći izvor ekomske efikasnosti potpuno je različitog karaktera. Hirurškim rezom sekuljarni izdaci za socijalnu zaštitu, zdravstvo i školovanje, odbacuje se i sama pomisao na punu zaposlenost. Četvrti izvor ekomske efikasnosti – uvećane sposobnosti oplodnje kapitala (profita) – nalazi se u drastičnom smanjivanju pomoći "zemljama u razvoju", za nekoliko decenija ekomska pomoći je smanjena 4 puta.

Dok prvi krug – privatizacija i deregulacija, preduzimljivost i motivacija, slobodna cirkulacija kapitala – silovito uveličava ekomsku efikasnost, stopu oplodnje kapitala, dotle drugi krug – demontiranje socijalne države i drastično sužavanje ekomske pomoći – neizbežno vodi k malignim socijalnim posledicama. Nasuprot socijalnom kapitalizmu, projektu "države blagostanja", koji je istovremeno povećavao bogatstvo i rasprostirao dobrobit na sve šire socijalne slojeve, neoliberalna formula sve brže uvećava bogatstvo uske elite ali istovremeno povećava socijalnu nejednakost, vodi globalizaciji siromaštva. Uporedna slika dva istorijska razdoblja: perioda od 1960–1980 i razdoblja 1980–2000, koja odgovara vladavini dva različita ekomska modela, ogoljeno pokazuje da je, prema svim pokazateljima, *napredak* u poslednje dve decenije globalizacije izrazito manji, da je znatno usporen ili potpuno zaustavljen. Rast bruto nacionalnog dohotka bez izuzetka i drastično je opao. U grupi najsromišnjih zemalja pad je dramatičan, od godišnje stope od 2%, rast je pao na samo 0,5%. U grupi srednjih zemalja pad je od 3,6% na 1%. U drugom razdoblju nezaposlenost je i u zemljama Evropske unije uvećana 3–6 puta (Lego, 2000). Socijalna nejednakost između i unutar društava postaje sve veća. U 90 zemalja sveta ekomska situacija je gora nego pre deset ili dvadeset godina; preko 1,5 milijarde stanovnika živi sa 1 dolarom dnevno. Na drugoj strani 255 svetskih milijardera kontroliše više bogatstva nego što iznosi kombinovani godišnji dohodak zemalja u kojim živi 45% svetskog stanovištva (UN Report 1999). Sve je brži ritam stvaranja sve dublje provalje. Disparitet u prihodima između najbogatijih i najsromišnjih zemalja iznosio je početkom 19 veka 1:3, da

bi se "meteorskom brzinom" popeo na 1:13 početkom XX veka. No, dok su šezdesetih godina prošlog veka, u ekonomiji "države blagostanja", razlike iznosile 1:30, u vreme vladavine neoliberalizma (devedesetih) one su skočile na 1:60, a posle samo 7 godina na 1:74, i potom na 1:84 (UN Report. 1999; W. Robinson, 1995). Najzad, zemlje *najbrže globalizacije* beleže istovremeno visoke stope ekonomskog rasta (5-6,5%) i *drastično povećavanje socijalne nejednakosti*, za gotovo jednu petinu: 15-20% (Ledger, 2000). Sve dulja socijalna polarizacija ne vlada samo između Prvog i Trećeg sveta, kraci "Novog siromaštva" se šire i unutar bogatih društava. "Crne rupe globalizacije", ljudi i teritorije isključeni iz napretka, nalaze se u svakom velikom gradu Prvog sveta, u američkim gradskim getoima, francuskim naseljima severnoafrikanaca, japanskim Zoseba četvrtima. One su naseljene milionima beskućnika, svetom prostitutcije, kriminala i droge, bolesnih i nepismenih (M. Castells, p. 168).

Život nas je izlečio od iluzije, vere u osvajanje harmoničnog svetskog poretku – socijalne razlike, polarizacije i konflikti trajno su svojstvo društva. Reč je o istorijskom smeru: da li se socijalne nejednakosti ublažavaju ili produbljuju i pretvaraju globalnu arenu u sve eksplozivnije socijalno tlo.

3.2. Dvostruki lik suštastveno je obeležje i kulturne sfere. Informatičko-medijska revolucija i njeni kultni proizvodi: vesti, dokumentarne i umetničke serije, sapunske opere, muzički hitovi i filmovi prelaze geografske granice, svojim kulturnim zračenjem preoblikuju lokalni kulturni prostor. Beskrajno se proširuju lokalni horizonti, vrši homogenizacija ukusa, zabave i hrane, životnih stilova (E. Moren, 1967). Doživljaj sveta i kulturni identitet gotovo neprimetno se preoblikuju pod uticajem dalekih svetskih zbivanja koja svakog dana, svakog časa bombarduju svakodnevnicu lokalnog života. Slike koje se smenjuju na ekranima deteritorijalizuju duhovni život, formiraju kulturu bogatu globalnim informacijama. Pogledi na svet nadilaze skučeni "provincijalni" horizont, formiraju svest o sve većem uticaju spoljnih i dalekih sila na vlastiti život i budućnost. Uporedo sa planetarnom masovnom kulturom, formira se i kosmopolitska kultura, duh otvorenosti prema svetu, osećanje pripadnosti svetu, osećanje građanina sveta koji nadilazi lokalni milje (J. Tomlison, 1999). No, identitet građanina sveta ne poništava nacionalno osećanje, on postaje stablo sa više grana: ljudi se mogu osećati istovremeno pripadnicima jedne nacije, regiona i sveta. Razume se, veliki proces "deteritorijalizacije kulture", raskidanja lokalnih kulturnih okvira, krajnje je neravnomeren. On zahvata mali uzorak svetskog stanovništva, imućnije i mobilnije slojeve bogatih društava. Najvećem delu žitelja Trećeg sveta borba za golo preživljavanje ostavlja malo prostora za blagodeti potrošačke, kosmoplitske kulture; oni ostaju prikovani za mikro-teritoriju na kojoj su rođeni, njihova sudbina je "lokalni kavez" (Z. Baumann; E. Massez, 1994).

No, sfera kulture otkriva i svoj drugi lik, kulturni konflikt: etnički, nacionalni i verski sukobi na *mikro nivou* i sukobi civilizacija na *makro nivou*, centralno su obeležje postbipolarne ere. U njihovom središtu je problem identiteta, otpora poništavanju vlastite kulture: borbe oko jezika i vere, kulturne

ili teritorijalne autonomije grupa, prava na samoopredeljenje i sopstvenu državu. Presudna uloga u tom "dance macabre" pripada nacionalističkim elitama, služi njihovim ledenim interesima. Kulturni nacionalizam - koji se preko noći transformiše u politički nacionalizam čiji cilj je stvaranje sopstvene nacionalne države svim sredstvima - pokreće plimu nasilja, etničke i verske ratove.

Slika koju smo ocrtali samo je deo složene mape kulturnih konflikata - snimak je kapilarnog, mikro-nivoa kulturnih sukoba. Međutim, lokalni, unutar državni sukobi najčešće sadrže i seme eskalacije, internacionalnu dimenziju: "druge države koje pripadaju istim civilizacijama mobilisu se u podršci bratskim zemljama" (S. Huntington, 58). Time dolazimo do makro nivoa, do sukoba civilizacija. Smena sukoba velikih ideologija (kapitalizam - socijalizam) sudarom civilizacija, međutim, više je neočekivana nego što je neobjašnjiva. Izdvojićemo tri uzroka ovog obrata. Prvo, kao što je drastična blokovska podela sveta značila i nametanje prisilne uniformnosti, koja je potisla etničke, nacionalne i civilizacijske identitete, tako je njen ukidanje značilo njihovo slobodnije pulsiranje. Kao da je odjednom podignut poklopac na Papinovom loncu koji je oslobođio do tada zatvorenu masu u previranju. Drugo, između blokovskih ideologija i civilizacija postoji jedna zajednička crta - njihova težnja ka ekspanziji, globalističke ambicije.

Najzad, globalizacija, u zavisnosti od forme koju zadobija, otvara dva potpuno različita pravca kojima se odnosi između civilizacija mogu zaputiti. Jedan se manifestuje kao njihovo plodno ukrštanje i međusobno obogaćivanje; drugi, pak, kao sukob, rat civilizacija. Jednim svojim krakom - globalizacijom siromaštva i pretnjom poništavanja identiteta - autoritarna globalizacija stvara plodno tlo za eksploziju kulturnih sukoba. "Mase endemski nezaposlenih, mladih čiji su život i posao neizvesni, porodice ugrožene sitromastrtvom - postaju prestrašene novim realnostima. Pred brutalnošću i iznenadnošću tolikih promena množe se vidovi njihove nesigurnosti, horizont se zamagljuje" (Le Monde Diplomatique, 2002, br. 15). Izgubljeni usred takve krize, oni traže utočište u veri. "Verske zajednice odgovor su na široke potrebe koje državna birokratija i tržiste ostavljaju nezadovoljenim. Religija nije opijum već vitamin za oslabeli duhovni organizam. Muslimani se masovno okreću prema islamu kao izvoru nade identiteta i internacionalne solidarnosti islamskih država, jednoj vrsti verske socijalne države u okviru sekularne države" (S. Huntington, 1993). "Ako ne nađemo rešenje, imaćemo građanski rat svetskih razmera između onih koji kontrolišu mreže tehnologije, finansijskog kapitala i informacija, i svih individua, grupa, nacija i zajednica koje osećaju da globalizacija predstavlja pretnju njihovom identitetu" (A. Turen, 2000). Drugi krak predstavlja sukob kulturnih fundamentalizama: "kulturnog imperijalizma" i "violentnog džihada", tih ekstremnih struja u širokom krilu dveju velikih civilizacija. "Na jednom polu nalazi se tehnološko uniformisanje, kolonizujuća mekdonalds kultura, pretnja hiperglobalista da će se poništiti nacionalne kulture, agresivnost darvinističkog kapitala koji ruši sve veze solidarnosti i organske zajednice. Na drugom, pak, nastupa violentni nacionalizam, retribalizacija širokih prostranstava sveta,

praćena ratovima i krvoprolicom. Kultura ustaje protiv kulture, narodi protiv naroda, pleme protiv plemena – to je slika džihada, svetog rata u ime usko shvaćenih vera protiv bilo kog vida međusobne povezanosti i međuzavisnosti, protiv tehnologije, pop-kulture i integriranog tržišta, protiv modernosti kao takve" (B. Barber), da zaključimo ovaj fragment rečima doajena.

3.3. U političkoj sferi, dvostrukost, dva lika globalizacije, vidljiva je kao na dlanu. Izrazito obeležje političke globalizacije je rasprostiranje demokratije, ljudskih prava na prostranstva sveta na kojima ona nisu cvetala. Od zbacivanja diktatorskog režima u Portugaliji 1974. godine, broj demokratija u svetu doživeo je meteorski uzlet, popeo se od 39 na 117 (L. Diamond, 1996). Organski deo tog toka je i rasprostiranje ljudskih prava. Uspostavljanje demokratije delo je lokalnih političkih i intelektualnih elita, ili široko narodnih, revolucionarnih pokreta – od portugalske preko sandinističke do čehoslovačke plišane revolucije. Glad za demokratijom, "imitacija" u Tojnibjevskom smislu reči, predstavlja snažnu silu demokratske tranzicije. U svetu u kome se demokratija poistovećuje sa civilizacijom kao takvom, živeti pod autokratskim sistemom deluje zaostalo, necivilizovano. Silu koja pokreće demokratski talas čine i zapadne zemlje. Sredinom osamdesetih godina 20. veka, Amerika čini kopernikanski obrt, raskida sa podrškom diktaturama, lansira veliki projekat "promocije demokratije", stvara planetarnu mrežu nevladinih organizacija koje ga podržavaju (W. Robinson, 1995; T. Smith, 1994).

No, istovremeno, izraziti su simptomi stvaranja "autoritarne transnacionalne države", kao forme vladavine (W. Robinson, 2001). Osvajanjem nadnacionalnih institucija (G-8, MMF, Svetska banka, Savet bezbednosti, NATO), globalna elita moći pretvara se u faktičkog "suverena", subjekta odlučivanja iznad koga nema "više instance", niti demokratske kontrole. Države se pretvaraju u puke transmisije, lokalne izvršioce nadnacionalnih institucija. Proklamovanje "kraja" nacionalne države i suvereniteta izraz je ovog nastojanja. Jer, međuzavisnost, sama po sebi, ne vodi automatski razaranju suvereniteta – ono što države gube na nacionalnom nivou odlučivanja mogu kompenzirati na regionalnom nivou kroz zajednički, podeljeni suverenitet, kao što eksperimenat Evropske unije *in viivo* pokazuje. "Transnacionalna para-država" osvaja i druge elemente "globalne državnosti": legitimni monopol sile nad određenom teritorijom. No, teritorija se proteže na globalni prostor, sila dobija vid novog planetarnog vojnog intervencionizma a legitimitet mu pruža koncepcija selektivnog "humanitarnog intervencionizma". Svetski poredak se kreće od multipolarnog ka unipolarnom.

4. Adaptacija i demokratizacija

Suštinsko obeležje globalizacije je dvostrukost, uporedni progres i regres, svetla i tamna strana – to trajno obeležje modernog društva. "To je bilo najbolje od svih vremena, to je bilo najgore od svih vremena. To je bilo doba razuma, to je

bilo doba gluposti. To je bila epoha vere, to je bila epoha neverice. To je bila era Svetla. To je bila era Mraka. To je bilo proleće nade, to je bila zima očaja, sve je bilo pred nama, ništa nije bilo ispred nas." (Č. Dickens, *Priča o dva grada*). No, dvostrukost ne mora da bude trajna – niz je znakova koji upozoravaju da se tas pomera u pravcu asocijalnijeg, autoritarnijeg lika globalizacije, da se društvo u kome živimo pretvara u "svetsko društvo rizika" (U. Beck, 1998). Rizik je trajno svojstvo ljudskog bivstovanja, ali nikada nije zadobio takve razmere, koje autoritarna forma globalizacije samo uvećava "Četiri jahača apokalipse" – opasnost od ekološke kataklizme, katastrofe proizvedene nuklarnim, biološkim i hemijskim oružjem, maligni rast siromaštva i sukob civilizacija, globalni terorizam – jezde planetom.

Odgovor na autoritarni lik globalizacije i njene rizike nije izolacija – antiglobalizacijski fundamentalizam popločava put u geto-društvo. Samo krajnji ekstremisti, lišeni osećanja za nove realnosti, nastupajuće doba mogu da zamisle kao svet samodovoljnih nacionalnih ekonomija, da u novoj supertehnologiji vide samo novo zlo. Samo fundamentalisti veruju da nacionalnu kulturu treba potpuno konzervirati, da je jedini put napretka – radikalni raskid sa globalnim poretkom koji se rađa.

Adaptacija lokalnih društava novom redu stvari postaje nalog vremena od koga se ne može pobeći. U svetu prekrivenom planetarnom mrežom međuzavisnosti, život u izolaciji postaje neizvodiva "robinzonijada". No, adaptacija nije imperativ samo stoga što "sila boga ne moli", ona predstavlja i nasušnu potrebu vlastitog društva, način preuzimanja superiornijih civilizacijskih tekovina, moderne tehnologije, efikasnijeg tržišnog privređivanja, demokratskih formi političkog života i ljudskih prava, proširivanja lokalnih kulturnih horizonata. Lokalna društva živi su mozaik beskrajno različitih socijalnih prilika. No, veliki prostor na glob-lokalnoj mapi zauzimaju ekonomski zaostala i koruptivna, politički autoritarna društva. Modernizacija i demokratizacija, uz asistenciju svetske zajednice, njihova je vlastita dramatična potreba. Ali, uspeh prilagođavanja u presudnom stepenu zavisi i od prirode uticaja koji globalni poredak emituje. Asocijalna i represivna globalizacija više produžava agoniju lokalnih društava nego što je leči.

Neophodnost demokratizacije globalnog poretna – transnacionalnih i nadnacionalnih institucija, formi vladavine – druga je strana istog izazova: stvaranja pristojnog "svetskog društva". Tu je grupa i socijalnih pokreta, kulturnih, naučnih i političkih elita, koje tamne strane i rizici autoritarne forme globalizacije pokreću u potragu za korekcijama i alternativama, "za jednom drugačjom formom mondijalizacije" koja zahvata sve sfere života (Le Monde Diplomatique, 2001). U ekonomsko-socijalnoj sferi, umesto globalizacije siromaštva zahteva se ublažavanje siromaštva, umanjivanje ambisa između društava, otpisivanje dugova siromašnim zemljama, oporezivanje spekulativnog finansijskog kapitala i uvođenje bazičnog, minimalnog dohotka za sve građane sveta. Na političkoj areni nastaju projekti kosmopolitske demokratije – od

lokalne participacije građana, preko učešća u odlučivanju na regionalnom nivou ("zajednički", "podeljeni suverenitet"), do reforme OUN i donošenja demokratskog svetskog zakonodavstva. Snažna je težnja za preokretima od unipolarnog sveta ka multipolarnoj svetskoj zajednici. Na mesto poništavanja nacionalne kulture i sukoba civilizacija stupaju projekti pluralizma kultura, uzajamnog obogaćivanja i ukrštanja civilizacija.

Rasprava o alternativama dovodi nas do srca zapleta, do velike mistifikacije o stvarnoj prirodi borbe oko globalizacije. Velika šizma koja će obeležiti epohu nastajanja "svetskog društva" (globalnog poretku) ne svodi se prvenstveno na borbu za ili protiv globalizacije. Takav aranžman imao bi isto toliko izgleda na uspeh koliko i osnivanje "partije za ili protiv izlaska sunca", zbivanja koje je nezadrživo i od ljudske volje nezavisno. Stvarni sukob se vodi oko socijalne prirode, istorijske forme globalizacije: da li ona vodi postupnom rasprostiranju ekonomski blagodeti ili globalizaciji siromaštva, ratu civilizacija ili njihovom međusobnom obogaćivanju, globalnoj demokratiji ili autoritarnoj svetskoj državi, ekološkoj ravnoteži ili nezadrživom razaranju prirodne sredine. Humaniji ili nehumaniji, demokratski ili autoritarni lik globalizacije - to je stvarni ulog. Njegovi raspleti će odlučiti na koji način će milijarde građana sveta živeti.

LITERATURA:

- B. Barber (1995): *Jihad vs. McWorld, How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World*, Ballantine Books, New York.
- Z. Bauman (1998): *Globalization, The Human Consequences*, Columbia University Press.
- Z. Baumann (1999): *In search of Politics*, Polity Press.
- U. Beck (1999): *World Risk Society*, Polity Press.
- U. Beck (2000): *What is Globalization*, Polity Press.
- U. Beck (2000): *The Brave New World of Work*, Polity press.
- M. Castells (2000): *End of Millenium*, Blackwell.
- R. Falk (1995): *On humane Governance*, Polity Press.
- T. Friedman (1999): *The Lexus and the Olive Tree, Understandig globalisation*, Farrar Straus Giroux, New York.
- F. Fukuyama (1992): *The End of History and the Last Man*, London, Hamish Hamilton.
- A. Giddens (1998): *The Third Way*, Polity Press.
- A. Giddens (1999): *A Run Away World*, Polity Press.
- Ledger (2000): *Globalisation*, Global Business Policy Council.
- M. Guillen (1999): *Is Globalisation Civilizing, Destructive or Feeble? A Critique of Six Key Debates In the Social Science Literture*, The Wharton School Univestity of Pennsylvania.
- D. Held (1997): *Demokratija i globalni poredak*, Filip Višnjić, Beograd.

- D. Held, McGrew, D. Goldbatt, J. Perraon (1999): *Global Transformation Politics, Economics and Culture*, Polity Press.
- D. Held, A. McGrew (2000): *The Great Globalization debate: An Introduction*, The Global transformation Reader, Polity Press, Cambridge.
- S. Huntington (1996): *The Clash of civilisation and the remaking of world order*, Simon and Schuster, New York.
- T. Knutsen (1999): *The Rise and Fall of World Orders*, Manchester University Press.
- E. Luttwak (1998): *Turbcapitalism, Winners and Losers in the Global Economy*, Harper-Collins Publishers.
- R. Mishra (1999): *Globalisation and the Welfare State*, Edward Wlgar, UK.
- M. Pećujić: *Izazovi tranzicije, Novi svet i postsocijalistička društva*, Pravni fakultet, Beograd 1997.
- T. Roberts, A. Hite: *From Modernization to Globalization, Perspectives on Development and Social Change*, Blackwell, 2000.
- W. Robinson (2001): *Social Theory and Globalisation, The Rise of Transnational Statem Theory and Society*, Renewal and Critique in Social Theory, Vol. 30/2, April 2001.
- G. Soros (2002): *On Globalisation*, Public Affairs Ltd, Oxford.
- J. Tomlinso (1999): *Globalisation and Culture*, Polity Press, Cambridge.
- A. Touraine (2000): *Can we live Together; Equality and Difference*, Polity Pres.
- U.N.Human Developement Report 1999.*
- I. Wallerstein (1974): *The Modern World System*, New York, Academic.
- M. Waters (1955): *Globalisation*, London, Rotledge.

Prof. dr Jovica Trkulja
Pravni fakultet u Beogradu

GLOBALIZACIJA KAO POTČINJAVANJE ILI ŠANSA

1. Danas bi se, izgleda, moglo pisati o novom bauku koji je krajem XX veka počeo da kruži planetom. To je bauk globalizacije. I taj bauk (kao i onaj o kojem su pisali Marks i Engels 1848) izaziva najrazličitija reagovanja gotovo svih značajnijih idejno-kulturnih strujanja i društveno-političkih kretanja u Evropi i svetu. Globalizacija je reč koja je dramatično obeležila duh vremena u osvitu novog milenijuma i koja nikoga ne ostavlja ravnodušnim. Na jednom polu su oni koji u njoj vide "svitanje nove zore čovečanstva" i najzad pronađeni put u ovozemaljski rajske vrt. Na drugom polu sve je više onih kod kojih reč "globalizacija" izaziva visceralnu odvratnost, koji u njoj vide novog svetskog Behemonta – apokaliptičnu pošast sveta.

Pitanje globalizacije podelilo je ekonomiste, političare, naučnike, filozofe, čak i Rimokatoličku crkvu. Na jednoj strani su sveštenici na čijem čelu se nalazi otac Gedo iz papskog Instituta za inostrane misije, koji ističu da je globalizacija poput reke koju ništa i niko ne može da zaustavi. Za njih je nesporno da u svetu postoji progres, kako naučni tako i tehnološki, kulturni i ekonomski koji niko ne može da ospori. Napredak bogatih zemalja i njegova globalizacija može samo da pomogne u razvoju zemalja Trećeg sveta.

Njima nasuprot su oni, predvođeni nadbiskupom Đenove Tetamancijem, koji o globalizaciji govore kao o "Faustu modernog doba". On je, kao koordinator svih katoličkih organizacija koje su protiv globalizacije, održao konferenciju u Đenovi gde je izneo inicijativu od pet tačaka: tržište između slobode i odgovornosti, rad kao instrument dostojanstva, ambient globalna obaveza, sloboda i ekomska demokratija, nauka za sve. Posebno se založio za sprečavanje konflikata i za zaustavljanje trgovine oružjem.

Na drugoj strani, naučnici i istraživači još uvek stoje zatečeni i zbumjeni pred pitanjima globalizacije. Malo je onih koji su pokušali da proniknu u njene protivrečne procese, da ponude koherentne teorijske odgovore. Prvi tragovi ideje o globalizaciji javljaju se u XIX veku. Spisak autora koji su dali prilog toj ideji je poduži: od preteča iz XIX veka (Sen Simona, Konta, Marksа, V. Igoa, Spensera, Vebera), preko tzv. neomarksističkih teorija svetskog sistema, zavisnog razvoja i sl. iz osamdesetih godina XX veka (I. Volernstaina, A. G. Franka, S. Amina, E. Altfatera, Z. Vidakovića, M. Pečujlića) do savremenih (R. Robertsona, U. Beka, Z. Bauma, A. Gidensa, D. Helda i dr.).

Uprkos činjenici da o globalizaciji postoje brojne monografske studije i gotovo nepregledna literatura sa preko 200,000 internet stranica koje se bave pitanjem globalizacije, ova tema je više poznata nego saznata. Otuda se autentična rasprava o globalizaciji ne može svesti na izlaganje jednog autora, ma kako ono izgledalo uverljivo. Nužan je pluralitet gledišta o procesima globalizacije, koji su upleteni s procesima modernizacije, tranzicije i preraspodele svetske moći u klupko tzv. megaprocesa i naddeterminanti svetskoistorijskih tokova.

2. Tek predstoji napor savremenih naučnika i istraživača da pronađu izlaz iz predstojeće pojmovne zbrke i proniknu iza više značnog i protivrečnog značenja globalizacije. U tom smislu vredan je pokušaj D. Helda, McGreva, A. Gidensa da se osvetli nekoliko suštinskih obeležja, dimenzija globalizacije: 1) **ekomska dimenzija** – internacionalizacija kapitala, proizvodnih odnosa i klasa, praćena monopolizacijom tehnologije i finansijskog kapitala omogućila je posredstvom tržišne konkurenциje intenzivno planetarno povezivanje svih momenata privrednog života; 2) **društveno institucionalna** – zamena naturalne i autarhične patrijarhalno-agrарne civilizacije preovlađujućim robnim odnosom i otvorenim građanskim društvom; 3) **infrastrukturna dimenzija** – sve brže i svestranije strukturalno povezivanje sve većeg broja društava, kapitala, robe, usluga, radne snage i informacija na velike distance; 4) **politička dimenzija** –

kriza međunarodnog pravnog suvereniteta i unutrašnje legitimnosti nacionalne države, formiranje regionalno-svetskih institucija upravljanja, sve veći uticaj transnacionalnih i nadnacionalnih institucija, kao i univerzalizacija modela zapadne demokratije na svetskoj sceni; 5) **ideološko-kulturna dimenzija** – ideologija u vidu moćne planetarne industrije svesti postala je ključna poluga globalnog poretku moći. Njoj pripadaju masovni mediji, veliki deo kompjuterske industrije, obrazovanja, nauke i umetnosti koji dobijaju industrijski karakter i vrše svetsku difuziju zapadnog sekularnog diskursa i kulturnih obrazaca; 6) **vojna i geostrateška dimenzija** – smena bipolarne strukture unipolarnom strukturu organizovanja fizičke sile sa tendencijom stvaranja fronta nepričakovane i neporecive vojne hegemonije dominantnih sila sveta, te novih načina legitimisanja militarizacije; 7) **ekološka dimenzija** – svetska opasnost od ekološki destruktivnog načina proizvodnje (iscrpljivanje sirovina, zagađenost, klimatski poremećaji) koji dovodi u pitanje opstanak planete i civilizacije.

Na svom putu ka susretu svetova, ka stvaranju globalnog prostora, ruku pod ruku sa globalizacijom idu modernizacija, tranzicija, i preraspodela svetske moći. Svako ko se suprotstavi tom moćnom mega-toku ili ostane izvan njega pretvorice se u geto, u "bolesni ispljuvaci" globalizma. Globalizacija je protivrečan proces koji povezuje svet, ali ga i hijerarhizuje i baca u duboke podele i polarizacije. Sve uža manjina razvijenog sveta postaje sve bogatija: zemlje G8 čine tek 15 odsto svetskog stanovništva, ali proizvode više od 50 odsto svetske proizvodnje (22.963:40.700 milijardi dolara) i poseduju 85 odsto svetskog bogatstva. Nasuprot njima, na siromašnoj periferiji dve milijarde ljudi je gladno, svaki četvrti stanovnik planete živi od jednog dolara dnevno, a od gladi umire sto hiljada ljudi dnevno. Demografski i socijalni problemi enormno rastu, stanje prirodnih resursa, vode, kiseonika, zagađivanja i sl. kreću se ka riziku ratnog uništenja čovečanstva i planete.

Pod dejstvom ovih protivrečnih sila buknuli su nacionalni, verski, kulturni i politički konflikti. Očekivanja da će krajem hladnog rata nastupiti detant, zaokret ka miru, razoružanju i demokratskoj integraciji nisu se obistinila. Naprotiv, na delu je proces slabljenja kritike globalne demokratije i jačanje tendencija ka "autoritarnoj svetskoj državi". Pred našim očima odvija se instrumentalizacija međunarodnih organizacija (OUN, EU, OEBS i dr.) od strane globalne elite moći i ustoličuje autoritarni svetski poredak na principima hijerarhije i dominacije. Zato sa razlogom možemo govoriti o invaziji autoritarnog svetskog poretku na nacionalne države, razaranju embrionalnih elemenata multicentrizma i autonomije. U tom smislu "ograničavanje suvereniteta nacionalnih država je neminovan proces i njihova snaga danas se sve više ogleda u sposobnosti da sve veći deo svog suvereniteta prenesu na međunarodne institucije" (A. Gidens).

3. Globalizacija kao svetska pojava ekonomskog, tehnološkog, političkog i idejno-kulturnog objedinjavanja sveta *a priori* nije ni dobra ni loša. Ona je bitno izmenila sliku savremenog preduzeća, države, regionala i sveta. Iako je uslovljena

objektivnim zakonitostima, ona će biti ono što ljudi, tj. organizovane društveno-političke snage naprave. Jer, na pragu XXI veka globalizacija je izrazito ambivalentna: istovremeno sa otvaranjem novih horizonta slobode, demokratije i progra u svetu, ona je osnažila i procese dominacije, hijerarhije i autoritarizma u svetu i mogućnosti pada u "novo varvarstvo".

Danas se kao sudbinsko javlja pitanje ne da li se uključiti u globalizaciju, nego kako to učiniti, kako joj se prilagođavati, a pri tom izbeći njene najnepovoljnije efekte i ostvariti, u maksimalno mogućoj meri, napredak vlastitog, posebno malog društva i države. Kako se adaptirati globalnom poretku a da to ne bude prosta recepcija "zapadnog modela", niti poništavanje vlastitog identiteta? No, da li je uopšte moguće istovremeno preuzimanje univerzalnih tekovina i afirmacija vlastitog stvaralaštva, samosvojnosti?

U tom kontekstu posebno je protivrečan položaj zemalja u tranziciji koje su se na vetrometini globalizacije našle pred dilemom: da li izaći na svetski drum, krenuti putem demokratije, slobode, pravne države i vladavine prava ili se upustiti ka novim diktaturama i totalitarizmu? Pod dejstvom novih oblika dominacije i modela zavisnosti, veoma su sužene mogućnosti autonomnog demokratskog razvijanja zemalja u tranziciji. Realno je očekivati da će, nakon svojevrsnog "čistilišta" u kojem se danas nalaze, doći do diferencijacije postkomunističkih zemalja i njihovog uključivanja u proces globalizacije po različitim modelima zavisnosti. Većina će se uključivati po modelu periferije. Tu spadaju zemlje u kojima je demokratska tranzicija zaustavljena na samom početku zbog rata ili zbog etničko-verskih i političkih konflikata (Srbija i Crna Gora, zajedno sa BiH, Hrvatskom, Makedonijom, Albanijom i azijskim republikama bivšeg SSSR-a). Neizvesno je da li će se one uključiti u svetski trend globalizacije po modelu demokratije ili po modelu totalitarizma, što bi rezultiralo konsolidacijom ili slonom demokratije. Veoma mali broj zemalja tranzicije će se uključiti po modelu poluperiferije (Češka, Slovenija, Mađarska, Poljska, Slovačka). To su zemlje koje su iskoracile iz autoritarizma i odškrinule vrata ujedinjene Evrope i demokratske strane globalizacije.

4. Posledice globalizacije na nacionalne države su dvojake. S jedne strane, ubrzana modernizacija, liberalizacija ekonomskog i političkog života, formalno uvođenje pluralizma i parlamentarizma, pravne države i ljudskih prava, oslobođanje civilnog društva itd. Ali, s druge strane, posledice su ograničavanje suverenosti, strukturalna zavisnost i stvarna podređenost nacionalnih država, represivna međunarodna podela rada, tehnološko kmetstvo, dužničko i ekološko rostvo, nadeksploracija radne snage i prirodnih resursa, deformisani privredni razvoj, razvoj nerazvijenosti itd.

Talas protesta i demonstracija pristalica antiglobalizma koji ovih dana zapljuštuje Evropu upozorava da se, nakon pada Berlinskog zida i univerzalizacije "zapadnog modela", savremeni svet našao na onoj tački sa koje se ili prevladavaju njegove imanentne granice, ili on retardira u nove diktature i totalitarizam. Suprotno očekivanjima, umesto mira i demokratizacije globalnog

poretka, nastupila je trka za globalnom preraspodelom moći, praćena novim težnjama za dominacijom i ekspanzijom. Stoga je epohalna dilema da li će svetskoistorijski proces globalizma rezultirati globalizacijom emancipacije i demokratije ili trijumfom dominacije i totalitarizma?

Samit G8 pod krvavom senkom demonstracija antiglobalista u Đenovi jula 2001. godine jasno je razgolito tamne strane globalizacije, posebno onih njenih segmenata koji se odnose na nove mode, zavisnosti, na ekonomske i političke osnove globalne moći. U tom kontekstu postala je jasnija skrivena unutrašnjost najrazvijenijih društava. "To su društva demokratskih institucija i institucionalnih kulisa, društva u kojima su akteri moći vidljivi i nevidljivi, u kojima je moć koncentrisana i rasuta, demokratska javnost moćna i nemoćna, proklamovani ciljevi često su u obrnutom odnosu sa praktičnim koracima, pritiscima i podrškama, kao što su principi unutrašnje u raskoraku sa principima spoljne politike" (R. Nakarada).

Antiglobalistički pokreti i demonstracije širom sveta ukazuju da je civilizacijska superiornost najrazvijenijih zemalja na čelu sa G8 evidentna, i da je njihova uloga pokretača ekonomskog, tehnološkog, informatičkog i kulturnog razvoja, kao i nosilaca demokratskih sloboda nesporna. Ali, njihova neporeciva postignuća i superiornost zapadne civilizacije imaju drugu stranu medalje - njihovu odgovornost za muke i zla sveta.

Današnja "divlja", "orvelovska" globalizacija koja nasiljem rešava konflikte, koja humanizam i retoriku ljudskih prava pretvara u ratni sukob i zločin, daleko je od "pravičnijeg i brižnijeg sveta". Naprotiv, ona je posledica protivrečnog bića savremenog sveta, a izražava se u težnji da spoji nespojivo: globalizaciju demokratije i globalizaciju totalitarizma, da pomiri nepomirljivo; da uz bahato američko vođstvo harmonizuje proklamovane ciljeve koji su u suprotnosti sa pragmatičnim potezima vlada i ratnih lobija.

U letu 1968. buktinja češkog studenta Jana Palaha, koji se spasio u očaju zbog intervencije trupa Varšavskog pakta, osvetlila je zlo koje se nadnelo nad njegovom domovinom i Evropom. Da li će krv i žrtve demonstranata, posebno ubistvo 23-godišnjeg Đulijanija i batinanje aktivista antiglobalističkog pokreta u Đenovi u letu 2001. godine biti dovoljni da ukažu na tamnu stranu i faustovsku prirodu globalizacije, da upozore na novo zlo koje se nadnosi nad planetom? U protivnom, "ako ne nađemo uspešno rešenje problema, imaćemo građanski rat svetskih razmera između onih koji kontrolišu mrežu tehnologija, finansijskog kapitala i informacija, i svih onih individua i grupa, nacija i zajednica koje osećaju da globalizacija predstavlja pretnju njihovom identitetu" (A. Turen).

Dr Vladimir Vuletić
Filozofski fakultet u Beogradu

RIVALSKI PRISTUPI U IZUČAVANJU GLOBALIZACIJE

Literatura o globalizaciji koja je u poslednjih petnaestak godina preplavila internet i knjižare širom sveta obiluje studijama koje taj pojam dovode u vezu sa najrazličitijim oblastima društvenog života. U tom smislu, među preko hiljadu naslova knjiga i zbornika koje se samo na engleskom jeziku bave globalizacijom, možemo naići na studije koje se kreću u rasponu od ekomske globalizacije i globalizacije u međunarodnim odnosima do onih u kojima se raspravlju pitanja globalnog seksa.

Na osnovu ovoga uvida moglo bi se zaključiti da je termin globalizacija prevazišao buzzword nivo, kako se ponekad predstavlja, odnosno da je stekao status ozbiljnog analitičkog pojma. Skloni smo čak da tvrdimo da je termin *globalizacija* dosegao nivo pojma *industrializacija* koji se nalazio u središtu gotovo svih socioloških, ekonomskih i politikoloških analiza od kraja devetnaestog veka pa bezmalo do danas i da ga je na određeni način zamenio.

No, za razliku od industrializacije, koja je označavala neupitan proces oko čijeg definisanja nije bilo mnogo sporova i nedoumica, izuzme li se različito naglašavanje pojedinih njenih posledica, pojам globalizacije izaziva mnogo više sporova i različitih, često oprečnih mišljenja.

U ovome tekstu biće reči upravo o tim razlikama, njihovim izvorima i pokušajima da se one sintetišu.

Kratka istorija debata o globalizaciji – ili kako je počela glo(bla-bla)lizacija

Mada je sam termin globalizacija uveden u upotrebu šezdesetih godina, kraj hladnog rata, odnosno sam početak devedesetih godina XX veka mogao bi se označiti kao stvarni početak debata o globalizaciji. Za to su nesumnjivo zaslugu imali teoretičari međunarodnih odnosa (international relation – IR), koji su, suočeni sa nestankom blokovske podeljenosti sveta, svoju pažnju usmerili ka internacionalizaciji svetskih političkih zbivanja. Fukujamin (Fukuyama) stav o pobedničkom globalnom hodu liberalne demokratije, izražen najpre u članku *Kraj istorije*, a kasnije u studiji *Kraj istorije i poslednji čovek* otvorio je jedan od pristupa savremenim raspravama o globalizaciji. Iz istog kruga IR teoretičara ubrzo su stigle kritike na račun Fukujamine vizije koja je predstavljala teorijski izraz i korelativ predviđanja bivšeg američkog predsednika Džordža Buša (George Bush) o nadolazećoj epohi svetskog mira, saradnje i prosperiteta u uslovima stalnog ekonomskog napretka, slobode i demokratije. Naime, nasuprot Fukujaminom neobrazloženom optimizmu, kritičari, pre svih Hantington (Huntington) i ostali iz kruga teoretičara haosa, ukazivali su da je novo doba donelo za samo nekoliko godina ogromne strahote koje su se manifestovale kako u krvavim sukobima u Ruandi, Somaliji i Bosni, tako i u opštem porastu trenda terorizma, jačanju narko-mafije, lokalnim sukobima, nacionalizmu, separatizmu,

etc. Da bi bolje teorijski opisao i objasnio, po njemu realniju, novonastajuću situaciju, Hantington se poslužio sintagmom *sukob civilizacija* (Hantington, 1998), a Barber (Barber) je novu epohu okarakterisao kao vreme izbora između dva zla koje je simbolično nazvao Džihad i McWorld (Barber, 1995).

Međutim, koliko god bio veliki značaj IR teoretičara za rasplamsavanje rasprava o globalizaciji, istovremeno njihova uticajnost unela je i mnogo zbrke u razumevanje samog pojma. Naime, gotovo bez izuzetka, za sve njih je globalizacija predstavljala sinonim pojmu internacionalizacija, što je, kako ćemo videti, ne samo nepotrebno preklapanje već jedna od osnovnih analitičkih anomalija koja vodi težem razumevanju pojma globalizacija.

Nije otuda čudo da je Gidens (Giddens), koji je početkom devedestih godina prorokovao da je globalizacija termin koji bi trebalo da zauzme ključno mesto u svim enciklopedijama društvenih nauka i koji je kao dve rivalske škole u analizi globalizacije naveo Volernstainovu (Wallerstein) teoriju svetskog sistema i teoriju internacionalnih odnosa (Giddens, 1990), u svojim novijim radovima potonjoj odrekao gotovo svaku aktuelnost (Giddens, 1999).

Razlog zbog koga ovaj pregled toka rasprava o globalizaciji nismo započeli osvrtom na teoriju svetskog sistema, što bi kako hronološki, tako i u pogledu saznajnog dometa bilo korektnije, nalazi se prevashodno u činjenici da je njen značaj za debate o globalizaciji mada prevashodan ipak izведен. Radi se, naime, o tome da su teoretičari svetskog sistema sve donedavno izbegavali da koriste termin globalizacija, smatrajući ga potpuno izlišnim u teorijskom pogledu. S obzirom da će o njihovom pogledu na globalizaciju kasnije biti više reči, sada je dovoljno samo istaći da je ta grupa autora, na čelu sa Volernstainom kao rodonačelnikom škole, još polovinom sedamdesetih godina počela da o savremenim zbivanjima razmišlja u globalnim okvirima i kategorijama, ističući kao osnovnu analitičku jedinicu – svetski (=kapitalistički) sistem. Kako je pristrasno, s obzirom da i sam pripada tom krugu, ali tačno istakao Čejz-Dan (Chase-Dunn), u vreme kada su se autori koji danas govore o globalizaciji bavili pitanjima razvoja u nacionalnim okvirima, teoretičari svetskog sistema su razmišljali u kategorijama globalnog sistema (Chase-Dunn, 1999). Upravo ta činjenica komplikuje razumevanje odnosa ove škole prema globalizaciji. Širenje svetskog sistema zapravo jeste globalizacija. To je i osnovni razlog zbog koga svi pregledi teorija i značajnih autora o globalizaciji pominju ovu školu bez obzira kakav joj značaj pridavali. S druge strane, sam Volernstain o globalizaciji izričito govori kao o ideološkom mitu (Wallerstein, 1999), a neki drugi autori bliski ovoj školi, kao antropolog Džonatan Fridman (Jonathan Friedman), smatraju da treba praviti razliku između teorija o globalnom sistemu koje zaslužuju atribut naučne, i koncepta globalizacije koji je puka deskripcija savremenih zbivanja bez teorijske osnove i pokrića (Friedman, 2000).

Po našem mišljenju, ovde je reč je o tome da su teoretičari svetskog sistema, suočeni sa "konkurencijom" pojma globalizacija, podvrgli kritici samo jedno od njegovih shvatanja i to ono najslabije, ne bi li na taj način osigurali

teorijsko preimuprostvo svog osnovnog pojma i teorije u celini. Činjenica da teorija svetskog sistema predviđa njegov skori kraj, sredinom XXI veka (Wallernstein, 1999), ne znači da među teoretičarima globalizacije nema različitih mišljenja o sudbini globalizacije. Naprotiv, kao što ćemo videti, ne samo da ima autora koji spore činjenicu da je globalizacija uopšte na delu, već ima i onih, mada su još uvek u manjini, koji sve glasnije govore o kraju globalizacije.

Pa ipak, ako bi se sudilo samo na osnovu literature koja je objavljivana do 1995. godine, moglo bi se reći da je Volernstain u pogledu kritike teorija globalizacije u priličnoj meri bio u pravu. Naime, do tog doba je uglavnom preovladavala takozvana hiperglobalistička literatura, a odnos prema globalizaciji je bio manje-više nepodeljeno pozitivan. Međutim, od tada mnogo toga se promenilo, kako u odnosu zainteresovane javnosti prema globalizaciji, tako i u pogledu teorijske recepcije toga procesa. S jedne strane, antiglobalizacijski pokreti uzeli su maha i postali ozbiljna politička snaga, a sa druge strane broj tekstova koji se kritički odnose prema globalizaciji naglo je porastao i otvorio se čitav niz debata o ključnim pitanjima vezanim za taj pojam, što je u velikoj meri bilo posledica rivalskih pristupa u poimanju i analizi globalizacije.

Različite klasifikacije pristupa analizi globalizacije

Ono što odmah treba istaći jeste činjenica da ovde nije reč samo o različitim pristupima analizi globalizacije već i o različitim klasifikacijama pristupa. To je posledica, pre svega, korišćenja različitih kriterijuma na osnovu kojih razni autori razvrstavaju pristupe globalizaciji ali i mnoštva pitanja koja se otvaraju oko ovog fenomena. Takvih kriterijuma ima mnogo, ali nisu svi podjednako značajni. U tekstu koji sledi osvrnućemo se na neke od najuticajnijih i najznačajnijih klasifikacija, uz napomenu da ni za jednu od njih ne bismo mogli reći da zadovoljava sve standarde klasifikovanja. Razloga za to ima više, no dva su osnovna. Prvi je vezan za problem izbora kriterijuma, odnosno tiče se iscrpnosti i doslednosti klasifikacije. Drugi je vezan za problem razvijenosti teorija, odnosno za pitanje: šta se može smatrati teorijom globalizacije, a šta manje ili više razvijenim gledištem ili teorijskom generalizacijom? Rasprava o ovim pitanjima odvela bi nas daleko i ovde samo skrećemo pažnju da taj problem treba imati u vidu.

Globalizacija – proces ili projekat

Klasifikacija o kojoj će najpre biti reči tiče se pitanja značenja pojma globalizacija. Da bi se ma šta smisleno moglo reći o globalizaciji, najpre se valja odrediti prema pitanju da li taj pojam označava stvaran istorijski proces ili je, kao što tvrde neki autori, reč ideoološkoj misaonoj konstrukciji, odnosno projektu osmišljenom od strane uticajnih društvenih grupa kojim se želi skrenuti pažnja

sa stvarnih društvenih problema. Ova klasifikacija je značajna jer određuje naš ukupan odnos prema pojmu globalizacije i afirmiše, odnosno dovodi u pitanje smisao naših napora da se bavimo izučavanjem toga fenomena.

Autori koji o globalizaciji razmišljaju kao o stvarnom društvenom procesu, a mora se reći da su oni u većini, nisu složni po mnogim pitanjima koji se tiču toga procesa. Razlike koje postoje među njima biće jasnije na osnovu klasifikacija o kojima će kasnije biti reči jer se one i odnose na pristupe koji globalizaciju vide kao duži ili kraći istorijski proces.

Za nas su u ovome trenutku važnije razlike i stavovi autora koji globalizaciju vide kao projekat jer se na njih više nećemo vraćati. Pre svega, treba reći da se osnovna razlika među njima odnosi na pitanje da li je globalizacija samo mit, prazna, odnosno bezsadržajna misaona konstrukcija ili je reč o ideoološkom projektu koji se, zahvaljujući uticajnosti grupa koje ga podržavaju, ostvaruje, odnosno koji ima realan sadržaj.

Prvoj grupi autora pripadaju, pre svih, teoretičari svetskog sistema. Za Volernstaina diskurs globalizacije predstavlja "u stvari ogromno nerazumevanje savremene realnosti - obmanu koja nam je nametnuta od strane moćnih grupa..." (Wallernstein, 1999:1). Diskurs globalizacije, po njegovom mišljenju, vodi ignorisanju stvarnih pitanja i pogrešnom razumevanju stvarne krize u kojoj se svet danas nalazi. Svet se, po njemu, nalazi u dobu tranzicije, ali ne samo tranzicije nekoliko zaostalih zemalja koje treba da se priključe globalizaciji, već je reč o transformaciji celokupnog kapitalističkog sistema u nešto drugo. Budućnost je daleko od toga da bude izvesna, kaže Volernstain, ona je neizvesna i ključno pitanje danas nije da li se treba pokoriti procesu globalizacije ili ne, već šta da se radi kada ovaj proces počne da se mrvi (Wallernstein, 1999: 2-3).

Ovakvim stavom je "bačena rukavica u lice" svima koji pojma globalizacije koriste u analizi savremene stvarnosti. Međutim, ono što treba istaći u vezi sa ovim stavom je činjenica da je njegovo ishodište u relativno suženom shvatanju globalizacije. Takav stav je razumljiv ako se globalizacija pojmi kao diskurs koji se odnosi samo na promene u tehnologiji (posebno informatičkoj) u poslednjih dvadesetak godina koje su dovele do porasta ekonomskog takmičenja na globalnom nivou (Chase-Dunn, 1999:188-9). Tako shvaćena globalizacija u perspektivi svetsko-sistemske teorije zato ne može biti ništa drugo do deo jednog šireg procesa dugog trajanja. Drugim rečima, sam po sebi, van šireg konteksta, ovaj pojам nema drugog do ideoološkog značaja i značenja.

Džonatan Fridman, kao što smo napomenuli, dovodi u pitanje diskurs globalizacije. Za njega su teorije globalizacije puki opis stvarnosti bez stvarnog teorijskog značaja. Da stvar bude nepovoljnija, nije reč o celovitom opisu već samo o slici koju o savremenom svetu ima jedna relativno uska grupa ljudi (Friedman, 2000).

Ovim stavom se približavamo drugoj grupi autora koja o globalizaciji razmišlja kao o projektu. Reč je o naglašeno aktivistički orijentisanim piscima koji globalizaciju vide, pre svega, kao neoliberalni projekat uticajnih grupa, koji se

ostvaruje i ostavlja bolne posledice na društvo u celini, a posebno na tekovine države blagostanja. U tom smislu, mada nesaglasni po mnogim pitanjima, za čije raspravljanje ovde nema prostora, kao ključne autore treba istaći nedavno preminulog Pjera Burdijea (Piere Bourdieu, 1998), Noama Čomskog (Chomsky, 1999), Suzan Džordž (George, 1999) i mnoštvo antiglobalističkih aktivista i ideologa iz redova nove-nove levice. Za sve njih je, međutim, karakterističan stav da globalizacija predstavlja snažnu ideju koja opravdava globalno "divljanje" kapitalizma, odnosno besprizorno sticanje profita na račun marginalizovanih pojedinaca i grupa.

Suzan Džordž ističe "da kada jednom shvatimo da neoliberalizam nije sila poput gravitacije već potpuno veštačka tvorevina, razumećemo, takođe, da ono što su ljudi stvorili drugi ljudi mogu da promene.." (George, 1999). Po njenom mišljenju, nukleus neoliberalizma činili su Fridrih fon Hajek (Friedrich von Hayek), Milton Fridman (Milton Friedman) i njihovi donatori koji su stvorili čitavu mrežu fondacija, instituta, istraživačkih centara, publikacija, novinara i naučnika koji su širili neoliberalnu doktrinu i učinili je neumoljivom (George, 1999).

Posledice neoliberalizma, po mišljenju ovih autora, katastrofalne su i očigledne u raznim oblastima društvenog života. Pre svega, ekonomija je zauzela ključno mesto u društvenim procesima, što je dovelo do dehumanizacije, različitih vidova otuđenja i eksploracije ljudskih i prirodnih resursa bez presedana u istoriji. Tokovi kapitala su ostali van društvene i državne kontrole. Kapital je u potrazi za jevtinijim resursima i nižim troškovima napuštao zemlje sa visokim porezima koji su bili ekonomski osnov države blagostanja, etc.

Na kraju, kada je o ovoj grupi autora reč, treba primetiti da osim provokativnih i lucidnih zapažanja, malo toga ostaje što bi u teorijskom pogledu bilo značajno za analizu globalizacije. Takav zaključak se nameće pre svega s obzirom na činjenicu da je njihovo shvatanje globalizacije svedeno samo na jednu vrlo usku pa i nepotpunu ideološku dimenziju globalizacije. Kritikujući jednu ideologiju, sami su se poslužili drugom ideologijom, bilo da je reč o levičarskoj (Burdije, Falk, George), klasično liberalnoj (sa kojom povremeno koketira Čomski) ili anarchističkoj poziciji (većina antiglobalističkih aktivista). S druge strane, insistiranje na shvatanju globalizacije kao relativno skorašnjeg fenomena koji se veže za tačerizam i reganizam ili za takozvani vašingtonski konsenzus, dakle za osamdesete, odnosno devedesete godine XX veka, nije ni moglo ostaviti prostora da se globalizacija sagleda u širem istorijskom kontekstu. Takođe, insistiranje da se globalizacija vidi kao proizvod političke volje nije ostavilo prostora da se o savremenom kapitalizmu razmišlja na način koji bi dopustio da se on sagleda kao posledica nužnog istorijskog razvitka toga sistema, bez obzira na njegove posledice koje, treba i to reči, oni jednostrano sagledavaju.

Među autorima koji su dali značajan doprinos širem i kompleksnijem shvatanju globalizacije nesumnjivo je i Dejvid Held (David Held). No, njegovo ime ovde pominjemo pre svega zato što je on ponudio jednu značajnu i vrlo uticajnu klasifikaciju pristupa analizi globalizacije. Reč je o podeli na takozvane hiperglobaliste, skeptike i transformacioniste (Held, 1999).

Podela na hiperglobaliste i skeptike naizgled i u izvesnoj meri je slična prethodno pomenutoj podeli, ali se od nje bitno razlikuje. Jasno, ovde mislimo na sličnosti koje se mogu ustanoviti između autora koji globalizaciju vide kao ideološki projekat i skeptika, odnosno hiperglobalista i zastupnika teze da je globalizacija proces. Sličnost se sastoji u tome što skeptici osporavaju postojanje globalizacije, a razlika je u afirmativnom odnosu koji hiperglobalisti imaju prema globalizaciji bez obzira da li je smatraju istorijskim procesom ili savremenim fenomenom bez presedana u ljudskoj istoriji. Sve to nije slučaj kod svih zastupnika shvatanja o procesu globalizacije, a argumentacija koju skeptici koriste u osporavanju postojanja globalizacije različita je u odnosu na onu koju koriste zagovornici teze o globalizaciji kao projektu.

Kada je o hiperglobalistima reč, treba imati u vidu je to teorijski i ideološki nehomogena grupa autora koji se, u pojedinim aspektima međusobno razlikuju ali koji, generalno posmatrano, imaju relativno blizak stav u pogledu značaja globalizacije u savremenoj epohi. Zajedničke crte ovog pristupa mogle bi se sažeti na sledeći način: globalizacija je potpuno novo doba ljudske istorije, koje se karakteriše globalnom ekonomijom (kapitalizmom), globalnom politikom i globalnim civilnim društvom. Pored toga, oni ističu da je moć i značaj nacionalnih država u stalnom opadanju. Na određeni način ovo se doba može označiti kao epoha kraja nacionalnih država. Ključni faktori koji određuju i usmeravaju globalizaciju su kapitalizam i/ili tehnološki napredak, posebno u oblasti informatike i komunikacija. Posledice globalizacije, po njima, očigledne su u svim sferama društvenog života. Na kulturnom planu dolazi do homogenizacije i mekdonaldizacije kulture. Na planu društvene strukture uočava se preoblikovanje sveukupnih društvenih odnosa, a u vezi sa tim je preoblikovanje osnova starih društvenih hijerarhija. Sve te promene vode u krajnjoj liniji stvaranju jedne nove globalne civilizacije (Held, 1999). Ovde je umesno dodati i Kastelsovo (Castels) zapažanje da se nehomogenost ove grupe ogleda i u odnosu prema posledicama globalizacije pa se može govoriti o "pozitivnim" i "negativnim" hiperglobalistima, a kao što smo već napomenuli, hiperglobalistima se mogu smatrati i autori koji zastupaju tezu da je globalizacija dugotrajan istorijski proces koji je svoju kulminaciju dosegao u poslednjim decenijama XX veka.

S druge strane, kao odgovor na pomenute teze, javile su se reakcije skeptika koji, takođe sa različitim ideološkim i teorijskim pozicijama, tvrde u osnovi sledeće: globalizacija je "mit" i ništa se radikalno u stepenu globalne integracije nije promenilo u odnosu na ranije periodе, čak se može reći da je ekomska integracija manje izražena nego krajem XIX i početkom XX veka. (Hirst and

Thompson, 1996). Ekonomski integracija je još uvek regionalna i odvija se između tri glavna finansijsko-tržišna bloka, što je trend suprotan globalizaciji. Otuda i dodatna marginalizacija tradicionalno marginalizovanog Trećeg sveta. Nacionalne države i njihove vlade ne gube na značaju. Naprotiv, od njihove sposobnosti da modeliraju transformativne strategije zavisi uspeh nacionalnih ekonomija (Weiss, 1998). Drugim rečima, nema ničeg novog pod suncem što ranije nije viđeno.

Najzad, kao specifičan odgovor na ove međusobno različite, a delimično i suprostavljene teze javili su se autori koji, moglo bi se slobodno reći, danas čine mainstream, a koji pokušavaju da pokažu da je globalizacija realan proces, ali istovremeno kompleksan i protivurečan fenomen. Takav stav se ponajbolje ogleda u novim pojmovima koji su stvoreni da bi se opisao sadržaj aktuelne globalizacije. Antiteza globalizacija - lokalizacija sintetisana je u pojmu glokalizacija koji generalno upućuje na prožimanje lokalnih sadržaja globalnim uticajima (Robertson, 1992). Specifičnije posmatrano, kada je o kulturi reč, dihotomija homogenizacija - heterogenizacija prevaziđena je uvođenjem pojma hibridizacija kulture, a spor oko ključnih aktera koji deluju u savremenom svetu, gde jedni ističu nacionalne države, a drugi transnacionalne organizacije, pokušava se prevazići shvatanjem o postinternacionalnom dobu politike i postojanju dva relativno odvojena sveta - sveta nacionalnih država i sveta transnacionalnih organizacija (Rosenau, 1996; Vuletić, 2001).

Značaj ove klasifikacije, u kojoj se razlikuju tri navedena pristupa, ogleda se pre svega u tome što markira odnos pojedinih autora prema globalizaciji. Međutim, njen značaj i analitička vrednost bledi onoga trenutka kada pokušamo da kroz tu prizmu sagledamo odnos pojedinih autora koje smo prethodno razvrstali u neku od navedenih grupa prema pojedinim otvorenim pitanjima u debatama o globalizaciji. Naime, kada je reč o pitanjima kao što su: kada započinje proces globalizacije, kakva je sudbina nacionalne države u epohi globalizacije, šta se dešava sa kulturom, ili kakve su posledice globalizacije - mogu se uočiti ozbiljne slabosti ove klasifikacije, jer su autori iz različitih grupa po pojedinim pitanjima međusobno bliži od onih iz iste grupe i obrnuto.

Ovo zapažanje postaje posebno očigledno kada se dođe do pitanja uzroka, odnosno do problema objašnjenja dinamike globalizacije. U tom pogledu mnogo vrednije su klasifikacije o kojima će biti reči u nastavku teksta.

Globalizacija kao nastavak teorija modernizacije, odnosno imperijalizma i postmodernistički zaokret

Zgušnjavanje vremena i prostora kao posledica ubrzanja društvenih interakcija odrazilo se i na nauku. Pojava, donedavno karakteristična za prirodne i posebno primenjene nauke, da se zbog kumulativnosti znanja ne osvrću na tradiciju, postaje sve više odlika društvenih i humanističkih nauka, s tom razlikom što u potonjem slučaju ima prostora za tumačenje po kome je pre reč o

terminološkoj transformaciji istoznačnih pojmova nego o kumulaciji znanja koje rezultira novim paradigmama i novim pojmovima. U tom smislu, nije potpuno netačno reći da su teorije koje su u drugoj polovini XX veka dominirale u oblasti objašnjenja društvenog razvoja – teorija modernizacije i teorija zavisnosti koja se u velikoj meri oslanja na teoriju imperijalizma - zamenjene teorijom globalizacije. Da li je reč o stvarnoj promeni ili se zbog različitih razloga pojam globalizacija koristi kao zamena bilo za pojam modernizacije bilo za pojam imperijalizma? Na ovo pitanje nije jednostavno dati nedvosmislen odgovor. Izvesno je, međutim, da je u mnogim shvatanjima globalizacije prisutan, slabije ili snažnije izražen, uticaj neke od ove dve teorije. Ova tvrdnja bi se mogla ilustrovati Gidensovim shvatanjem globalizacije s početka devedesetih godina XX veka u kome on globalizaciju direktno izvodi iz procesa modernizacije (Gidens, 1990) ili Korovom (Khor) "definicijom" po kojoj je globalizacija "ono što smo mi u Trećem svetu nekoliko vekova nazivali kolonizacija" (prema McGrew, 1996).

Međutim, mada je uticaj pomenutih teorija preteča veoma snažan, o globalizaciji se intenzivnije počelo govoriti onoga trenutka kada su pojedini autori, poput Rolanda Robertsona (Roland Robertson), pokušali, ma koliko to izgledalo nategnuto, da umesto pojma modernizacija i kapitalizam u središte pažnje postave globalizaciju kao proces *sui generis*. Suština ove promene ogledala se zapravo u tome da je i pored deklarativnog zalaganja za sveobuhvatnost u objašnjenju, Robertsonova teorija globalizacije u prvi plan istakla zbivanja u kulturnom polju, zapostavljajući u dobroj meri ekonomske i političke činioce promena.

U tom smislu, mada na drugačiji način, Douglas Kellner (Douglas Kellner) ukazuje na dve važne podele. Prva je između autora kojima globalizacija služi da zameni pojam imperijalizma i drugih kojima ona zamenjuje pojam modernizacija. U oba slučaja globalizacija je poslužila kao ideološki neutralniji termin ali je suština ostala ista. S druge strane, stvar se dodatno komplikuje podelom između modernista i postmodernista. Dok je za prve globalizacija proces standardizacije i homogenizacije, za druge globalizacija predstavlja izvor hibridizacije i stvaranja veće složenosti društvenih odnosa (Kellner, 1997).

Drugim rečima, u savremenim analizama globalizacije moguće je uočiti vidne tragove nasleđa koje daje za pravo onima koji razlikuju neomarksističke, postmodernizacijske i globalizacijske teorije o globalizaciji, ali i ova podela biva dovedena u pitanje kada se ostavi po strani tradicija i kada se postave specifična pitanja ili krupnije dileme, pa, kako lucidno zapaža Alen Skot (Alan Scott), globalizacija može biti interpretirana na politički ili na dijagnostički način, a ta razlika je bazičnija nego, na primer, razlika između marksističkog i nemarksističkog pristupa tom problemu (Scott, 1997:3).

Svetski sistem – globalna kultura – globalno društvo – globalni kapitalizam

Poseban problem u prethodnoj klasifikaciji, što nije nužno njena mana ali ni prednost, predstavlja činjenica da ona u obzir uzima sve rade i sve autore koji se bave savremenim društvenim pitanjima i problemima koji su u većoj ili manjoj meri protkani globalnim uticajima.

Za razliku od takvog pristupa, uticajni britanski sociolog Lesli Skler govori o četiri pristupa analizi globalizacije. Reč je o pristupima koji u centru pažnje stavljuju: svetski sistem, globalnu kulturu, globalno društvo, i globalni kapitalizam. Ono što je ovim pristupima zajedničkoj jeste ideja da se savremeni problemi ne mogu rešavati na nivou nacionalnih društava već se za njihovo adekvatno rešavanje moraju uzeti u obzir globalni procesi.

Osnovna zamerka svetsko sistemskom pristupu o kome je već bilo dosta reči i koji je najrazvijeniji, tiče se naglašenog ekonomizma koji čak i kada uzima u obzir kulturu to čini na način u kome je ona izvedena iz ekonomije. Pored toga, u konkretnim analizama zapaža se tendencija da se svetska ekonomija temelji na nacionalnim državama, odnosno termini globalno i internacionalno se često javljaju kao sinonimni – interchangeable (Sklair, 1999).

Globalno kulturni pristup se fokusira na probleme homogenizacije kulture i na uticaj kulture i mas medija na položaj individualnih i/ili nacionalnih identiteta u epohi globalizacije. Karakteristično je da najveći broj postmodernista koji govore o globalizaciji mogu biti svrstani upravo u ovaj pristup. Mada se o ovom pristupu ne može govoriti kao o homogenoj školi moguće je zapaziti da kulturni činioci imaju prioritet u odnosu na ekonomske i političke, što predstavlja i osnovni problem ovoga pristupa.

Treba reći da je ovaj pristup pre komplementaran nego suprotstavljen trećem pristupu koji u fokusu ima globalno društvo, odnosno pojavu globalne svesti i njene implikacija za globalnu zajednicu. U taj pravac se svrstavaju: autori koji insistiraju na mogućnosti stvaranja svetskog društva; zatim oni koji globalizaciju konceptualizuju kao zgušnjavanje vremena i prostora; dalje svi koji ističu ulogu supra-nacionalnih aktera; ili oni koji se bave ispitivanjem mogućnosti stvaranja svetske vlade, etc. Osnovni problem ovoga pristupa je u tome što ideje koje su iznedrene u okviru njega, mada provokativne, još uvek predstavljaju više utopističku nego realnu viziju i sliku globalizacije.

Superiornijim, u odnosu na prethodne, Skler smatra svetsko kapitalistički pristup, kome i sam pripada i kome je naravno u centru pažnje fenomen kapitalizma. U okviru ovoga pristupa takođe postoje različiti pokušaji teorijskih konceptualizacija koje idu za tim da odrede ključne aktere, strukturu i istorijski razvoj kapitalističkog sistema koji vodi globalizaciji.

Ono što, po našem mišljenju, predstavlja problem u okviru ovoga pristupa jeste činjenica da se ne vidi jasno zbog čega se on bitno razlikuje od svetsko sistemskog pristupa koji u centru pažnje takođe ima kapitalistički sistem. Pored toga, očito je, što i sam Skler samokritički primećuje, da su u okviru ovoga pristupa zapostavljeni drugi globalni činioci i snage koje vode globalizaciji (Sklair, 1999).

Različite vrste objašnjenja globalizacije

Upravo na razlikovanju ovih činilaca koji predstavljaju ključne faktore objašnjenja globalizacije, Ulrich Bek (Ulrich Beck) razlikuje dva osnovna pristupa u analizi globalizacije. S jedne strane su autori koji insistiraju na postojanju dominantne logike globalizacije, poput Volernstaina, Rozenaua, Gilpina, Helda, Robertsona ili Apaduraia, dok su s druge strane oni autori koji sugerisu i koriste čitav set uzročnih činilaca u objašnjenju globalizacije (Beck, 2000). Mada u metodološkom pogledu interesantna, u ovoj klasifikaciji teorija kao problem se pojavljuje nemogućnost razvrstavanja autora koji su te teorije postavili. Naime, u svojim tekstovima autori često nisu „dosledni“ već uvek iznova rekonceptualizuju svoju poziciju, što nije čudno s obzirom na stalne promene u savremenom svetu, brzinu kojom se radovi pojavljuju i opseg polja na koje se globalizacija odnosi. Drugi, ozbiljniji problem ove klasifikacije je u tome što, s jedne strane retko ko danas govori isključivo samo o jednom činiocu, ali sa druge strane većinom su ti autori postali uticajni upravo po tome što su skrenuli pažnju na pojedine faktore globalizacije i time afirmisali pojedine „teorije“.

U tom smislu i sam Bek se proslavio ističući u prvi plan ideju rizika u kontekstu ekološke dimenzije globalizacije (Beck, 1992; 1999); Šo (Shaw) se istakao isticanjem rata kao uzroka globalizacije (Shaw, 1999; 2000); Held, Rozenau (Rosenau, 2000), Gilpin (Gilpin, 2000) su na različite načine svoju pažnju fokusirali na političku dimenziju; Suzan Strendž (Strange, 1996) i Keniči Omae su, mada nisu jedini, istakli tehnološku dimenziju; Apadurai je, mada ističe značaj komunikacione tehnologije, najviše raspravlja o uticaju migracija na proces globalizacije (Appadrurai, 1996); kapitalizam u prvi plan ističe Skler (Sklair 1991; 2000)); o ulozi finansijskih tržišta govori pored ostalih i Soros (Soros, 1998); geografsku dimenziju je afirmisao Harvi (Harvey, 1996), a urbanu dimenziju globalizacije Saskia Sassen (Sassen, 1996), etc.

S druge strane, autori, poput Gidensa, koji su u početku insistirali na više dimenzija neophodnih za razumevanje globalizacije vremenom svoju pažnju usmeravaju na pojedinu dimenziju, u Gidensovom slučaju tehnološku (Giddens, 1990; 1999), a neki, poput Mitelmana, danas govore o globalizacijskom sindromu, dok su u ranijim radovima prevashodno bili zainteresovani za uže ekonomske činioce (Mittelman, 1996; 2000).

Globalizacija odozgo i globalizacija odozdo

Na kraju, trebalo bi se, zbog ograničenog prostora samo kratko, osvrnuti na još jednu podelu koja je novijeg datuma i koja je nastala kao plod isticanja različitih ključnih aktera globalizacije.

Naime, već smo na drugom mestu istakli da su takozvani antiglobalizacijski pokreti po svom obimu i ciljevima globalni, pa sam njihov

naziv predstavlja svojevrsnu protivurečnost. Pored toga, u okviru njih – s obzirom da su u početku predstavljali konglomerat sastavljen od različitih, često suprotstavljenih struja i frakcija u rasponu od krajne levice do ultra desnice – lagano se profiliše struja levih antiglobalista koji su prevashodno kritičari kapitalizma i njegovih posledica, a manje kritičari globalizacije. U nekim slučajevima to ide dotle da postaju propagatori globalizacije odozdo, a kao ključni akteri toga procesa vide se upravo takvi pokreti (Falk, 2000).

Za razliku od njih, postoje autori koji su zagovornici globalizacije odozgo bilo da kao ključne aktere u tom procesu vide transnacionalne organizacije ili snažne nacionalne države, pre svih SAD (Gilpin, 2000) ili saveze moćnih država koji se konstituišu u embrion svetske vlade (Gidens, 1999a).

U ovoj podeli se, međutim, još uvek nije iskristalisao odgovor na pitanje da li se u istu grupu mogu svrstati autori koji se zalažu za, na primer, globalizaciju odozgo i oni koji se za to ne zalažu ali dijagnostikuju takvu realnost. Slično tome, kada je o globalizaciji odozdo reč postavlja se pitanje da li oni koji se za nju zalažu time ukazuju na svoje želje ili govore o realnom procesu.

Zaključak

Cilj ovoga teksta, to je nadamo se do sada postalo jasno, nije bio usmeren u pravcu evaluacije ili definitivnog zaključka o tome koja je klasifikacija najbolja već smo pre svega hteli da istaknemo bogatstvo sadržaja i različitih pristupa u savremenim raspravama o globalizaciji. U strogo naučnom pogledu to nije posebno uzvišen cilj, ali s obzirom na stanje svesti o globalizaciji kod nas, dakle u zemlji koja je dugo godina bila u centru globalne pažnje ali van globalnih tokova, ovakav cilj se nametnuo sam po sebi. U situaciji mekburekizacije kulture (Vuletić) kada se globalni trendovi prihvataju samo na površinskom i formalnom nivou, a sadržaj svesti ostaje manje više nepromenjen, činilo nam se da bi isticanje različitih pristupa moglo pomoći da se skrene pažnja da se jednostranim, često emocijama nabijenim pogledima na globalizaciju u saznajnom pogledu ne može puno postići.

Tolerancija i koegzistencija različitih shvatanja upravo odlikuje sredine u kojima je svest o globalizaciji poodmakla i *vice versa*. Drugim rečima, makar se u sav glas i složno promovisala globalizacija, kao nekad uostalom tranzicija ili pre toga samoupravni socijalizam, time se neće postići ni znanje ni svest o tom procesu koji sa sobom donosi mnogo više neprozirnosti, nedoumica i protivurečnosti nego što jedna parohijalna, lokalizovana svest može da podnese.

Miroslav N.Jovanović

GLOBALIZACIJA I EVROPSKE VREDNOSTI

Globalizacija i mondijalizam su moderne, krupne i često upotrebljavane reči. Površnom poznavaocu stvari takve reči mogu ponekad da uliju poverenje ili poštovanje prema onom ko ih koristi u smislu da je korisnik tih reči 'u savremenom trendu stvari'. Međutim, ove 'moderne' reči nisu jasno definisane, tako da njihova česta upotreba ali i zloupotreba može da prikrije suštinu koja zna da bude opasna ako ne i kobna po određene evropske vrednosti. Evo zašto i kako to izgleda iz ugla jednog ekonomiste koji prihvata starogrčki i evropski esencijalistički pogled na svet (traganje za izvorom i suštinom stvari) umesto globalističkog i nominalističkog pogleda koji se osvrće samo na činjenice.

GLOBALIZACIJA

Protekla decenija je bila protkana procesom liberalizacije u privredi zemalja širom sveta. Liberalizacija u okviru nacionalnih privreda ali i u međunarodnim okvirima je izbor organa država. Ona je povezana sa privatizacijom javnih preduzeća, povećanjem uloge privatnog sektora i navodnim smanjenjem uplitanja države u privredu. Nasuprot liberalizaciji koja je politički *izbor* državnih organa, globalizacija je *činjenica*. Ona je ishod ponašanja preduzeća, najčešće transnacionalnih korporacija, njihove organizacije i kontrole, promena u tehnologiji proizvodnje i distribucije, ekonomije obima proizvodnje, a takođe i upravljanja njihovim finansijama. Proces globalizacije je delom posledica, sa jedne strane, promene u ponašanju pojedinih potrošača koji iskazuju smanjenu odanost domaćim proizvodima i domaćim proizvođačima, a sa druge strane to je posledica liberalizacije koja otvara prostor za povećanje međunarodne trgovine, proizvodnje, stranih ulaganja i protoka finansijskih sredstava.

Globalizacija je povezana sa promenom u strukturi međunarodne proizvodnje i potrošnje jer smanjuje važnost blizine između proizvodnje, sirovina i tržišta. Globalizacija proširuje granice za lociranje preduzeća u prostoru zbog sniženja troškova i povećanja brzine u dostavi sirovina i gotovih proizvoda. Veliko povećanje stranih ulaganja u privrede širom sveta je osnovni sastojak ovog procesa. Liberalizacija na tržištu kapitala i povećana međunarodna pokretljivost kapitala bitno smanjuju uticaj vlada na domaću monetarnu politiku. U slučaju sumnje da će da dođe do devalvacije, kapital može da "pobegne" iz zemlje u roku od nekoliko sati tako da vlade u svojoj ekonomskoj politici moraju da vode računa i o ovoj mogućnosti. Iako su nacionalne vlade izgubile deo uprave nad monetarnom politikom, one su povećale mogućnost nadzora na drugoj strani. Postojanje računara i nove tehnologije u obradi podataka, omogućilo je javnim organima da povećaju nadzor nad firmama i građanima što je, recimo, bitno zbog određivanja i ubiranja poreza.

Globalizacija sobom nosi i dobre i loše strane. Sa jedne strane, ona može da poveže nacionalne privrede, proširi tržište i omogući pristup savremenoj tehnologiji u proizvodnji, distribuciji, komunikacijama i obradi podataka. Sa druge strane, ona povećava ranjivost ekonomski slabijih i ubrzava zahteve za prilagodđavanjem i modernizacijom privrede i usluga. Usled globalizacije, pojedina preduzeća mogu da stvore, u određenim nivoima, globalni svetski monopolski položaj. To je slučaj, recimo, sa Majkrosoftom i njegovim računarskim programima, ali dominantnost na globalnom planu ove firme je zasnovana na snažnoj lokalnoj koncentraciji tog preduzeća u Sijetlu. Međutim, globalizacija ima kao posledicu i stvaranje širom sveta ogromnog broja preduzeća male i srednje veličine koja mogu da prodru na široko tržište. U ovakvim uslovima brze i lake međunarodne pokretljivosti preduzeća, obrazovana, stručna i iskusna radna snaga je glavna prednost koju može da ima jedna nacionalna ekonomija.

Opasnosti koje sobom donosi globalizacija su i nepredvidivi tokovi kapitala, špekulativni napadi na pojedine nacionalne valute, finansijske krize i nepredvidiva prebacivanja proizvodnje i zaposlenosti iz jedne zemlje u drugu. Sve ovo povećava ekonomsku i socijalnu ranjivost mnogih zemalja, i to naročito onih koje su male i koje su u razvoju.

Internet je oličenje privrede bez granica koju donosi globalizacija. Lično prisustvo na određenom geografskom mestu više nije neophodno. U kibernetičkom prostoru (*cyberspace*) koji je, jednostavnim rečima rečeno, prostor stvoren mrežom koja povezuje računare na svim geografskim prostorima, korisnici Interneta su u isto vreme "i svugde i nigde"! Bez obzira na ovo, ne treba dati opštu podršku vrednostima i koristima koje donosi globalizacija. Iako je globalizacija uzela izvesnog maha, gusto skoncentrisana proizvodnja na jednoj lokaciji za određene proizvode i usluge i dalje ima svoju punu važnost i vrednost. Firme koje su najdalje otišle u procesu globalizacije i elektronske komunikacije izjavljuju da je došlo do povećanja, a ne smanjenja ličnih kontakata, koji i dalje ostaju od najveće važnosti za glatko organizovanje posla unutar firme (koja može da ima pogone širom sveta), ali i za marketing izvan nje.²

Globalizacija otvara međunarodna i nacionalna tržišta kapitala, što sobom donosi još jednu brigu. Meksiko, Tajland, Indonezija, Južna Koreja i Rusija su uleteli u finansijsku krizu, u drugoj polovini devedesetih godina zbog globalizacije. Da nije bilo velike otvorenosti prema globalnom tržištu kapitala, ove zemlje bi imale znatno manje finansijske teškoće. Isto važi i za bezuslovno prihvatanje stranog novca kao platežnog sredstva u okviru male države. U

---

² The Economist, 30 July 1994, str. 11.

slučaju da neka mala zemlja koja nema izgrađeno poverenje prema domaćem novcu prihvati strani novac kao domaći, tada može da dođe do dva ishoda. Prvo, stabilan (strani) novac može da podstakne domaću štednju (ako građani dovoljno zaraduju). Drugo, može da dođe do ozbiljnih poremećaja u privredi: ako, na primer, domaći privredni ciklus zahteva monetarnu ekspanziju i sniženje kamatne stope da se pokrene proizvodnja i potrošnja, dotle u velikoj i stabilnoj zemlji čiji se novac koristi lako da dođe do potrebe za smanjenjem potrošnje i povećanjem kamatne stope. Na odluku monetarnih vlasti "globalne novčanice", mala i "nezavisna" država nema nikakvog uticaja.

Globalizaciji, kao procesu koji vode transnacionalne korporacije, nedostaju dve stvari:

- otvorenost, i
- odgovornost.

Proces nije ni otvoren, a ni providan jer nema svoje jasne institucije i pravila, a istovremeno ne postoji ni sistem odgovornosti. Isto važi i za "globalno" stvaranje raznih nevladinih organizacija. Iako pojedine takve organizacije imaju svoje opravdanje i svrhu, treba uvek imati na umu da su nevladine organizacije ipak samo *neizabrane* grupe pojedinaca koje služe za stvaranje buke i vršenje pritiska na *izabrane* javne institucije, ali i na pojedine transnacionalne korporacije. To se sve čini zbog skretanja pažnje i promene državne politike prema ciljevima koje postavljaju posebne interesne grupe (bogate firme; pojedinci zainteresovani za očuvanje prirode) koje su spremne da plaćaju ili potplaćuju takve neizabrane nevladine organizacije koje predstavljaju takozvano "civilno društvo" (!?).

U cilju jezgrovitog objašnjenja pojma *globalizacija*, Henri Kisindžer, nekadašnji državni sekretar Sjedinjenih Američkih Država, rekao je da je globalizacija samo "drugo ime za dominantnu ulogu Sjedinjenih Država".³

TRANSNACIONALNE KORPORACIJE

Transnacionalne korporacije su kao i sva druga domaća preduzeća, jedino što one operišu u najmanje dve države. Postoji oko 63.000 transnacionalnih preduzeća koja imaju oko 690.000 podružnica širom sveta (UNCTAD, 2000, str. 9). Cilj svih preduzeća je zarada profita i u tome nema ničeg lošeg. Osnova za postojanje preduzeća je upravo ta: zarada profita. Preduzeća nisu milosrdne organizacije. Transnacionalne korporacije tragaju za širokim tržištima za trgovinu i ulaganja na globalnom nivou. Međutim, onaj ko može i treba da spreči

---

³ Henry Kissinger, "Globalisation: America's role for the millennium", *The Irish Independent*, 13 October 1999.

moguću bezobzirnost preduzeća je država. Svojim zakonima, politikom i njihovim sprovođenjem, država može i treba da reguliše ulazak, funkcionisanje i izlazak transnacionalnih preduzeća (globalne ekonomije) u svoj domaći ekonomski prostor.

Globalizacija je proces koji prvenstveno pokreću transnacionalne korporacije. Dakle, uticaj na domaće ekonomске (i druge) odnose se pomera sa domaćih organa države prema preduzećima koja su u stranom vlasništvu. Ovo je osnaženo u protekloj deceniji, jer se u gotovo svim državama na svetu domaće vlade "udvaraju" transnacionalnim korporacijama radi privlačenja na ulaganja u proizvodnju. Nacionalne vlade često kao da učestvuju na "globalnim turnirima" za strana ulaganja, pa se ponašaju na način "ko da više" povlastica, ne shvatajući da su osnovni razlozi za strana ulaganja veličina i rast domaćeg platežno sposobnog tržišta i privilegovan pristup iz određene lokacije međunarodnom tržištu. Troškovi proizvodnje na određenoj lokaciji su bitni, ali sloboden i povlašćen pristup međunarodnom tržištu (razni bilateralni sporazumi o slobodnoj trgovini ili ekomska integracija) igra presudnu ulogu u izboru zemlje za strana ulaganja (UNCTAD, 1998, str. xxix).

Razlike u visini nadnica između zemalja potiču prvenstveno od razlika u obrazovanosti i produktivnosti radne snage i nisu prvenstveni razlog za strana ulaganja u većini industrijskih grana. Tekstil, odeća i obuća su izuzeci od ovog pravila. Vremenom, stvorena prednost pojedinih zemalja, kao što je obrazovana radna snaga u proizvodnji i njenom nadzoru i upravi, postaje sve značajnija nacionalna prednost koja mami strane ulagače. Razne povlastice što se nude stranim ulagačima u nameri uvlačenja domaće privrede u "globalnu" mrežu proizvodnje i distribucije ponekad mogu da imaju štetne posledice ne samo po razvoj domaćih preduzeća, kojima su takve povlastice nedostupne, već i po životnu okolinu. Bez obzira na sve, mereno zbirom stranih ulaganja, najprimamljivije lokacije za strana ulaganja su još uvek razvijene zemlje. Od ukupno \$ 4.700 milijardi svih stranih ulaganja na svetu (stok) 1999. godine, oko 70 procenata se nalazi u razvijenim zemljama (UNCTAD, 2000).

Sprovedene ankete među preduzećima dovode do zaključka da razne fiskalne stimulacije uopšte ne igraju značajnu ulogu prilikom odlučivanja o lokaciji preduzeća. Međutim, firme izjavljuju da one prihvataju razne fiskalne neposredne i posredne stimulacije jer ne žele da propuste takve pogodnosti iako one bitno ne utiču na odluke o lociranju preduzeća (Wasylenko, 1991). Kvalitetna infrastruktura je mnogo primamljivija za strane ulagače (transnacionalne korporacije) od raznih fiskalnih pogodnosti (Wheeler and Mody, 1992, str. 71-72). Dakle, razne finansijske pogodnosti koje zemlje pružaju transnacionalnim korporacijama ne samo što su čist finansijski gubitak za zemlju koja ih pruža, već iste vrlo malo utiču na odluku stranaca o ulaganju.

Vrlo često se smetne sa uma činjenica da "globalizacija" ne donosi ništa bitno novo na svetsku ekonomsku pozornicu. Globalizacija donosi zahteve za većom slobodom u trgovini robama i uslugama, a takođe i za povećanom slobodom za strana ulaganja. Ekonomski uloga nacionalnih granica se smanjuje jer se narodne privrede stapaju u "globalnu celinu". Dakle, jednostavnim rečima rečeno, zahtev je: vraćanje na osnove sistema koji je postojao pre 1914. U ovakvoj situaciji, "re-globalizacija" bi mogla da bude mnogo prikladnija i tačnija reč.

Veliko i brzo širenje transnacionalnih korporacija po svetu učinilo ih je najvećim simbolom globalizacije. Zbog toga što su u stranom vlasništvu, što su često velike i što ponekad prave velike greške, kao što je bilo trovanje Tise cijanidom, koje je počelo u Rumuniji februara 2000. godine, pojedine nevladine organizacije mogu da vode uspešnu borbu protiv takvih korporacija. Nevladine organizacije su skrenule pažnju javnog mnenja na probleme zaštite životne okoline i uspele su da 'proguraju' tokom svetskog samita u Rio de Žaneiru 1992. godine sprorazum o kontroli gasova koji doprinose zagrevanju atmosfere. Pojedine nevladine organizacije su takođe imale bitan uticaj prilikom "torpedovanja" Međunarodnog sporazuma o investicijama 1998. godine koji je uglavnom uzimao u obzir interes zemalja iz kojih potiče kapital.

GLOBALNI STANDARDI

Neuspех u pokretanju nove runde pregovora u okviru Svetske trgovinske organizacije u Sijetlu 30. novembra 1999. godine može da uspori proces globalizacije svetske privrede. Sto trideset pet zemalja članica ove organizacije nije uspelo da se dogovori ni o dnevnom redu sastanka u Sijetlu koji je imao cilj da pokrene "milenijumske runde" globalnih pregovora o trgovini i stranim ulaganjima. Dobro organizovani, vođeni i bučni protesti nevladinih organizacija koje se zalažu za zaštitu prirode, ratari i stočari, protivnici velikih transnacionalnih korporacija, sindikati i pobornici prava koja pripadaju životinjama samo su doprineli problemima sa kojima su se suočili učesnici sastanka u Sijetlu. Zbog toga regionalni, a ne globalni pristup privrednim problemima može da preovlada u svetu u deceniji koja predstoji.

Stvaranje i nametanje globalnih standarda može da nađe svoje opravdanje ako se ovi standardi primenjuju na relativno nove proizvode i usluge, kao što su lekovi, faks, mašine za fotokopiranje, računari i mobilni telefoni. U suprotnom bi komunikacija i razmena podataka bila usporena i uz povećane troškove. Međutim, nametanje takvih standarda za tradicionalne proizvode, kao što su, recimo, prehrambeni proizvodi (sa izuzetkom standarda koji štite zdravlje i prirodu), ne može lako da se opravda.

Ako postoje ustaljeni ukusi za određenu hranu koji su izričito regionalni ili lokani, zbog čega nametati globalne standarde u hrani koji uništavaju lokalne posebnosti i izjednačuju ukuse svugde na svetu? Primer su Mekdonaldsovi hamburgeri. Ovi globalni industrijski proizvodi koji se nude potrošačima u gotovo tečnom stanju spravljeni su delimično i od mesa. Goveda i ostale životinje od kojih to meso potiče "kljukana" su hormonima i raznom hranom koju u normalnim prirodnim uslovima ne jedu biljojedi. Posledice su očigledne: bolesti, razne štete i strahovi koje takav neprirodni način "brige" o životinjama i potrošačima donosi. Uz to, hamburgeri se zalisavaju i veštačkom "globalnom tečnošću", koka-kolom, koja stvara zavisnost i ima, najblaže rečeno, sumnjiv uticaj na zdravlje. Ako se ovakvi standardizovani globalni proizvodi uporede sa lokalnim, odmah pada na pamet primer naše "lokalne" gibanice, srpske salate i jogurta, kiselog mleka ili gustog soka od višanja. Ili, još jedan primer. Postoji uverenje o postojanju italijanske kuhinje. Svakom istinskom Evropljaninu je jasno da takve kuhinje nema. Ono što postoji u Italiji je regionalna kuhinja. Svaka manja oblast, pa čak i svaki gradić ima svoje posebne kulinarske specijalitete na koje je već vekovima izuzetno ponosan i koje ljubomorno neguje. Ne vide se valjani razlozi zbog kojih bi trebalo da dođe do globalne standardizacije u veličini, debljini, sastavu i ukusu pica, kao što je to slučaj sa obrocima koji se zagrevaju u globalnom lancu restorana po imenu *Pica hat* i koji više liče na jednoobrazne benzinske pumpe. Istinski Evropljani pridaju veliku vrednost razlikama u ukusu, mirisu, izgledu i usluzi, a ne u njihovom uprosečavanju. U suprotnom svi bi bili obučeni isto, kao nekada Kinezi, i američki farmeri, ili bi jeli isto kao u Mekdonaldsu.

"Globalni trend" širenja novotarija i novih pseudo-vrednosti može da našteti u Evropi onima kod kojih su evropske vrednosti plitko usađene. Jedna od takvih novotarija je i globalno širenje severnoameričkog "praznika" koji se zove Helouin (Halloween, 31. oktobar). Tog dana se deca maskiraju u veštice, nakaze, strašila i, jednom rečju, deca se naružuju crnom bojom i tako "opremljena" idu od vrata do vrata, a kao pozdrav domaćinu im služe urlici za zastrašivanje. Kako je to užasno i strano hrišćanskoj, pravoslavnoj i evropskoj veri, tradiciji i duhu. Uobičajeno je da se deca za praznik u Evropi lepo i čisto obuku, da sa osmehom pozdravljaju domaćina pozdravom, recimo, "Hristos se rodi" ili "Pomaže Bog", da se darivaju crvenim jajima, da se spominju životinje kao što su to zeka, pile, jagnje, a ne da se naružuju i igraju nakaza. Poštovati sebe i svoje korene je u biti svakog istinskog, samopouzdanih Evropljanina.

TRANSATLANTSKI SUKOBI

Regionalna rešenja povezana sa trgovinom u, recimo, Evropskoj uniji, mogu ali ne moraju da budu bolja od globalnih rešenja u Svetskoj trgovinskoj organizaciji. Postoji niz ozbiljnih problema između Evropske unije i Sjedinjenih Država u okviru Svetske trgovinske organizacije koji lako mogu da buknu u budućnosti. Osvrnimo se na neke od njih:⁴

- *Trgovina bananama.* Evropska unija ima od 1993. godine sistem carina i kvota na uvoz banana koji pruža olakšice zemljama izvoznicama banana koje su nekad bile evropske kolonije. Takve povlastice pružaju pomoć u razvoju nerazvijenih zemalja korisnica. Bez takvih povlastica, ove nerazvijene zemlje (među kojima su i zemlje u Karibima) bi verovatno proizvodile drogu koja bi završavala na tržištu Sjedinjenih Država. Sistem Evropske unije diskriminiše američke korporacije koje su mnogo efikasnije u proizvodnji banana realizovanoj u zemljama Latinske Amerike. Zbog ovoga su Sjedinjene Države, uz odobrenje Svetske trgovinske organizacije, uvele godišnje carine u visini od \$ 191 milion na uvoz proizvoda iz Evropske unije. Proizvodi na koje se te carine primenjuju se stalno menjaju. Ove carine su ukinute jula 2001. godine zbog rešenja spora sa Evropskom unijom.
- *Junetina u čijoj su se proizvodnji koristili hormoni.* Ovo je najstariji sukob i potiče iz 1985. godine. Evropska unija zabranjuje bilo kakav uvoz živih životinja ili njihovih prerađevina ako su se u njihovoj proizvodnji koristili hormoni. Sjedinjene Države su, na osnovu "nedovoljne zasnovanosti na nauci", zbog ovog uvele sankcije prema Evropskoj uniji u visini od \$ 117 miliona. Svetska trgovinska organizacija je podržala američki stav.
- *Genetički izmenjena hrana.* Ovaj problem je tesno povezan sa prethodnim i odnosi se na hranu za stoku i semensku robu, pogotovo kukuruz. Evropska unija je uskratila Sjedinjenim Državama mogućnost za izvoz takvog kukuruza u Španiju i Portugaliju u godišnjoj vrednosti od \$ 200 miliona.
- *Audio i video proizvodi.* Pod uticajem Francuske, Evropska unija pokušava da ograniči uvoz američkih audio i video proizvoda u zemlje centralne i istočne Evrope. Od zemalja koje pregovaraju sa Evropskom unijom o prijemu u punopravno članstvo, Unija zahteva povećanje barijera za uvoz takve robe koja ne potiče iz Evrope.
- *Super džambo džet.* Britanska, francuska i nemačka vlada pružaju velike zajmove Erbasu za istraživanje i razvoj novog super džambo džeta koji može da uđe u komercijalnu proizvodnju u budućnosti. Sjedinjene Države zahtevaju od Evropske unije da se pridržava međusobnog sporazuma o subvencijama iz 1992.

Sa toliko mnogo ozbiljnih bilateralnih sukoba u trgovini među glavnim pokretačima globalne trgovine, nema velikih izgleda za skoro pokretanje

---

⁴ The Economist, 22 July 2000, str. 79–80.

istinskih globalnih pregovora o trgovini i ulaganjima pod okriljem Svetske trgovinske organizacije. Međutim, ogroman obim međusobnih ulaganja između Evropske unije i Sjedinjenih Država može da stvori ekonomske "taoce" i na jednoj i na drugoj srtani, što može da doprinese stvaranju uslova u kojima bi mogao da se izbegne veliki međusobni sukob u trgovini.

ZAKLJUČAK

Sniženje troškova prevoza i komunikacije, transnacionalne korporacije i globalizacija imaju određeni uticaj na pojedine promene u privredi i vrednostima na svetu. Bez obzira na težinu reči globalizacija, ovaj proces je i dalje geografski ograničen na razvijene zemlje i pojedine zemlje u razvoju. Veliki delovi sveta još uvek nisu obuhvaćeni ovim procesom, dok u pojedinima koji su njime obuhvaćeni, postoji određena odbojnost. Uprkos svih dobrih i loših strana globalizacije, i dalje će postojati potreba i za domaćim i za međunarodnim ekonomskim politikama. Nacionalne politike i dalje imaju svoje mesto. Domaća prosveta u ovom procesu ima ključnu ulogu, jer se uz njenu pomoć mogu sačuvati i unaprediti domaće vrednosti, a istovremeno se može i pripremiti novi naraštaj za suočavanje sa novim izazovima u nauci, tehnici i upravljanju preduzećima i proizvodnjom. Ako neka firma ili grana industrije namerava da bude snažna na globalnom planu, tada ona mora prvenstveno da bude jaka na lokalnom. Primeri Majkrosofta, bankarstva u Londonu ili hemijske industrije u Bazelu to jasno dokazuju.

Mr Čedomir Antić
Balkanološki institut SANU

GLOBALIZACIJA I ISTORIJA

Globalizacija je do sada uglavnom predstavljena kao jedan po svemu nov fenomen i jedinstven proces u istoriji čovečanstva. Odnos ovog procesa sa istorijom nije do kraja definisan i upravo je globalizacija veoma često doživljavana kao početak nove i drugačije faze u istoriji čovečanstva. Tržište bez granica, dominacija velikih korporacija, nadnacionalne zajednice država i popularna kultura koja se širi više nego ikada unifikovanim postindustrijskim svetom, po logici stvari trebalo bi da isključuju ozbiljniju vezu sa starim i takođe bi valjalo da označe granicu posle koje bi dosadašnji tok istorije trebalo da korenito bude izmenjen i usmeren u pravcu koji je u većoj meri predvidljiv, više nego ikada potčinjen uticajima društva i potrebama čoveka. Globalizacija kakva je definisana i postala opšteprihvaćena tokom devedesetih godina 20. veka može imati samo nejasne preteče, a nikako jasnu istorijsku dimenziju. Ukoliko se, međutim, u pitanje dovede izvesnost ideološkog trijumfa jednog društvenog ili ekonomskog sistema posle koga bi istorija, kako se tvrdi, trebalo da dođe do svoga kraja ili barem da se usmeri u nekom novom i nedokučivom smeru, to se obično čini sa stanovišta prema kom je ideja globalizacije suštinsko otelovljene jedne stare težnje koja je bila iskušenje svim civilizacijama i društvenim sistemima kroz istoriju. Radi se o idejama o granicama sveta, svetskom carstvu i kraju čoveka. U današnje vreme su tehnološka revolucija i neslućeni razvoj znanja doveli do toga da po prvi put tehnički napredak i razvoj tržišta modeliraju jednu zamisao koja ima itekakav ideološki značaj i uticaj. Globalizacija je utoliko značajniji i zanimljiviji fenomen zato što se dogodila upravo u razdoblju koje mnogi nazivaju post-ideološkim.

Ne postoji precizno, niti opšteprihvaćeno razumevanje pojma globalizacije. A. G. Hopkins kao najprihvatljiviju, i verovatno najneutralniju, definiciju navodi onu prema kojoj je globalizacija "proces koji preuređuje (transformiše) privredne, političke, društvene i kulturne odnose između zemalja, regionalnih i čitavih kontinenata, istovremeno ih šireći, snažeći i ubrzavajući".⁵ Tako shvaćen proces globalizacije svakako je imao presedana u istoriji, a čak se i u celini može definisati kao proces u kome su male i često izolovane civilizacije kroz globalizaciju težile da se prošire, prožimale se i nastojale da postanu univerzalne. Kao takvu drevnu (arhajsku ili proto) globalizaciju autori razumevaju sve one mnogobrojne pokušaje političkog i privrednog objedinjavanja poznatog sveta tokom proteklih pet hiljada godina.⁶ Iako su se civilizacije Asira, drevne Kine, starog Egipta ili helenska razvijale odvojeno, a njihove veze ostale često retke ili nedovoljno uticajne, ipak postoji jedinstven

¹ A. G. Hopkins, *The History of Globalization – and the Globalization of History*, A. G. Hopkins (ed.) *Globalization in World History*, (Pimlico, Sydney) 2002, p. 16.

² C.A. Bayley, "Archaic" and Modern Globalization in the Eurasian and African Arena, c. 1750–1850, A. G. Hopkins (ed.) *Globalization in World History*, (Pimlico, Sydney) 2002, pp. 50–51.

model njihovog razvoja i gotovo istovetan cilj kome su težile. Tako su Asirci verovali da je njihova država središte sveta, zbog čega su današnju Evropu nazivali Ereb (zemlja sutona), dok su staru Kinu njeni žitelji znali kao "središnje kraljevstvo". Nastojeći da oživotvore ideologije vaseljenskog carstva⁷ i univerzalne religije, drevni državotvorci i osnivači ili reformatori religija uspostavili su principe koji u suštini nisu napuštani sve do 18. veka. Tako je Aleksandar Veliki nastojao da dopre do ivica sveta, dok su rimski vojnički carevi svoju državu doživljavali kao planetu zemlju, zbog čega je imperator Aurelijan i smatrao da je, pobedivši u građanskom ratu, obnovio svet.⁸

Mnogi teoretičari globalizacije slažu se da je drevna globalizacija bila nepotpuna i da se suštinski radilo pre svega o neuspešnim pretečama moderne globalizacije.⁹ Ipak, tekovine svetskih carstava Starog sveta svakako nisu odlazile u dim sa padom Limesa ili provalom Masageta. Evropska civilizacija, recimo, prema takvom tumačenju, nije u razdoblju srednjeg veka prošla samo i isključivo kroz doba stagnacije i mraka, već je mediteranska civilizacija, prosto, kroz seobe, razvitak tehnike i promene u klimi postala kontinentalna.¹⁰ Iako vezana za političke i religijske težnje drevnih država, arhajska globalizacija je imala i jasno izraženu privrednu i tehnološku stranu. Mada nije izražen kroz akcije na berzama u Njujorku ili Tokiju ovaj aspekt je ipak svakako ostao u izvesnoj meri zanemaren. Usvajanje tehnologije izrade bronzanog, a zatim i gvozdenog oružja uslovilo je smene civilizacije u Mesopotamiji i Heladi, kada su Semiti srušili Asir, a Dorani potisli Ahajce.¹¹ Zamena pluga ralom u zemljama vizantijskog kruga i izum konjskog ama do koga je u Evropi došlo tokom 12. veka, predstavljali su deo privredne globalizacije koja je uglavnom imala političke konsekvene.¹² Putevi ćilibara, soli ili svile bili su stalni tokovi koji su prevazilazili države i carstva i svet, sa izuzetkom američkog i australijskog kopna, činili jedinstvenom ekumenom. Začini, kao nova potreba Zapadne Evrope, oporavljenе posle Velike kuge, Stogodišnjeg rata, rekonkviste, te provale Osmanlija, sve od reda tekovina "zlosrećnog četrnaestog veka", podstakli su nov talas globalizacije kojoj su uslove obezbedili izum astrolaba i konstruisanje karavela, a put utrli Dijaz, Degama i Kolumbo. Ipak, princip potčinjanja sveta i njegovi motivi ostali su nepromenjeni, o čemu svedoče sporazumi između Španije i Portugalije koji su za ishod trebalo da imaju geometrijsku podelu političkih sfera na zemljinoj lopti.¹³

---

⁷ 'Cosmic realm and universal religion', isto, 49–50.

⁸ 'Restitor Orbis', N.A Mašknin, *Istorija Starog Rima*, Beograd, 1991, str. 480.

⁹ A Very Long-Term View Globalization Since the Fourteenth Century, A Quick Guide to the World History of Globalization, <http://www.sas.upenn.edu/~dludden/global1.htm>, internet prezentacija poseæena 24. septembra 2002.

¹⁰ R. Lopez, *Rođenje Evrope*, Zagreb, 1978, strp. 28. i 31, 32.

¹¹ V. Djurant, *Istoène civilizacije*, Beograd, 1995, str. 112–113.

¹² S. Peinter, *Istorija srednjeg veka*, Beograd 1997., str. 113.

¹³ D. R. Živojinoviæ, *Uspon Evrope (1450–1789)*, Beograd 1995, str. 48.

Uprkos tehničkim izumima i geografskim otkrićima, princip globalizacije ostao je sve do dvadesetog veka suštinski isti, samo što je od renesanse državni razlog postepeno u drugi plan potisnuo verski. Jedinstvo sveta, ipak, u to najranije vreme svetske politike pojedinih prekomorskih imperija, više je obezbeđivala tehnička nadmoćnost vojski nego li ekonomski interesi stanovnika oblasti razdvojenih okeanima. Stvaranje španske i portugalske pomorske imperije, na primer, motivisale su potreba za dragocenim metalima i akutni višak stanovništva na Iberijskom poluostrvu.¹⁴ Njihovo održanje omogućavala je, pak, činjenica da su konkvistadori znali za vatreno oružje i plovili na karavelama. Ipak, kada bi se, kao što je to bio slučaj u Japanu dogodilo da domoroci pokažu volju i, što je još važnije, sposobnost da i sami izrade vatreno oružje osvajanje i globalizacija takvog tipa postajale su nemoguće.

Još kada je habsburški dominion Nizozemska ustao protiv svojih gospodara u Madridu pokazalo se da vatreno oružje u rukama građanskih vojski lako može da prevlada feudalne armije, ma koliko bile dobro plaćene peruanskim ili meksičkim zlatom. Kolonijalna globalizacija kojoj je u 16. veku otvoren put pokazala se tako kao povratan proces koji je, kroz emancipaciju ne-evropskog sveta, doveo do emancipacije same Evrope. Tako je imperijalna Španija poražena od buržoaske Nizozemske, pa je, nespremna da se menja, naposletku doživila da njene kreolske kolonije početkom 19. veka same izvedu buržoasku revoluciju. Iz perspektive kasnog 19. veka, britanska elita je propast svoje *Prve imperije* (16–18. vek) uočila u Američkom ratu za nezavisnost, da bi, poučena time, *Drugu imperiju* uspostavila kao formalni savez u kome su odnose sa kolonijama određivale pre svega anglo-saksonske zajednice u njima naseljene, dok se samo Ujedinjeno kraljevstvo, često, i ne uvek samo formalno, distanciralo od svojih kolonija.¹⁵ Takva politika poljuljana je gorkim iskustvom Burskog rata, ali je i borba za vlast nad Indijom, krajem četrdesetih godina 20. veka, koju je imperija morala izgubiti, odredila i njenu konačnu sudbinu. Naposletku, i ruski primer je imao izvesnih sličnosti, pošto su porazi kod Cušime i Mukadana, u ratu sa Japanom 1904–5, po prvi put dali priliku jednom ne-evrospkom narodu da stupi na istorijsku pozornicu kao svetska sila.

Sukob sila u Prvom i Drugom svetskom ratu doveo je do trijumfa vanevropskih sila i bipolarne ravnoteže u razdoblju posle 1945. godine. Ipak, iako su američki teoretičari smatrali da svet, od pedesetih godina 20. veka, počiva na pet velikih političkih i privrednih sila, ovaj je tek u postkolonijalnom periodu prošao kroz značajnu promenu koja se može poistovetiti sa pojavom

---

¹⁴ J. H. Elliot, H. Kamen, *The Rise and Decline of Spain, 1492–1665* (disscussion), P. Wells (ed.) *European History, 1500–1700*, London, 1976.

¹⁵ L. James, *The Rise and Fall of the British Empire*, London 2000, pp. 121, 138; C.P. Hill, J. C. Wright, *British History, 1815–1914*, Oxford, 1984, pp. 266–267.

moderne globalizacije.¹⁶ U političkom smislu postkolonijalna globalizacija značila je opšti talas regionalizacije koju je moguće najbolje sagledati ako se u obzir uzme masovno osnivanje novih država na afričkom kontinentu i Bliskom istoku tokom pedesetih i šezdesetih godina, ali i novi uspon nacionalizma koji je doveo do osnivanja dvadesetak novih država na evro-azijskom kopnu tokom devedesetih. Fenomen političkog usitnjavanja bio je, međutim, uporedan sa stvaranjem nadnacionalnih privrednih i vojnih saveza koji su imali različite političke pretenzije, uspeh i dugotrajnost (među njima je, svakako, najuspešnija današnja Evropska unija). Takav razvoj, iako naizgled neočekivan, u suštini je posledica velikog naučnog i privrednog razvoja koji je držanje velikih vojski i održavanje imperijalnih administracija učinio u izvesnoj meri i suvišnim, ali svakako i prevelikim opterećenjem. Takođe su i saobraćajna i informatička revolucija koje su omogućile uspostavljanje demokratija sa građanstvom od više stotina miliona pripadnika. Naposletku, stabilnost mu je pružila i uspostava svetskog tržišta roba i kapitala.

Globalizacijom, kao donekle cikličnim procesom koji se tokom istorije postepeno usložnjavao postajući sveobuhvatnijim, moguće je kroz drugačiju prizmu sagledati i istoriju Srbije. Arhajska globalizacija, kojoj su usledile imperijalna, postkolonijalna i savremena-moderna može se prepoznati, i pored izvesnih nedorečenosti i diskontinuiteta, još u vreme srednjeg veka. Tako je, na primer, veoma indikativan ulazak srednjovekovne Srbije u evropsku hijerarhiju država.¹⁷ Primanjem hrišćanstva, a zatim i pismenosti, srednjovekovne srpske države su u dva navrata postajale deo hrišćanske ekumene - prvog sveevropskog globalizacionog sistema posle Rimskog carstva. Prvo razdoblje, koje je započelo postepenom i delimičnom hristijanizacijom, iz vremena Moravske misije i bugarskog pokrštavanja, ali i aktivnijeg delovanja Barske nadbiskupije, završilo se krunisanjem Mihajla Vojisavljevića za kralja Zete 1089. godine, što se, opet, poklopilo sa vrhuncem Kliničkog pokreta i krajem pontifikata pape Grigorija VII. Posle godina feudalne anarhije ali i oporavka Vizantije, sledeći ulazak srednjovekovne Srbije u novu fazu arhajske globalizacije dogodio se u vreme kada je 1217. krunisan prvi Nemanjić. Političkom priklanjanju Rimu, koje je bilo neminovna posledica prvog pada Vizantije, usledilo je i sticanje crkvene autokefalije, dve godine docnije, i tako je formalno uspostavljen, na prostoru Srbije, čudnovat kondominijum istočnih i zapadnih uticaja koji će svakako nadživeti srpsku srednjovekovnu državu. Razdoblja globalizacije putem koje je Srbija ulazila u okvire ideoološkog, državnog ili religijskog poretka srednjovekovne Evrope smenjivala su se sa razdobljima imperijalne globalizacije u kojoj je čitav Balkan ulazio u sastav nekog od savremenih carstava čije su imperijalne pretenzije često bile svetske. Nastala na

¹⁶ P. Kenedi, *Uspon i pad Velikih sila; Ekonomski promeni i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, Podgorica 1999, str. 463.

¹⁷ S. Ćirković, *Srbija u srednjem veku*, Beograd, 1995, str. 56.

periferijama efemernog Franačkog carstva i Istočne Rimske imperije, Srbija je u 11. i 12. veku ponovo ušla u sastav ove poslednje.

Nakon potpune emancipacije balkanskih država i krajnjeg opadanja Vizantije tokom 14. veka, na poluostrvo su prodrle Osmanlije. Osnovano je novo – Osmansko carstvo, koje je u svojim osnovnim principima podrazumevalo postojanje svetske muslimanske zajednice (umma-e) na prostoru nazvanom jednostavno Islamska zemlja (dar al-islam).¹⁸ Ipak, Osmansko carstvo se umnogome razlikovalo od arabljanskih kalifata, pošto je u svoje tradicije utkalo mnogobrojne uticaje pokorenih država, a pre svega Vizantijskog carstva, čije su imperijalne tradicije podražavali i njima se dičili njegovi sultani.¹⁹

Borba za oslobođenje i ponovno stvaranje nezavisne državne zajednice u kojoj su, samostalno, ili podstaknuti od drugih sila, učestvovali delovi srpskog naroda, uspela je tek u trenutku kada je došlo do novog talasa evropske globalizacije i postepenog rastakanja imperijalnih država koje su imale dominione i na matičnom, evropskom kontinentu. Tokom 19. veka, sa početkom nacionalnih pokreta, iz osnova su poljuljani principi na kojima je počivala Osmanska država: odanost vladaru valjalo je zameniti odanošću prema zemlji (otadžbini), dok je modernizacija, pa i tehnička, bila malo moguća u destratifikovanoj istočnjačkoj despotiji čija je snaga počivala na nepobedivoj konjici i bezbrojnoj pešadiji, a ne na malim, ali fanatizovanim vojskama slobodnih građana ili seljaka naoružanih vatrenim oružjem.²⁰ Nacionalni pokreti koji su razjedali Osmansko carstvo od početka 19. veka podelili su njegove podanke i po etničkoj osnovi. Dok su manjinski, a naročito hrišćanski narodi imali obrazac za svoju emancipaciju u zapadnoevropskim nacijama i njihovim državama, to nije bio slučaj sa Turcima, koji su, braneći svoje carstvo, došli u priliku da ga korenito redefinišu tek kada su mogli da ga bez kobnih potresa ukinu i umesto njega uspostave potpuno novu državu sa težištem u Maloj Aziji.²¹

Ipak, to nije bio kraj proto-globalizacionim procesima na prostoru Balkana. Nacionalna emancipacija ovog poluostrva dogodila se u predvečerje Prvog svetskog rata, koji je rezultirao rušenjem četiri evropska carstva i trijumfom nacionalnosti u Evropi. U razdoblju podeljene Evrope, koje je od 1918. zamenilo koncert sila, južnoslovenska država bila je faktor koji bi u osetljivoj ravnoteži snaga uvek bio na strani protivnoj promeni uspostavljenog stanja. Tako je bilo za sve vreme postojanja podeljene Evrope, bilo da je podela izvršena

¹⁸ A. K Benson, *Muslim Universalism and Western Globalization*, A. G. Hopkins (ed.) *Globalization in World History*, Sydney 2002, pp. 75–76.

¹⁹ H. Inaldžik, *Osmansko carstvo; Klasično doba 1300–1600*, Beograd 1974, str. 80–81 i 108–109.

²⁰ A. K. Benson, pp. 90–91.

²¹ Videti u: Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700–1922*, Cambridge, 2000.

na osnovu pripadnosti nekom od tabora Prvog svetskog rata, ili posle Drugog svetskog rata po ideološkom osnovu.

Nestanak bipolarnog sveta, te nestanak ili redefinisanje uticaja izvanevropskih zemalja na Evropu doveo je do spomenutog efekta političkog regionalizovanja i usitnjavanja evropske periferije. Kroz modernu globalizaciju ove oblasti će proći transformisane i bez atributa ili težnji sa kojima su ušle u doba nacionalnog preporoda. Usud Srbije u vreme devedesetih godina 20.veka bio je uslovljen i činjenicom da njena politička elita nije razumela novo vreme u kome *status quo* u Evropi nije više imao ko da brani.

Ako po strani ostavimo slučaj Balkana, koji ipak predstavlja netipičan primer jedne granične, a po svemu, u savremeno doba, i periferne oblasti, moderna globalizacija ostavila je iza sebe značajna pitanja i nedoumice. I dok je u privrednom, komunikacionom i kulturnom pogledu pravac kojim se svetska civilizacija kreće manje više izvestan, politička i društvena dimenzija ovog fenomena znatno je drugačija. Mnogi teoretičari postavljaju pitanje da li je politička globalizacija samo fenomen evro-američkog sveta. U skladu sa tom tvrdnjom, pitanje političkog objedinjavanja sveta koje bi trebalo da logički sledi njegovoј privrednoј unifikaciji, ne mora biti isključivo odraz uspona zapadnoevropske civilizacije. I dok političke elite islamskog sveta i danas najviši ideal, po pravilu, vide u jedinstvu pravovernih, a Kina izlazi iz jednog od cikličnih perioda navodne izolovanosti,²² ekonomski i vojno najsnažniji deo sveta – Sjedinjene Američke Države i Evropska unija – teži da nametne formu globalizacije koja, pored ekonomskih i kulturnih, sa sobom nosi i političke crte zapadne civilizacije. Postavlja se pitanje da li je u političkom smislu moderna globalizacija, koja je uzlet doživela pošto je prevaziđena ideološka podela Zapada, u svojoj suštini izraz snage ili slabosti. Razdoblje recesije koje je zahvatilo zapadni svet tokom sedamdesetih godina 20. veka, dobilo je svoj nastavak prestankom efekta poraza evropskog Istoka i njegovom reintegracijom u svetsko tržište. Veliki vojni budžet Sjedinjenih Država, od koga je direktno zavisila gotovo četvrtina američke privrede, našao se pod pritiskom poreskih obveznika pošto je nestala neposredna pretnja svetskog rata. Kao jedina istinska svetska sila, Sjedinjene Države su se tako našle pred izborom u kom i opcija najopreznije reforme može dovesti do privredne krize i recesije. Zemlje Evropske unije našle su se pred problemom slične prirode. EU je nastala kao odgovor sovjetskoj pretnji i kao jedino političko i privredno rešenje kojim je stari kontinent mogao da sačuva prestiž i ravnopravnost sa SAD, SSSR i Kinom. Prvobitno ekonomска zajednica, EU danas već ima formu federalne država sa zajedničkim carinama, monetarnom i fiskalnom politikom, ali i objedinjenom diplomatiјom, te donekle i odbranom. Ipak, dok desetine miliona ljudi čekaju na dozvolu za boravak, rad ili azil u Evropskoj uniji, njene članice se suočavaju sa depopulacionom krizom koja preti da u 22. veku dovede u pitanje opstanak

---

²² H. Van de Ven, *The Onrush of Modern Globalization in China*, A. G. Hopkins (ed.) *Globalization in World History*, Sydney 2002, p. 169.

mnogih od njih. Na početku 20. veka, na prostoru Evrope i SAD živila je četvrtina stanovnika planete, danas se radi o jednoj šestini, dok će do 2025. - kada će svetsko stanovništvo biti udvostručeno i dosegnuti 12 milijardi - prema nekim procenama, udeo ovog stanovništva biti ispod 15%. Predviđanja prema kojima će stanovništvo SR Nemačke pasti sa 80 na 17 miliona krajem 21. veka, ili očajna potreba Španije, koja je u prošlosti bila u stanju da naseli čitave kontinente, za novim stanovništvom - to je argument u prilog tezi prema kojoj je moderna globalizacija u osnovi zapadni fenomen, dok je njen motiv slabost.²³

Kako god da se završi sadašnji talas globalizacije, on, kako to obično biva u istoriji, neće da dobije svoj izraz samo u već viđenim istorijskim stereotipima i poznatim rešenjima ili ishodima. Tehnološki napredak i informatička revolucija onemogućiće svakako pojavu nekog modernog razdoblja mraka (tenebre), koje bi moglo da nastane u trenutku u kom dođe do trajne krize Zapada. Ipak, rizici koje donosi globalno zagrevanje, moguća buduća energetska kriza ili kloniranje kao rešenje demografskih problema u otuđenom i birokratizovanom svetu budućnosti - mogu ozbiljno da ugroze neke od tekovina koje kao osnovne političke principe sa sobom nosi moderna globalizacija. Pravo na život, rad ili demokratija neće biti zagarantovani ili čak ni mogući u uslovima ekstremnog ishoda kriza sa kojima se u savremenom svetu ozbiljno računa. No, kriza Zapada ne mora značiti i svetsku krizu. Svet budućnosti ne mora poći putem nekog modernog fanatizma, ikonoklazma²⁴ ili ludizma.²⁵ Ipak, tekovine moderne globalizacije svakako neće dospeti pod znak pitanja sa opadanjem Zapada. Iako je početkom 21. veka čak dve milijarde stanovnika planete Zemlje priželjkivalo ispravnu vodu za piće, činjenica je da je 1997. po prvi put većina stanovnika planete živila u gradovima. Promene koje su se dogodile u 19. i 20. veku su na neki način zaokružene u vreme kada je u istorijskom smislu već započeo 21. vek. Ipak, neispravno bi bilo očekivati da je u političkom i istorijskom smislu moguća konačna globalizacija. Budući nemoguća u tehnološkom ili privrednom pogledu, ne bi trebalo očekivati da bi je u drugim slučajevima bilo moguće posmatrati kao konačan proces koji se može završiti.

---

²³ Istraživanja britanskog javnog mišljenja iz proleća 2002. pokazala su da je èak 80% ispitanih Britanaca, starih između 18 i 31 godinu, želelo da napusti svoju zemlju. Istovremeno je oko $\frac{3}{4}$ iste populacije tvrdilo kako je nemoguće verovati Vladu, dok su ispitanici najmanje nepoverenja pokazivali prema policiji. "Daily Mirror", 19. June 2002, p. 6.

²⁴ Ikonoklazam (ikonoborstvo), pokret protiv kulta ikona u Vizantiji (726-797 i 813-843).

²⁵ Ludisti - pripadnici anti-industrijskog pokreta iz ranih godina industrijske revolucije, koji su pokušavali da, uništavanjem mašina, zaustave siromašenje britanskih radnika. Pokret je nazvan po jednom od predvodnika, Nedu Ludu (Ned Ludd - "General").

Slobodan Reljić
Glavni i odgovorni urednik NIN-a

MEDIJI I GLOBALIZACIJA

Globalizacija, novo ime za ideju o osvajanju sveta, fenomen je star koliko i civilizacija. Ova ideja se istorijski pojavljivala kroz "uticaj svetskih religija, imperijalna osvajanja, širenje trgovinskih mreža", a samo je menjala "forme, pravce i intenzitet od jedne epohe do druge ili od jedne faze socijalnog razvoja do druge".

Differentia specifica današnjeg nastojanja da se osvoji svet je civilizacijsko kulturno okruženje koje je kanadski profesor Maršal Mekluan (Marshall McLuhan) opisao kao "elektronsko globalno selo". To je "faza socijalnog razvoja" koja se označava kao informatičko društvo. Život pojedinca je toliko impregniran medijskim porukama da više "ljudi, u stvari, ne čitaju novine nego ulaze u njih kao u toplu vodu u kadi". Razvoj elektronskih medija, digitalizacija, satelitski prenos informacija "ukidaju naše ustaljene predstave o prostoru i vremenu - i mi ulazimo u svet 'sve-je-tu-u-istom-trenu', u svet u kome je sve u rezonanci istovremeno". I zaista "odnos čoveka i kompjutera nije po svojoj prirodi mnogo različit od odnosa praistorijskog čoveka i njegovog prvog čamca ili upravo pronađenog točka, ali jedina bitna razlika je to da je čovekov odnos prema prethodnim tehnologijama bio parcijalan i povremen dok je sa elektronikom totalan i veže čoveka u svakom momentu bilo gde. Čoveku se sada mozak izvlači iz lobanje a nervi iz kože. Nova tehnologija stvara novog čoveka." (Mekluan)

Predviđajući šezdesetih godina prošlog veka svetske ekonomiske "pravce razvoja" Džon Kenet Galbrajt (J.K. Galbraith) je nudio "industriju u kojoj će dominirati nekoliko velikih igrača". Danas je očigledno da su tu i "medijski moguli". To je sasvim u skladu sa "konceptom vesti" - što je prilagođavanje informacije masovnom distribuiranju - koji "leži u srcu modernog kapitalizma i predvodi proces globalizacije". "Vest" se prikuplja, proizvodi i distribuira sa tri društveno važna cilja: kao deo političke komunikacije, deo kapitalističke produkcije i trgovine a i da zadovoljavaju potrebe konzumenata. Zato je "industrija vesti" visokoprofitabilna i njene akcije odlično stoje na berzama.

Globalni kapitalizam je i ekonomski i kulturni sistem: i "put razvoja" i "način života". Osnovno načelo tog sistema promovisao je pre nekoliko decenija Stejt Department SAD kao doktrinu "slobodnog protoka informacija". Kasnije je ona sa naglašenim simpatijama i velikim očekivanjima usvojena i u Ujednjениm nacijama. Ipak, velika ideja je i u vreme hladnog rata u realnosti bila "doktrina podrške pravima zapadnih medija, pre svega onim iz SAD, Velike Britanije i Francuske, da nastave da distribuiraju medijske proizvode u svet, dok je većina zemalja polako gubila svaku nadu da se može uspostaviti bilo kakav reciprocitet uticaja". Iako se zemlje komunističkog bloka (pre svih SSSR i Kina) imale svoje

velike infomativne sisteme od uticaja zapadnih medija se nije moglo odbraniti - njihove "nacionalne agencije su uskoro postale pretplatnici zapadnih servisa vesti". Danas gotovo da nema nikakvih prepreka potpuno jednosmernom uticaju.

A proces koji se opisuje i kao "tranzicija od britanske ka američkoj svetskoj hegemoniji" postaje dominantan unutar zapadnog uticaja. Bitnu odliku "amerikanizacije" - naglašenu vezu između načina proizvodnje i "kulture potrošnje" - uočio je još Antonio Gramši u poznatom tekstu "*Americanism and Fordism*". On smatra da se obezličena i otuđena proizvodnja na traci i strategija viših nadnica - oboje praktikovani u *Ford Motor Company* - direktno prenose u kulturu potrošnje, uvodeći "novu moralnost" u poslove kapitala i u tradicionalno nemoralne oblasti kao što su potrošnja alkohola ili seks.

Kulturni uticaj takvog pristupa uočen je u Evropi odmah posle Drugog svetskog rata i među konzervativcima. "Kako izaći na kraj sa povećanom demoralizacijom žena - čemu su uzrok američki običaji upoznati preko filmova, koji predstavljaju mladu ženu kao nezavisnu, odvajajući je od porodice, umanjujući značaj budućeg braka i materinstva, suprostavljujući tim vrednostima egzotične radnje koje nju čine manje ženstvenom i ugrožavajuju joj dom." Tako je nadbiskup iz Toledo 1945. opisao svoj strah od "amerikanizacije".

Naravno, nikakva kritika i strahovi nisu mogli zaustaviti taj planetarni društveni proces. A "američki kapitalizam je ubedio ljude (širom planete) da je 'američki način života' to što oni žele. Da je američka superiornost prirodna i u interesu svih." (Martin Braker)

Globalizacija, u kojoj je toliki upliv medija, u principu zaista donosi mogućnost dostupnosti najrazličitijih kulturnih vrednosti u bilo kom delu sveta. Posledica toga nije razmna kako su je optimisti naivno zamišljali već fenomen - deteritorijalizacije. Ono što je Volter Lipman (Walter Lippmann) uočio dvadesetih godina XX veka i stavio u naslov prvog poglavlja svoje čuvene knjige *Public Opinion* - "Svet oko nas i slika u našoj glavi", razlikujući *okolinu* (svet koji je zaista tu oko nas) i *psudo-okolinu* (našu privatnu percepciju tog sveta oko nas) - pojavljuje se na kraju veka sa razvojem elektrnskih medija u neslućenim oblicima. Pod tim uticajima mi "više ne možemo da živimo naše živote 'lokalno'. Naš kulturno iskustvo prožeto je uticajima iz daljine - hrana koju jedemo, muzika koju slušamo, okoliš, slike i događaji sa naših TV-ekrana, mogućnost da govorimo telefonom s ljudima koji su na drugoj strani sveta - sve to naš svakodnevni život čini nepojmljivo 'otvorenim za svet'". Nema više "moje zemlje", "mog grada", mi ono što živimo kao "svoj život" provodimo u "globalnom selu" u kome je u toku virtualna homogenizacija - gde se sve standardizuje, ujednačava i uniformiše. Pišući o Južnoj Americi jedan komentator zaključuje da se "na kontinentu gde je tako mnogo siromašnih masovna kultura kreće ka naglašavanju razlika... To studenta u Buenos Airesu čini mnogo bližim svom kolegi u Njujorku nego nekome u siromašnoj provinciji samo 300 milja dalje."

Skica za portret "globalnog sela" deluje prilično onespokojavajuće: "Ako uzmemo da tu ima 100 stanovnika, samo jedan od njih imaće mogućnost za visoko obrazovanje, 70 njih neće naučiti da čita i piše. Preko 50 pati od neuhranjenosti, a preko 80 živi u kućama koje ne zadovoljavaju standarde za stanovanje." Njihove mogućnosti da koriste medije da bi poboljšali svoj položaj daleko su od toga da se uopšte može govoriti o istim šansama. Iako optimisti, čiji se broj rapidno smanjuje, ne žale reći hvale kada je tehnološki razvoj u pitanju da nalaze osnove za jedankost, slobodu i komunikaciju razmene proces je sve jednostraniji.

"Globalnim selom" dominiraju centralizovani medijski konglomerati "dosad neviđenih veličina i uticaja". *Lords of the global village* (gospodari globalnog sela) ovakvom "homogenizacijom ideja, kulture i biznisa utiču na najveću populaciju i istoriji. Ni Cezar, ni Hitler, ni Franklin Ruzvelt, niti i jedan papa", piše Ben Bagdikian (Ben Bagdikian) u značajnoj knjizi *The Media Monopoly*, "nisu nadzirali toliko informacija od kojih zavisi toliko ljudi i donošenje toliko odluka. Medijske imperije uključuju novine, magazine, radijske i TV-stanice, izdavanje i distribuciju knjiga, audio i video zapisa, baza podataka i servise vesti."

U ovoj fazi proces globalizacije ne donosi "ni demokratičnost, ni jednakost". A rani "san o globalnom selu u kome se razmenjuju informacije i kulturne vrednosti sigurno ne opisuje današnje globalne medije". Jedan američki autor to svojim sunarodnicima pojašnjava pitanjima: "Kada ste poslednji put videli na televiziji program proizveden u Aziji, gledali film proizveden u Africi, ili čitali knjigu napisanu u Južnoj Americi? Pitajte nekog iz Azije, Afrike ili Južne Amerike kad je poslednji put video, slušao ili čitao proizvode iz SAD i dobićete potpuno drugačiji odgovor."

Više ne treba ni posebno isticati da je amerikanizacija, kao obležje modernog globalnog kretanja, proces kome je "treći svet" samo deo cilja. U Nemačkoj je 90 od sto prikazanih filmova stiglo iz Holivuda. CNN ima više preplatnika u Evropi nego u matičnoj SAD. U Japanu je polovina songova koji se emituju na lokalnim radio-stanicama na engleskom jeziku. (Što je nešto bolje nego u Brazilu, gde je tri četvrtine radijskog pevanog programa na engleskom.) U Kanadi dve trećine prodatih knjiga je iz SAD. Kao i 80 odsto magazina.

Monopolska koncentracija vlasništva ima za posledicu još univerzalniji proces - komercijalizaciju. Transnacionalni mediji su neodvojiv deo svetskog sistema u kome nastupaju privatna preduzeća koja grozničavo traže tržište, koje se u ovoj oblasti zove "publika" (*audience*). Vlasništvo i uslovi menjaju sadržaj i ulogu medija u društvu.

"Sadržaj medija se poslednjih 10 godina promenio", utvrđeno je istraživanjima *Euromedia Research Group*. "Širom Evrope na televiziji nalazimo manje obrazovnih programa, a sve više zabave koja, sve više postaje nalik jedna drugoj. Osnovni sadržaj većine medija i dalje je *vest*, a sve ostalo je manje-više zabava. Šta se desilo sa uređivačkim usmeravanjem koje je tradicionalno bilo

vezano za štampu? Da li *infotainment*, kako se naziva danas preovlađujuća kombinacija vesti i zabave, čini izlišnom svaku edukacionu ulogu javnih servisa? I šta je sa medijima kao prenosnicima kulturnih vrednosti - da li to uopšte još postoji?"

Profit ne može biti razlog za pronošenje i popularizaciju vrednosti koje ga direktno ne uvećavaju. Zasad je izlaz da se svaki sadržaj, pa i onaj o najozbiljnijim temama mora biti što zabavaniji. Da li je to samo prelazni period? Jer jedino povećanje gledanosti može uvećavati publiku i prihod od reklame.

Tradicionalna *watchdog* uloga medija - da je njihova u osnovi društveno nezamenjiva uloga da kontrolišu demokratske procese, rade na oblikovanju demokratskog mišljenja i održavaju zdravom demokratsku klimu u društvu, na čemu se zasniva cela mitologija o prozračnosti zapadnih društava - se povlači iz prvog plana. Monopolsko vlasništvo nad medijima ugrožava pluralizam društva.

"Iako demokratija može biti definisana na različite načine, osnovni element svih definicija je igra između političkog sistema i građanina." Kako je svojevremeno uočio Jirgen Habermas, kao međuigrač, "mediji tu treba da igraju centralnu ulogu". Ali, da li će u budućnosti kakva se nazire mediji moći da ispune zahteve takve uloge? "Plašimo se da odgovor može biti - ne", prognozira Karen Siune iz Euromedia Research Group.

Romantičnost i politički optimizam nisu vrednosti na početku XXI veka. Još jedino zaluđenici informativnim tehnologijama veruju da tehnološki progres neumitno donosi "demokratiju *on-line*" kao konačno istorijsko rešenje koje će umornoj "vladavini naroda" vratiti sjaj kakav je ona mogla imati samo u malom "gradu-državi Atini" gde je narod, kako se veruje, vladao neposredno, efikasno i sa minimumom otuđenja.

Istina je da su poruke Maršala Mekluana, apolitičnog kulturologa i pronicljvog posmatrača, na početku druge polovine XX veka primane sa neskrivenim optimizmom ali one su sadržavale i ozbiljna upozorenja. To, naravno, uvek samo služi na čast misliocu, a uglavnom ne utiče na društva u određenim raspoloženjima. Tako borba za humanizaciju informatičkog društva, na kraju Gutembergove ere, što je i "postpismeno doba" - u kome "raste uloga slike i predstave, a pada značaj uloge reči" - tek počinje. Antiglobalistički pokreti sa još nejasno definisanim ciljevima i nedovoljno razvijenim organizacijama tek su "ludistički pokret" novog doba. A uvećanje značaja nacionalnih sentimenata i straha od "bauka globalizacije" deo su nejsnog i neizdiferenciranog procesa opšte planetarne tranzicije "postavljanja temelja za istorijski sistem koji će postojati narednih 500 godina". (I Vollerstin)

Goran Milovanović
Centar za proučavanje informacionih tehnologija
Beogradska otvorena škola

INTERNET I GLOBALIZACIJA: ZAVOJITE STAZE KA INFORMATIČKOM DRUŠTVU

1. Internet, informatičko društvo i globalizacija

Informatičko društvo (**I-društvo, I-Society**) bez sumnje je ključna reč u godini 2003, bar kada je reč o aspektima globalnog razvoja. U decembru 2003, u Ženevi, i zatim 2005. u Tunisu, odvijaće se Svetski samit o informatičkom društvu (World Summit on Information Society, **WSIS**), prvi svetski samit o razvoju I-društva, pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija. Očekivano, sa pripremnim aktivnostima u organizaciji samita, deklaracijama i drugim dokumentima od značaja za razvoj I-društva, uvećava se broj tehničkih termina koji su u upotrebi, uvode se novi koncepti i strategije. S druge strane, stiče se utisak kao da diskurs I-društva svojim razuđenim konceptualnim sistemom i strateškim projekcijama pokriva realnost internet globalizacije. Noseća ideja WSIS je u suštini dobra: napraviti akcioni plan za prevazilaženje **digitalne podele** (digital divide), velikih razlika u pristupu Internetu i informaciono-komunikacionim tehnologijama (ICT) uopšte, i rešenje integrисati u razvoj elektronskog upravljanja (**e-governance**), elektronskog poslovanja (**e-commerce**), razvojnih mogućnosti u smislu transfera tehnologije, pravnu regulativu i socio-kulturni razvoj. Međutim, razgranati projekti, metodologije i projekcije budućeg razvoja odnose se malo ili nimalo na suštinsko pitanje statusa čoveka i čovečanstva u informatičkoj eri. Digitalne podele raznih vrsta (pristup i kvalitet pristupa Internetu, osnove ponašanja na mreži, kulturni faktori i sadržaji, cenzura pristupa, itd.) određuju sliku sveta i sliku čoveka u društvu čiji je život u ogromnoj meri zavisan od primene informacionih tehnologija.

Osnovni cilj ovog rada je da pruži analizu *realnosti razvoja Interneta* i njegovog učešća u procesima globalizacije. Međutim, za svakoga ko je svestan i sadašnje zavisnosti čovečanstva od stepena razvoja informacionih tehnologija i infrastrukture Interneta, razdvajati procese globalizacije i proces razvoja svetske mreže je besmisleno. Sa globalizacijom današnjice neraskidivo je povezan proces koji je najčešće imenovan: "ulazak u informatičku eru". Zato će naš pokušaj objektivne analize počivati na sadržaju vezanom neposredno za razvoj svetske mreže, ali će se u daljim koracima usredsrediti na globalni razvoj, sa svešću da je razvoj informacionih tehnologija danas neraskidivo povezan sa njim.

Na samom početku, potrebno je predstaviti domaćoj publici samu definiciju Interneta. Teško da je to moguće smatrati suvišnim, pošto su uobičajene predstave o Internetu vezane ili za laička poimanja, koja mogu biti donekle tačna ("mreža svih mreža", direktno povezivanje kompjutera i sl.), ili su pod uticajem SF filma i literature dosegle nivoe u kojima termini poput Gibsonovog "cyberspace"²⁶ zaista počinju da denotiraju određenu realnost. Značenje termina "Internet" koje je jedino od ikakve koristi u realnim analizama podrazumeva sasvim drugačije svatanje. Evo kako 24. oktobra 1995. Internet definiše Federalni savet za mreže (Federal Networking Council) Sjedinjenih Američkih Država:

"Federalni savet za mreže (FNC) se slaže da sledeći jezički iskazi odražavaju našu definiciju termina Internet:

Internet se odnosi na globalni informacioni sistem koji

- I. *logički je povezan preko globalno jedinstvenog adresnog prostora zasnovanog na Internet Protokolu (IP) ili njegovim narednim ekstenzijama/nadogradnjama;*
- II. *u stanju je da podrži komunikaciju koristeći Transmisioni kontrolni protokol/Internet protokol (TCP/IP) ili njegove naredne ekstenzije/nadogradnje; i*
- III. *omogućava, koristi ili čini pristupačnim, bilo javno ili privatno, usluge visokog nivoa koje počivaju na komunikacijama i pratećoj infrastrukturi ovde opisanoj.*²⁷

---

²⁶ Popularni i široko korišćeni termin "cyberspace" ("sajberprostor") nikako ne treba mešati sa ključnim pojmom faznog prostora kibernetke i teorije sistema. "Cyberspace", u tradiciji koja počiva na euvenom SF romanu *Neuromancer* William Gibson-a, podrazumeva referisanje na određene mentalne korelate koji bi, u hipotetičkoj situaciji "direktnog" povezivanja neuralnog sistema u neki kompatibilan vid informacione arhitekture, konstituisali subjektivnu percepciju. Međutim, domen SF-a bi u ozbiljnim raspravama trebalo da ostane domen SF-a; od promena stanja svesti pri učešću na svetskoj mreži nema ni pomena u stručnoj psihološkoj literaturi. Ukoliko neko želi da stekne vrstu totalnog uvida u to što je Internet, od pomoći može biti koncept faznog prostora iz kibernetike: tada, Internet možemo da shvatimo kao skup svih mogućih stanja svih mogućih promenljivih koje određuju stanje sadržaja na hiperaktivnim stranicama koje čine World Wide Web. Nije teško zaključiti da se radi o kompleksnom, nelinearnom sistemu čije "totalno" razumevanje premašuje i stavove najoptimističnije naučno-popularne literature. Zajedno sa autorima, u "cybertheory" mogu da odahnu i teoretičari zavere: kibernetika, kao teorija upravljanja, ni u radovima vrhunske avangarde teorije upravljanja ne predviđa nikakvu mogućnost centralne kontrole ovakvih sistema.

²⁷ "The Federal Networking Council (FNC) agrees that the following language reflects our definition of the term *Internet*.

Internet refers to the global information system that --

- (i) *is logically linked together by a globally unique address space based on the Internet Protocol (IP) or its subsequent extensions/follow-ons;*
- (ii) *is able to support communications using the Transmission Control Protocol/Internet Protocol (TCP/IP) suite or its subsequent extensions/follow-ons, and/or other IP-compatible protocols; and*
- (iii) *provides, uses or makes accessible, either publicly or privately, high level services layered on the communications and related infrastructure described herein."*

(http://www.itrd.gov/fnc/Internet_res.html)

Ova definicija može značiti više ili manje onima koji su upućeni ili nisu u strukturu samog TCP/IP protokola na kome počiva standard razmene informacija na Internetu. Ono što je za sve diskusije o Internetu u domenu društvenih nauka, ergonomije i filozofije ključno, to je da revoluciju u globalnoj komunikaciji suštinski ne nosi masa kablova, satelitskih linkova ili na neki drugi način povezanih sistema za obradu informacija. Suština globalnog razvoja informacionih tehnologija koju je odredila pojava Interneta je to da je u pitanju definisanje i kompletno slaganje oko **standarda** prenosa tih informacija. Ono osnovno što treba razumeti je činjenica da razvoj Interneta ne implicira, niti za svoje nužne posledice ima razvoj kompjuterskih tehnologija na kakve smo navikli; današnje kompjutere mogu zameniti bilo kakvi budući kompjuteri - ukoliko standardni **kod** razmene informacija među njima ostane isti, onaj koji definiše TCP/IP protokol, ništa suštinsko u našem shvatanju Interneta se neće promeniti. Drugim rečima, ukoliko mobilni telefoni budućnosti budu komunicirali preko TCP/IP protokola - a već naredna generacija mobilne telefonije bi trebalo da suštinski počiva na ovom standardu - oni će biti deo Interneta, iako svakako nisu "kompjuteri" u uobičajenom značenju te reči. Drugo, definisanje Interneta od strane ove ili one institucije ne znači mnogo; dok se drugi učesnici u globalnoj igri slažu sa tom definicijom, mreža ostaje logički i funkcionalno koherentan medij. Treće, promena jednog ustaljenog standarda je *veoma* skup poduhvat; zamislite kakav bi haos na tržištu i u saobraćaju izazvala iznenada promena metričkog sistema težine i rastojanja? Sva ova zapažanja navodimo kako bismo istakli sledeće: jednom definisan, i, kako će razvojni trendovi koje prikazujemo u ovom radu jasno pokazati, široko *prihvaćen* standard informacione razmene, teško da će trpeti krupne izmene u razumno određenoj budućnosti. Internet je tu sa nama da bi ostao; najverovatnije, dugo vremena u formi koja nam je već sada poznata.

Ono što ne treba izgubiti iz vida ako se razmatra upravo navedena definicija Interneta je njena treća tačka, prema kojoj se podrazumeva da u određenje svetske globalne komunikacione tehnologije ulazi i mogućnost usluga obezbeđenih pratećom infrastrukturom. U ovoj (III) tački definicije implicitran je celokupan "društveni odraz" razvoja Interneta.

Kada govorimo o razvoju I-društva, zato, ne treba zaboraviti da je ono suštinski povezano sa pitanjem *definisanja i prihvatanja određenih standarda*. Na apstraktnoj ravni društvenih nauka, zato, pravedno je reći sledeće: suštinski razvoj ljudskog društva u aktualnom trenutku ne počiva na Internetu, jer on je samo manifestna ravan teorijskog i praktičnog proboga u matematičkoj logici, kibernetici i fizici XX veka, koje su postavile prave fundamente tog razvoja. Internet je, u pravom smislu te reči, stvar *dogovora*, konsenzusa i definisanja. Trenutno, taj dogovor, koji omogućava egzistenciju onoga što uobičajeno nazivamo svetskom mrežom, odgovara svim globalnim igračima, prosti zato što je jednom usvojen, privlači enormnu masu kapitala, a praktično se pokazuje

veoma korisnim. Međutim, analize koje slede pokazaće da na globalnom planu ne mogu svi biti podjednako zadovoljni mrežom kakva jeste, posebno što je njen razvoj uslovljen već unapred određenim političkim i ekonomskim (pre svega) faktorima. Zato, da li će budućnost počivati na jedinstvenoj "mreži mreža" koja danas postoji, ili će doneti nove globalne sisteme komunikacije, ostaje otvoreno pitanje i posle naših analiza trenutnih razvojnih trendova Interneta. Sve što je sada moguće reći je da je svaka fundamentalna promena ovog usvojenog standarda događaj koji bi isto tako fundamentalno promenio svetsku scenu – u svakom mogućem smislu – na kojoj se sam odvija.

Internet, mediji i globalizacija. Nemoguće je u radu ovog obima predstaviti celokupnu teorijsku raspravu o Internetu kao mediju i njegovom učešću u procesima globalizacije. Smatramo da je za praćenje narednih redova neophodno navođenje samo nekih od osnovnih prepostavki ove diskusije.

Komunikacija je suštinski deo određenja čoveka. Čovek, *animal symbolicum*, prirodnom evolucijom razvio je visoko specifične sposobnosti komunikacije, oличene u simboličkoj funkciji kognitivnog sistema, odn. mogućnosti stvaranja i upravljanja sistemima znakova koje danas proučavamo u semiotici. Te visoko specifične sposobnosti komunikacije, određujući složene forme socijalne interakcije i organizovanja, uz moć razvoja naprednih alata za savladavanje i oblikovanje fizičke sredine, odredile su čoveka kao apsolutnog pobednika u konkurentnom procesu evolucije. Funkcije koje su omogućile razvoj alata i simbolička sposobnost čovekova ujedinjene su u specifične i izuzetno bitne tehnološke napretke koje nazivamo *medijima*. Tehnologije komunikacije, *mediji*, koje smo vremenom razvijali, počevši od slike i pisma, preko razvoja štampe, koja se u XV veku širi Evropom, utičući na sve države i društva, do savremenih elektronskih medija i, konačno, informaciono-komunikacionih tehnologija (ICT), zaključno sa Internetom, *uvek ostvaruju jednu zajedničku funkciju*. Ta funkcija se sastoji u *redukciji prostorno-vremenske dimenzije naše egzistencije*:²⁸ mediji, kako kaže Marshall McLuhan, jesu *produžeci čovekovih čula*. Mediji, u pravom smislu te reči, omogućavaju reprodukovanje informacija u odsustvu realnosti na koje se ta informacija odnosi; oni se, u procesu interpretacije tih informacija od strane recipijenata, oslanjaju na definišuću sposobnost simboličke funkcije – sposobnost evokacije odsutnog denotata. U tom smislu, mediji koji predstavljaju vrstu eksteriorizacije nekih kognitivnih funkcija čoveka, zahtevaju iste te kognitivne funkcije pri interpretaciji poruke koju nose. Zato je koncept **koda** centralan za razumevanje funkcije koju mediji imaju.

U kontekstu rasprave o globalizaciji, ovo kratko teorijsko određenje medija poslužiće nam da skrenemo pažnju na to da Internet kao medij svoj uticaj

---

²⁸ Kod nekih autora se prostorno-vremensko sažimanje koristi i za određenje samog procesa globalizacije: "A variety of data indicate that we are undergoing a process of compression of international time and space and an intensification of international relations." (Hargittai & Centeno, 2001).

na procese globalizacije suštinski ostvaruje oslanjajući se na "stari recept", poznat od samog svitanja čovečanstva. Osnovna funkcija svetske mreže, funkcija koju ona ostvaruje daleko premašujući po efikasnosti sve svoje prethodnike, jeste redukcija prostorno-vremenske dimenzije ljudske egzistencije. Sa razvojem ICT, fizička udaljenost i vreme prenosa poruke postaje sve manje i manje značajan faktor u onim domenima ljudske prakse koji se oslanjaju na ovu tehnologiju. Kao nekad razvoj dvokolica, pošte, železnice, motora sa unutrašnjim sagorevanjem, telegrafije, telefona, radija ili televizije, ova tehnologija premošćuje za kraće vreme dalja rastojanja i omogućava da udaljeni delovi populacije ostvaruju organizacione forme koje su prethodno bile nezamislive upravo zbog ograničenih resursa u prostoru i vremenu. Visoko integriran sa tehnologijama obrade informacija, oslanjajući se na procesne moći kompjutera – elemenata mreža koje čine Internet, "mrežu mreža", bilo da je reč o obradi informacija na kompjuteru recipijenta (*client-side scripting*) ili na serverima koji određuju tok prenosa informacija (*server-side scripting*), Internet se kao tehnologija *prenosa informacija* potpuno nalazi i u domenu tehnologija *obrade informacija*, tako proširujući i polje naših mogućih akcija.

Neki vizionarski (ali ne nerealni!) pristupi uviđaju da Internet ujedinjuje domen ljudske volje, percepције, akcije i društvene interakcije sa domenom automatske obrade podataka, omogućujući neslućena unapređenja u organizaciji i rešavanju složenih problema. Potaknuti ovakvim uvidom, neki od vodećih kibernetičara današnjice, okupljeni oko belgijskog naučnika Francis Heylighen-a i grupe autora sa slavnog američkog instituta *Santa Fe*, razvili su teorijske radove u kojima se Internet razmatra kroz tzv. "*Global Brain*" metaforu, naglašavajući jedinstvo (a) specifično ljudske sposobnosti rešavanja kompleksnih problema u realnom vremenu, i (b) prednosti u brzini automatske obrade velikog broja jednostavnih informacija koja počiva na poluprovodničkim tehnologijama (Bollen J. & Heylighen, 1996). Prožimajući se, čovek i informacione tehnologije počinju da stvaraju novu super-strukturu, ostvarenu delom u organskoj hemiji baziranoj na ugljeniku, našoj fiziološkoj osnovi, i delom *in silico*, u arhitekturi digitalnih elektronskih sistema za obradu informacija. Kibernetički pristup proučavanju Interneta kao informacionog sistema u novijim radovima doveo je i do stvaranja "slike sveta" u smislu preciznog poznavanja strukture hiperlinkova, tako otvarajući mogućnosti za napredne statističke analize od kojih neke ulaze i u domen obrade značenja (semantičke analize, analiza diskursa) grupa visoko povezanih prezentacija (Lawrence & Kleinberg, 2001).

Bez obzira na kompletan kontinuitet u istoriji tehnologije i diskusiju moguće "slike čoveka informatičke ere", postoje teorijski stavovi prema kojima je učešće ove nove tehnologije u procesima globalizacije po mnogo čemu jedinstveno i drugačije od prethodnih tehnoloških revolucija (baš kao što postoje i stavovi prema kojima je aktualna globalizacija kompletnija od prethodnih i jedinstvena po mnogim parametrima). Pre svega, *multimedijalna priroda* Interneta razlikuje ga od svih prethodnih medija po tome što su ovi ograničavali prenos

poruke na određeni čulni modalitet u funkciji sopstvene definicije (telefon - audio percepcija, film i fotografija - vizuelna). Međutim, kodiranje svih informacija koje se prenose fizičkim signalima u **univerzalnom digitalnom kodu**, omogućilo je oslobađanje ICT od ovog ograničenja. **Digitalizacija** je tako fundamentalan fenomen nove tehnološke revolucije da je zaista realno reći da je ona inherentno, suštinski drugačija od prethodnih revolucija u komunikaciji (Mayer-Schöenberger, & Hurley, 2000).

Drugo, razvoj tehnologija za obradu informacija je neverovatno brz, toliko brz da se (iako je to fundamentalno netačno) ponekad čini neograničenim, beskonačnim. Godine 1965, Gordon Moore (kasnije suosnivač Intel-a) formulisao je pravilnost koja se danas naziva **Murovim zakonom**, prema kome će se razvoj procesnih kapaciteta mikroprocesora udvostručavati svakih 18 meseci, dok će se cene i potrošnja energije neophodne za obradu smanjivati sličnom brzinom. Murove prognoze su validne i tačne i danas, a eksperti predviđaju da će se ova razvojna tendencija nastavljati najmanje do kraja XXI veka. Što se brzine razvoja ICT tiče, pored Murovog zakona treba navesti i pravilnost vezanu za razvoj kapaciteta kanala koji prenose informaciju kroz mreže (*bandwith*). Za razliku od razvoja procesnih moći mikroprocesora, koje se udvostručuju svakih 18 meseci, kapaciteti kanala se utrostručuju svakih 12 meseci, sa procenom da će ova tendencija trajati još najmanje 20 godina.

Konačno, kao što smo već pominjali, suštinska stvar u razumevanju Interneta je to da se radi o sistemu koji svoje postojanje, funkcionalnost i efikasnost duguje jednom standardu koji je konsenzusno prihvacen - TCP/IP protokolom. Potrebno je ovome dodati shvatanje da je Internet **decentralizovana mreža**, mreža čiji rapidni razvoj - i prikazan u narednim redovima - ne omogućava nikakvu centralnu kontrolu. Ona počiva na jednom standardu, i dokle god se poštuje taj standard, neće biti smetnji u uključivanju ovih ili onih dopunskih struktura u jednom razvijen globalni sistem komunikacije. *Paradigma decentralizovane mreže* suštinska je u shvatanju mnogobrojnih prednosti koje Internet poseduje u odnosu na prethodne tehnološke napretke u komunikaciji (Mayer-Schöenberger, & Hurley, 2000).

Naveli smo neke inherentne odlike Interneta kao informaciono-komunikacione tehnologije koje pružaju osnovu da se tehnološka revolucija što na njemu počiva posmatra drugačije od prethodnih. Takođe, smatramo da prethodno izneto predstavlja dovoljan skup uslova pod kojima možemo da tvrdimo da je, zbog navedenih specifičnosti, uticaj ove tehnološke revolucije na procese globalizacije idiosinkratičan u nizu "prethodnih globalizacija". Međutim, u ovakvim diskusijama neprestano vreba opasnost od donošenja sudova o specifičnostima novih razvojnih trendova. Internet je posledica određenih prethodnih razvoja (matematička logika, teorija upravljanja, silikonske tehnologije, itd.) kao i političko-ekonomskih preduslova da se ovakva tehnologija uopšte razvije. U tom smislu, on je i posledica i motor globalizacije u kojoj

učestvujemo. Pitanje **tehnološkog determinizma**²⁹ (Chandler, 1995), ključno u raspravama ove vrste, zahteva da bude prethodno rešeno kako bi se stekla osnova za validaciju stavova o specifičnom učešću ove ili one tehnologije u društvenim procesima.

Internet, informaticka era i društvene nauke. Proučavanje globalnog razvoja ICT u društvenim naukama praćeno je njihovom istovremenom epistemološko-metodološkom transformacijom. Promena je pre svega vezana za proširenje mogućih pristupa konceptu **saznanja**, koje je u epistemološkoj tradiciji uglavnom ispitivano sa konotacijom *naučnog saznanja*, dok su savremeni razvoji postavili potrebu za naučnim ispitivanjem šire shvaćenog koncepta saznanja. Pre svega, širok uticaj na istraživanja u savremenim društvenima naukama dolazi iz pravca **kognitivnih nauka** (*cognitive science*). Kognitivne nauke, pre svega kognitivna psihologija, izvršile su temeljne promene u našem naučnom istraživanju saznajnih procesa, usmeravajući fokus istraživanja na *kognitivne procese u realnom okruženju*, posmatrajući ih i proučavajući kao *specifične adaptivne strategije*. Osim navedenog, kognitivne nauke su u drugoj polovini XX veka ostvarile "fuziju" istraživačkih programa u kognitivnoj psihologiji i veštačkoj inteligenciji, otvarajući tako društvene nauke prema uticajima matematičkih i kibernetičkih pristupa u modeliranju složenih sistema, i stvarajući trend pristupa problematici socijalnih procesa koji se i danas razvija (up. Lansing, 2002). S druge strane, iz pravca više tehničkih, primenjenih disciplina kao što je *knowledge management*, koji se uveliko oslanja na rezultate i metodologiju kognitivnih nauka, dolazi još jedan zahtev za realističkijim pristupom proučavanju saznajnih procesa, zahtev koji je određen razvojem *knowledge-based ekonomije* i uopšte potrebom za racionalan i ekonomičan pristup organizovanju, interpretaciji i kontroli tokova informacija u socijalnim strukturama.

S druge strane, potreba da se u realnom vremenu izvede precizno, metodološki jedinstveno i artikulisano proučavanje protoka informacija u savremenom društvu, uslovila je još jednu transformaciju društvenih nauka. One danas proučavaju "društvo u akciji", a sam njihov status se tretira tako da su one same deo proučavanih procesa. Od društvenih nauka se, u tom smislu, očekuje dinamika teorijskih objašnjenja društvenih fenomena, postavljanje radnih hipoteza u cilju objašnjenja, predikcije i kontrole kompleksnih socijalnih procesa, pri čemu ciljevi predikcije i kontrole, iako neraskidivo povezani sa naučnim objašnjenjem, čine osnovnu motivaciju naučnog rada.

U proučavanju razvoja informatičkog društva, radovi Castells-a (prema Anttiroku, 1999) predstavljaju klasično shvatanje, u vidu makrosociološke teorije o paradigmatskoj promeni od industrijskog ka informatičkom društvu. Prema Castells-u, dve su ključne osobine nastupajuće informatičke ere: *informacionalizam* i *globalizam*. Informacionalizam se odnosi na zavisnost visoke produktivnosti i

---

²⁹ Odlièan Chandler-ov pregled problematike tehnološkog determinizma nalazi se na <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/tecdet/tecdet.html>

uspeha u konkurentskoj tržišnoj igri od spremnosti i mogućnosti da se odgovarajuća informacija iskoristi u razvoju inovacija i proizvodnji novih informacija. Globalizacionizam, s druge strane, označava činjenicu da je centralna funkcija proizvodnje, potrošnje i komunikacije postala organizovana na globalnoj skali i posredovana globalnom svetskom mrežom. Prema ovom autoru, samo pitanje tehnološkog determinizma je loše postavljeno: relacija kroz koju tehnologija determiniše dinamičke aspekte kompleksnih socijalnih struktura je složena, i možda je najbolje tvrditi da naša tehnologija *odslikava* naše društvo – da je naša društvena egzistencija sve više *tehnološki posredovana* (Anttiroko, 1999).

Informatičko društvo (I-društvo). Predstavićemo samo jedno određenje I-društva, tek koliko da formalno ostane jasno šta se razume pod ovim pojmom. Prema zaključcima Azijsko-pacičke regionalne konferencije, u sklopu pripremnih aktivnosti WSIS 2003, I-društvo je ono koje:

- *preko visoko razvijenih ICT mreža,*
- *ravnopravnog i širokog pristupa informacijama,*
- *predstavljanja odgovarajućih sadržaja u odgovarajućim formatima, i*
- *efektivne komunikacije*

omogućava ljudima da ostvare svoje potencijale, promoviše održiv ekonomski i društveni razvoj, unapređuje kvalitet života za sve, potiskuje siromaštvo i glad, i unapređuje participaciju u donošenju odluka (WSIS, Asia-Pacific Regional Conference, The Tokyo Declaration, 13–15th January 2003).

Koliko smo daleko od ovako definisanog I-društva nije teško pogoditi. Međutim, kako će izgledati naš put u izgradnji I-društva moguće je proučavati, i možda donekle predviđati. U narednom poglavlju prelazimo na rezultate empirijskih istraživanja – analizu kvantitativnih indikatora važnijih razvojnih trendova Interneta.

2. Razvojni trendovi: dokle je stigla internet globalizacija?

Koji su zapravo problemi sa kojima se susrećemo u razvoju I-društva? Da li je njih lako identifikovati, da li se radi o očiglednim pitanjima koja se postavljaju "sama od sebe", ili je razvoj I-društva proces daleko složeniji od obaranja broja "neožičenih" pojedinaca, grupa i čitavih regiona? Osnovni način na koji je postavljena problematika razvoja I-društva u dosadašnjoj teoriji i praksi internet globalizacije suštinski se oslanja na koncept **digitalne podele**. Ovaj koncept ukazuje na razlike koje postoje u pristupu Internetu među razvijenim i manje razvijenim delovima sveta. Digitalna podela se može posmatrati na nivoima čije su jedinice različito definisane, kao prostorne (kontinenti, regioni, države, gradovi) i vremenske (različite stope priraštaja broja korisnika Interneta u određenom konstantnom teritorijalnom okviru). Osnovni kontekst u kome se

digitalne podele definišu i posmatraju je odnos ekonomskog statusa i pristupa Internetu. Ovako postavljena, digitalna podela daje sivu i sumornu sliku oštре podele sveta na siromašne i one koji to nisu, koju u stopu prati slika pristupa Internetu (Quah, 2001).

Smatramo suvišnim da na ovom mestu nabrajamo sve dobrobiti koje razvoj Interneta donosi u neku sredinu. Odnos mogućnosti koje mreža nekome pruža i stepena ostvarenosti tih mogućnosti je pitanje za sebe (sve velike studije *online* ponašanja korisnika mreže ukazuju na to da je stepen iskorišćenosti realnih mogućnosti mreže mali, i ukazuju na potrebu za širokim akcijama u cilju motivisanja i obrazovanja korisnika Interneta, čak i u veoma razvijenim sredinama).

S druge strane, razvoj Interneta možemo da posmatramo i bez direktne reference na broj korisnika, pristup i kvalitet pristupa i njihovu distribuciju širom sveta. Internet je mreža koja se izgrađuje ne čekajući "nepovezane" da se uključe; broj sajtova raste u skoro eksponencijalnom trendu, tehnologija obrade informacija na mreži se razvija u svakom smislu, otvarajući nove mogućnosti i menjajući profile upotrebe mreže i karakteristična ponašanja korisnika. Koliko god digitalna podela bila alarmantna činjenica internet globalizacije, toliko ne smemo da ispustimo iz vida ovaj ubrzani tehnološki razvoj, kako bismo izbegli da danas rešavamo probleme mreže koja već sutra može postati mreža sasvim drugačija od aktualne, pri čemu ovde ne mislimo na suštinske promene protokola informacione razmene³⁰.

2. 1. Spoljna anatomija mreže: pristup i digitalna podela

Studije koje prate razvoj pristupa Internetu najčešće su parcijalne, usmerene prema jednom regionu ili jednoj državi. Takođe, u metodološkom smislu je problematično različito teritorijalno definisanje regiona u različitim studijama, što unekoliko otežava poređenje rezultata. Rezultati i procene razvojnih trendova variraju od studije do studije. Ovde ćemo predstaviti kratak pregled podataka do kojih se došlo u nekoliko različitih studija, u cilju da pokušamo da stvorimo koliko-toliko celovitu sliku stanja pristupa Internetu u sadašnjem trenutku.

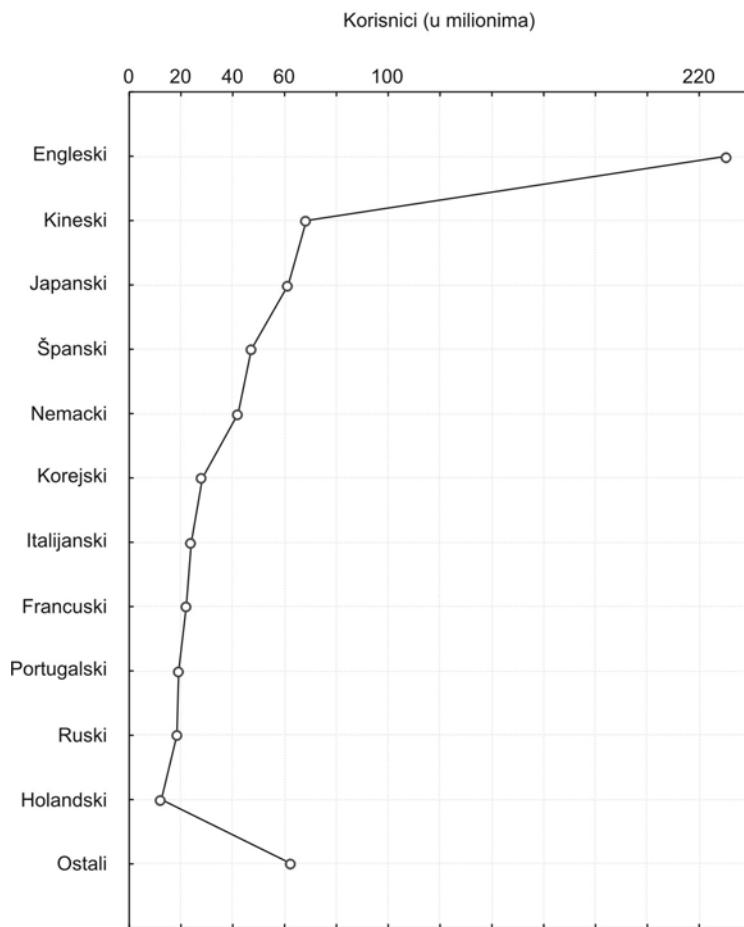
Možda najkompletnija informacija o broju korisnika Interneta odnosi se na analizu pristupa po jezičkom kriterijumu. Kao objekat analize uzima se broj pojedinaca – govornika određenog jezika, koji imaju pristup Internetu. Ovakav metodološki pristup je dobar u tom smislu što prevazilazi teritorijalna određenja, vodeći se idejom da govornici jednog jezika pristup Internetu pre svega ostvaruju preko sajtova na tom jeziku. S druge strane, ovakav pristup problemu distribucije korisnika nosi taj nedostatak što ne uzima u obzir široku

---

³⁰ Uopšte nije pitanje da li æe se TCP/IP protokol i dalje menjati; naravno da su svaka unapređenja dobra, a njihova pojava je predviđena definicijom Interneta.

rasprostranjenost govornika engleskog i drugih jezika kao stranih. Poznavanje engleskog i drugih jezika koji su široko zastupljeni na Internetu je prednost za korisnike Interneta; bez sumnje, u sredinama sa niskim pristupom Internetu, koje logično mora da prati i nizak razvoj internet prezentacija na maternjem jeziku, pristup se odvija preko stranih jezika, pre svega engleskog. Podaci koje prikazujemo u narednom segmentu su rezultat kontinuiranog istraživanja agencije *Global Reach* (<http://www.global-reach.biz>), čije je poslednje istraživanje datirano na 30. septembar 2002. (<http://www.global-reach.biz/globstats>). Prema procenama ove agencije, u svetu je krajem **2002. godine** bilo oko **619 miliona** korisnika, od toga **36.5%** korisnika sa **engleskog** govornog područja, **35.5%** korisnika sa područja **evropskih jezika** **isključujući engleski**, i **28.3%** korisnika sa područja **azijskih jezika**. Procena agencije *Global Reach* je da će do kraja **2004. godine**, sa istim trendom porasta broja korisnika, u svetu biti oko **940 miliona** korisnika Interneta.

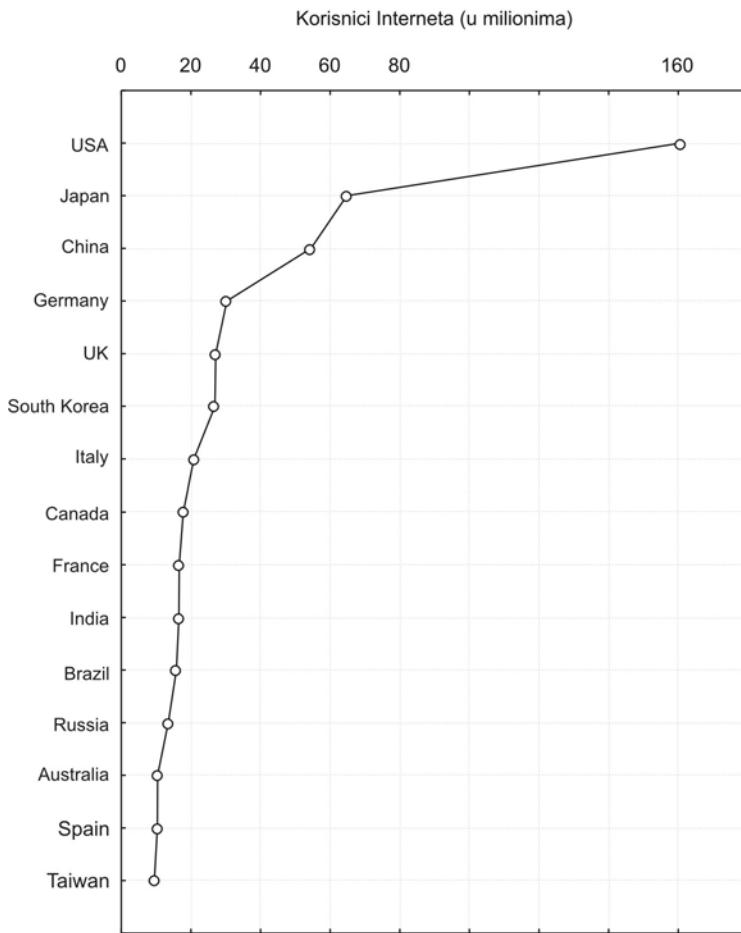
Na sledećem grafikonu prikazujemo distribuciju korisnika Interneta prema maternjim jezicima:

Slika 1. Distribucija korisnika Interneta u svetu prema maternjim jezicima korisnika (izvor: agencija *Global Reach*, septembar 2002., <http://www.global-reach.biz>).

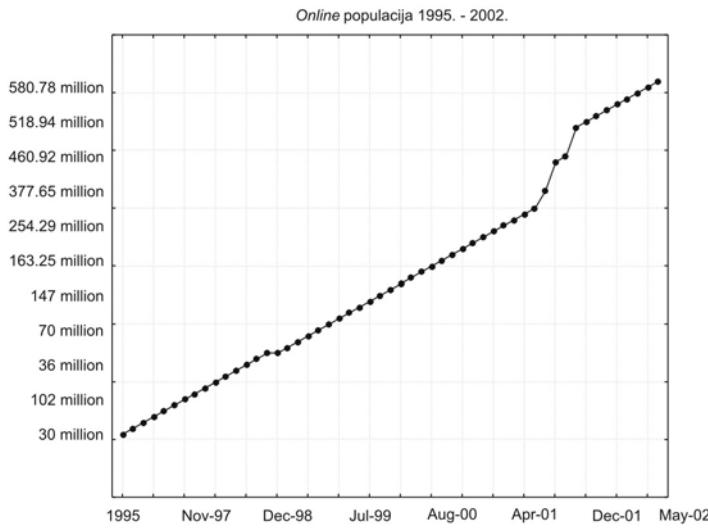
Očigledna je dominacija broja korisnika sa engleskog govornog područja i govornih područja drugih evropskih jezika; međutim, nasuprot široko rasprostranjenoj zabludi da je engleski "jezik Interneta", na drugom i trećem mestu se nalaze govornici kineskog i japanskog jezika.

Sledeći rezultati koje prikazujemo potiču iz istraživanja agencije *eTForecasts* (<http://www.etforecasts.com>), prema kojoj je do **kraja 2002. godine** u svetu bilo više od **665 miliona** korisnika Interneta, u poređenju sa brojem od **544 miliona krajem 2001. godine**. Ovi proceni agencije *eTForecasts* datirana je na 3. decembar 2002. godine. Takođe, prema proceni istraživača u *eTForecasts*, trend porasta broja korisnika u zemljama u razvoju će se nastaviti u idućoj deceniji, ali sa godišnjim porastom ispod **20%**. Slično agenciji *Global Reach*, procenjuje se da će u svetu biti **1 milijarda** korisnika Interneta do **2005. godine**, a najrapidniji razvoj pokazuje **Kina**, za koju se očekuje da će do kraja 2003. godine po broju korisnika prevazići Japan. Na sledećem grafikonu prikazujemo distribuciju korisnika Interneta u 15 zemalja sa najvećim brojem korisnika u svetu.

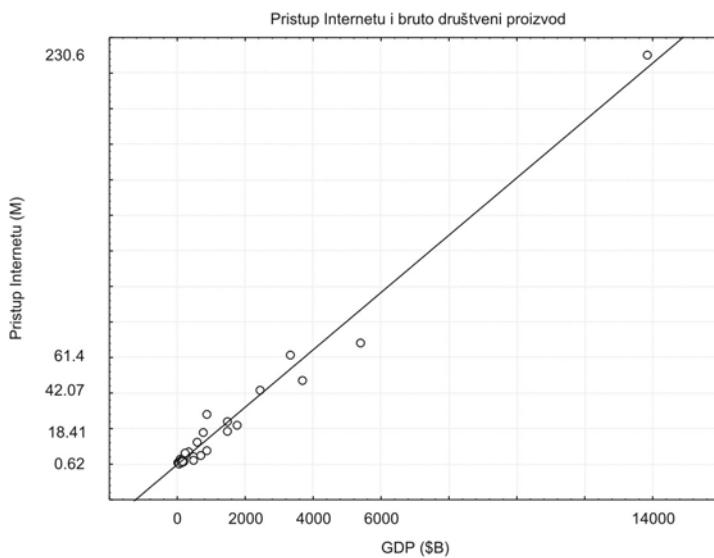
Slika 2. Distribucija broja korisnika Interneta (u milionima) u 15 zemalja sa najvećim brojem korisnika u svetu (izvor: agencija eTForecasts, decembar 2002., <http://www.etforecasts.com>)

Nezavisno od sredine u kojoj se Internet infrastruktura razvija, a njen razvoj je gotovo potpuno uslovлен već prethodno formiranim ekonomskim uslovima, što ćemo uskoro pokazati, Internet se razvija rapidno. Krajem 1995. godine, Internet je brojao tek oko 26 miliona korisnika. Već iduće, 1996. godine, tačno kroz godinu dana, na mreži je bilo oko 37 miliona korisnika, dakle više nego dvostruko u odnosu na 1996. Tokom 1998. godine, broj korisnika Interneta je nadmašio 100 miliona, krajem 1999. - 200 miliona, da bi u martu 2000. godine na mreži bilo oko 310 miliona ljudi. Prema procenama agencije NUA, trenutno u svetu ima oko **605 miliona** korisnika Interneta. Na sledećem grafikonu prikazujemo razvoj svetske *online* populacije, prativiš ovaj trend gotovo od samog "rođenja" svetske mreže 1993. godine.

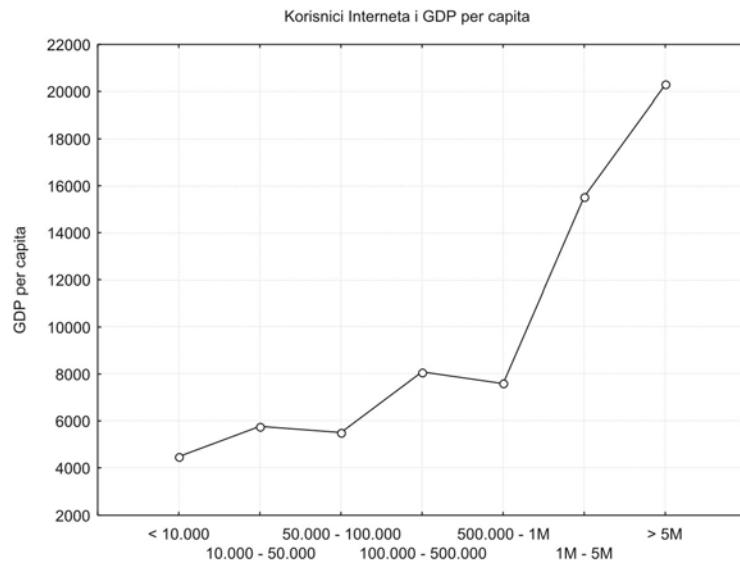
Slika 3. Razvoj *online* populacije u svetu od 1995. do 2002. (izvor: NUA, septembar 2002.; trenutno je u svetu oko 605.6 miliona korisnika Interneta).

Sada ćemo prikazati odnos između broja korisnika Intereneta i bruto društvenog proizvoda, na osnovu već prikazanih podataka iz istraživanja agencije *Global Reach*.

Slika 4. Odnos između bruto društvenog proizvoda (*u milijardama dolara*) i broja korisnika Interneta. Odnos je linearan jer prikazuje samo segment relativno razvijenih zemalja – deo *S-krive* koja je realnost ovog odnosa u svetu. Pirsonov koeficijent linearne korelacije **R** iznosi **0.99**.

Konačno, od mogućih metoda da se prikaže globalna **digitalna podela**, odabrali smo da prikažemo odnos prosečnog bruto društvenog proizvoda po glavi stanovnika (*GDP per capita*) u nekoliko kategorija pristupa Internetu prema broju korisnika. Sledeći grafikon prikazuje taj odnos³¹ (korišćeni su podaci iz 1999, 2000 i 2001. godine, CIA, The World Factbook 2002, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/>)

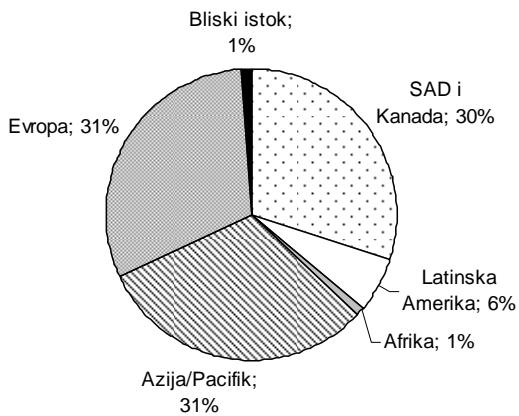

Slika 5. Digitalna podela: na x-osi se nalaze kategorije koje označavaju broj korisnika Interneta po državi, na y-osi je prosečan bruto društveni proizvod po glavi stanovnika u određenoj kategoriji. Ovi podaci su dobijeni na osnovu analiza GDP per capita i procene broja korisnika Interneta za 192 države (izvor: CIA, The World Factbook 2002, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/>).

Pogledajmo kako izgleda distribucija pristupa Internetu po regionima. Podaci koje prikazujemo su dobijeni istraživanjem agencije NUA (<http://www.nua.com/surveys/>, septembar 2002), jedne od vodećih svetskih agencija u istraživanjima i statistici Interneta.

---

³¹ Da bi se došlo do ovakve slike digitalne podele, koja zaista prikazuje realan odnos razvijenih i nerazvijenih, neophodno je koristiti kategorije proseka broja korisnika Interneta po državama. Ukoliko bismo prikazivali ove podatke pojedinačno (tj. da je svaka država predstvana jedinstvenom tačkom na grafikonu), dobili bismo trend u kome bi se teško opažala "težina" digitalne podele. Međutim, on bi bio posledica velikih razlika u GDP, broju korisnika, veličinama populacije i vrednosti drugih faktora. Naš izbor kategorija po broju korisnika Interneta po državi je donekle arbitrarан, ali omogućava jasan i pregledan uvid u fenomen digitalne podele.

Slika 6. Pristup Internetu po regionima. Izvor: NUA, septembar 2002.

Prethodni podaci daju više razloga za zabrinutost nego za ma kakav optimizam kada je reč o internet globalizaciji. Na osnovu prethodno iznetog, nameću se sledeći zaključci:

- Engleski jezik jeste najrasprostranjeniji na Internetu, ali ga slede kineski i japanski jezik pre ostalih evropskih jezika. Ukupno je 23.3% korisnika Interneta sa govornog područja azijskih jezika.
- "Velikom slikom" zaista dominiraju zemlje zapadne civilizacije; od 15 zemalja sa najvećim brojem korisnika Interneta u svetu, krajem 2002. godine, 9 zemalja su zapadne (računajući Rusiju i Australiju).
- Među zemljama sa najvećim brojem korisnika Interneta taj broj je snažno povezan sa bruto društvenim proizvodom (Slika 3).
- Digitalna podela je jasno i oštro izražen fenomen; razlike u bruto društvenom proizvodu i broju korisnika Interneta su velike, i ako ovome dodamo i procenu da se u narednih 10 godina u zemljama u razvoju broj korisnika Interneta neće povećavati stopom većom od 20% godišnje, može se dogoditi da će "interesantan" razvoj Interneta ostati privilegija razvijenih zemalja i velikih sila.

Razvoj internet infrastrukture omogućava nerazvijenim sredinama priliv informacija, znanja i kapitala koji su neophodni preduslovi za dalji razvoj. Slika tog razvoja u sadašnjem trenutku je sumorna, a dodatnu zabrinutost uliva perspektiva u kojoj se razvijene Internet infrastrukture razvijaju sve brže i brže,

dok je razvoj onih drugih negativno ubrzan. U razmatranja digitalne podele treba uzeti i činjenicu da razvoj Interneta nikako ne može da se shvati samo kao povećanje broja korisnika po državama ili regionima. U ovaj razvoj su upletena komplikovana tehnička rešenja koja mogu da variraju široko od sredine do sredine, razvoj drugih komunikacionih tehnologija (u 2000. godini, 1 milijarda ljudi na planeti je imala telefon – samo 1/6 ljudi je imala pristup tehnologiji staroj preko 100 godina!), investicije vezane za razvoj internet infrastrukture, obezbeđivanje neophodnih kadrova, obrazovanje korisnika, prevazilaženje kulturnih razlika, počevši od jezika, politički stavovi³² i još niz faktora.

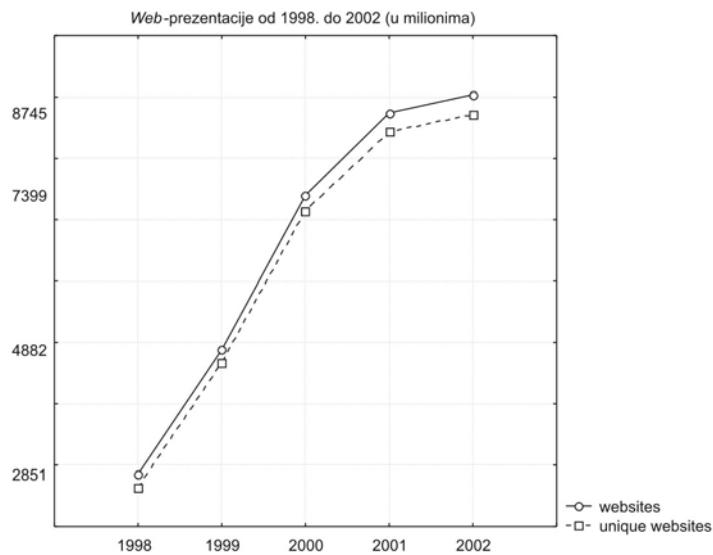
2. 2. Unutrašnja anatomija Interneta – sajtovi i serveri

U ovom delu ćemo ukratko prikazati najnovije rezultate *Web Characterization* projekta koji razvija neprofitna organizacija *Online Computer Library Center (OCLC, <http://www.oclc.org>)*, čiji je cilj kontinuirano praćenje razvoja Interneta. Za razliku od prethodnih analiza koje su pokazale kakva je distribucija pristupa Interneta u svetu i dale ilustraciju digitalne podele, predmet ovih analiza je razvoj svetske mreže kao takve, odn. broja web-prezentacija u određenim kategorijama, jedinstvenih sajtova po IP adresama, jezika koji su korišćeni zai tekstualni materijali na mreži i sl.

Prvi rezultat *Web Characterization* projekta koji prikazujemo odnosi se na veličinu i razvoj Interneta, pri čemu je objekat analize broj web-prezentacija. Istraživači OCLC, razlikuju dve definicije *website-ova* u ovom istraživanju, i to (a) *website* su sve međusobno povezane stranice koje se pronađu na jedinstvenoj IP adresi, i (b) *jedinstveni website* je ista prezentacija čak i ako je ponovljena na različitim IP adresama. Prikazujemo vizuelno rezultate do kojih su došli u OCLC-u, prema navedena dva kriterijuma.

---

³² Na ovom mestu je vredno podsetiti se da je u prvoj nedelji septembra 2002. godine kineska vlada blokirala pristup najjačem svetskom pretraživaču *Google*, u oprezu prema političkim previranjima pred 16. kongres KP Kine. Samo ēetiri dana kasnije, mahom pod pritiskom samih kineskih korisnika Interneta, *Google* je deblokiran i pretraga je mogla da se odvija neometano. Međutim, svi linkovi sa *Google-a* koji se odnose na teška spoljno-politička pitanja upuæena Kini (npr. ljudska prava) se preusmeravaju na sajtove koje je prethodno odobrila kineska vlada, ili se korisnicima blokira pristup *Google-ovom* sajtu na par sati (up. WIRED 11:01, "Google Sells Its Soul", pp 130–135). Sa ēisto tehnièkim razvojem Interneta, brzine pristupa i multimedijalne podrške, nemamo razloga da ne verujemo da æe u buduænosti upliv zvaniène politike na razvoj i pristup biti samo veæ; sa ovime se slažu i analitièari *The Economist*-a (up. "Digital dilemas: A Survey of the internet society", 25. Januar 2003, *The Economist*). U tom smislu, pitanje je samo vremena kada æe lepe želje za distribucijom Interneta i ICT uopšte postati dileme.

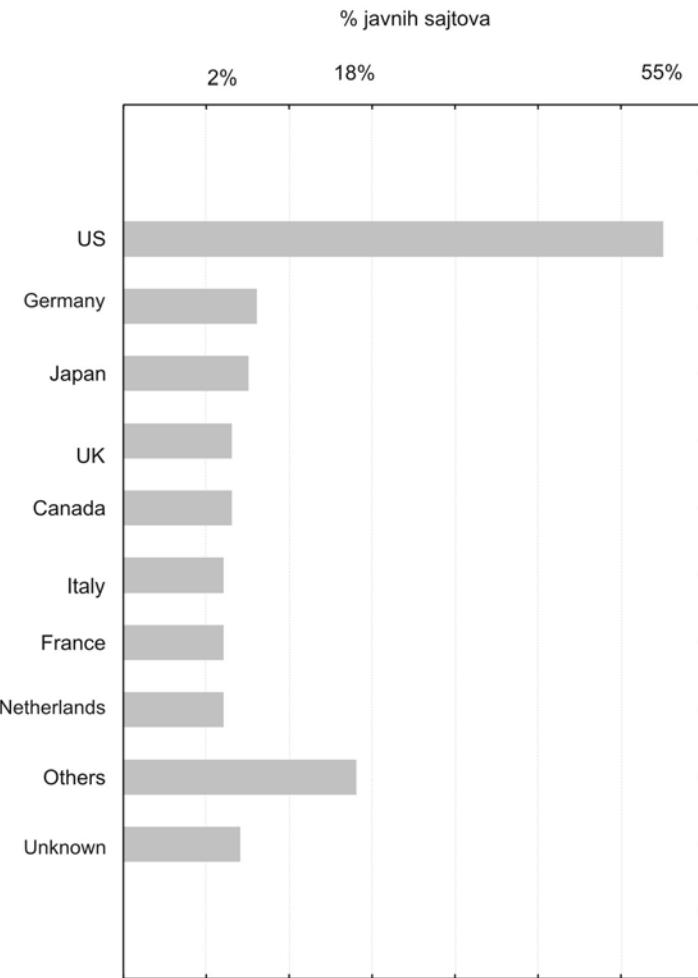

Slika 7. Porast broja javnih *website*-ova od 1998. do 2002. godine. U podatke su uključeni sajtovi računati samo na osnovu odziva jedinstvene IP adrese, kao i procena broja prezentacija konstantnog sadržaja koji se nalaze na različitim IP adresama.

Zemlja porekla web-prezentacije odnosi se na geografsku lokaciju organizacije, pojedinca ili pojedinaca koji su je postavili i održavaju je.³³ Ovo određenje nema nikakve veze sa *fizičkom lokacijom servera* na kome se sajt hostuje. Distribucija sajtova na svetskoj mreži, prema zemlji porekla, po OCLC-u izgleda ovako:

---

³³ Definicija prema OCLC.

Slika 8. Procenat javnih sajtova prema zemlji porekla (vidi određenje u tekstu).

U istraživanju OCLC-a, interesantna je analiza zastupljenosti jezika u kojima je formulisan tekstualni sadržaj sajtova. Rezultate do kojih su došli eksperti ove organizacije nećemo predstavljati vizuelno, pošto cifre u ovom slučaju govore same za sebe: čak *72% sajtova na svetskoj mreži je na engleskom jeziku*, sledi nemački sa 7%, japanski sa 6%, španski i francuski sa po 3%. Znači, za razliku od zaključka do kojeg smo došli u analizi distribucije pristupa Internetu u svetu, gde se pokazalo da su korisnici Interneta tek u 36.5% govornici engleskog jezika, vidimo ovde da engleski ipak *jeste* jezik Interneta. Ova razlika u broju govornika/korisnika i zastupljenosti sajtova na engleskom jeziku poslužiće nam kasnije kao osnova za jedan kratak kulturološki osvrt na problem Internet globalizacije.

Prikazujemo i veoma interesantan nalaz koji se odnosi na rejting sajtova prema broju linkova koji upućuju na njih sa drugih prezentacija.

1. <i>www.adobe.com</i>	11. <i>www.altavista.com</i>
2. <i>www.microsoft.com</i>	12. <i>www.angelfire.com</i>
3. <i>www.geocities.com</i>	13. <i>members.tripod.com</i>
4. <i>www.netscape.com</i>	14. <i>www.mapquest.com</i>
5. <i>members.aol.com</i>	15. <i>www.weather.com</i>
6. <i>www.yahoo.com</i>	16. <i>www.apple.com</i>
7. <i>www.amazon.com</i>	17. <i>www.excite.com</i>
8. <i>www.google.com</i>	18. <i>www.lycos.com</i>
9. <i>www.macromedia.com</i>	19. <i>www.real.com</i>
10. <i>www.cnn.com</i>	20. <i>www.hotbot.com</i>

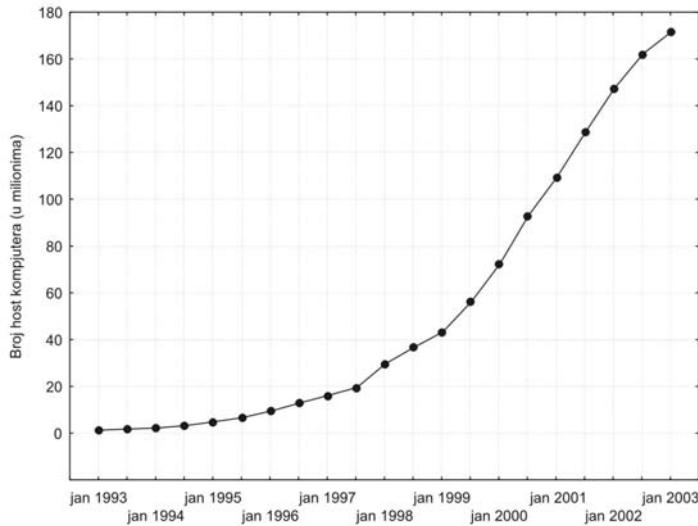
Tabela 1. Rejting sajtova prema broju linkova koje prema njima upućuju druge prezentacije (izvor: OCLC, 2002).

Adobe-ova prezentacija je vodeća, i gotovo sigurno objašnjenje za ovako visoku poziciju je besplatna distribucija *Adobe Acrobat Reader* paketa koji omogućava pristup fajlovima u PDF formatu, koji je u akademskom svetu već odavno standard predstavljanja naučnog rada na mreži, a sve veći broj tekstova van akademskih institucija pojavljuje se na Internetu samo u PDF formatu. *Microsoft*, na drugom mestu, nudi svojim korisnicima pregršt usluga preko MSN mreže, kao i širok download sektor prezentacije koji između ostalog obezbeđuje sveže ispravke uvek pomalo "napuknutih verzija" *Microsoft*-ovih operativnih sistema. Iznenađuje da se *Yahoo!* i *Google*, dva najpopularnija pretraživača svetske mreže (*Google* obezbeđuje 35% pretraga svetske mreže dnevno, ***Yahoo!* 33%, AOL - 10%**, ali svi ovi pretraživači koriste *Google* tehnologiju pretrage, odn. *Google*-ov PageRank algoritam) nalaze tek na 6. i 8. mestu sajtova na koje se najviše upućuje sa drugih prezentacija. Opet, to je i dalje superiorno u odnosu na popularne pretraživače *Altavista* (11. mesto) i *Lycos* (18. mesto), pa se čini da će *Google* tehnologija još dugo zadržavati primat na "tržištu pretrage".

Konačno, kao još jedan kvantitativan pokazatelj razvoja Interneta prikazujemo porast broja host-kompjutera³⁴ od 1993. godine do januara 2003. Podaci koje navodimo su prema studiji *Internet Domain Survey*³⁵ (*Internet Software Consortium*, <http://www.isc.org/ds/>).

³⁴ Host-kompjuteri (host computers) su kompjuteri koji u kompjuterskim mrežama omogućavaju krajnjim korisnicima usluge obrade informacija i pristupa bazama podataka; na host-kompjuterima se održava jedna ili više web-prezentacija; host-kompjuteri su "èvorovi" svetske mreže.

³⁵ Kompletna metodologija procene broja host-kompjutera u svetu u ovoj studiji može se naæi na web-prezentaciji studije, <http://www.isc.org/ds/>)

Slika 9. Porast broja host-kompjutera u svetu od 1993. do 2003.
(prema Internet Domain Survey, <http://www.isc.org/ds/>)

3. Svetska fiziologija mreže

U prethodnom poglavlju naveli smo neke od osnovnih indikatora razvoja Interneta. U poglavlju 2. 1, naš pregled se fokusirao na rezultate onih istraživanja koja pružaju što kompletniju sliku pristupa Internetu u svetu, kao i sliku digitalne podele kao najkritičnijeg fenomena Internet globalizacije. U poglavlju 2. 2. pažnju smo usmerili prema istraživanjima koja prate razvoj mreže preko indikatora koji nemaju veze sa prirodom korisnika i pristupom, već prikazuju promene drugih značajnih promenljivih – onih koje se odnose na tehnološki aspekt razvoja Interneta. U narednim redovima, pružamo kratku sintezu i kritički osvrt na ove podatke.

3. 1. Opaska o metodi proučavanja internet globalizacije

Pošto se o problemu internet globalizacije u našoj sredini pisalo malo ili nimalo, smatramo da je neophodno da u ovom radu iznesemo neke najopštije stavove koji su naše *a priori* u svakoj analizi globalnih ICT trendova.

Prikazujući sve prethodno iznete podatke, maksimalno smo se oslanjali na vizuelne prezentacije – grafikone, prikazujući stanje stvari najčešće bez navođenja preciznih podataka na osnovu kojih su te predstave stvarane.³⁶ Razlog tome je što su razvojnih trendovi Interneta, koje smo želeli da predstavimo na najrazumljiviji način, promenljivi, i što predstavljanje samih

³⁶ Za sve one koji su zainteresovani za konkretne vrednosti raznih indikatora radi sprovođenja sopstvenih analiza ili iz drugih razloga, u prethodnim poglavljima su uredno navođeni izvori prema kojima je pravljen pregled razvoja Interneta.

brojeva nema puno smisla u slici stvari koja je dinamična, menjajući se iz meseca u mesec. Uopšte, predstavljati razvoj Interneta i baviti se predikcijama globalnih tokova, tim inače nezahvalnim poslom, prema nama, nema puno smisla ukoliko se ograničavamo na predstavljanje "preseka situacije", ili "stanja stvari". Na osnovu prethodno iznetih zapažanja, najvažnije je steći uvid u *prirodu procesa* razvoja Interneta, odn. ICT globalizacije uopšte. Ukoliko smo u stanju da razumemo ono što se događa sa razvojem mreže, a što je – kao što se pokazuje – vezano mnogo manje za tehničke aspekte nego što je suštinski povezano sa opštim društvenim, ekonomskim, političkim i kulturnim tokovima, svi budući grafikoni i dijagrami će za nas predstavljati očekivane rezultate na osnovu jednog dubljeg poznavanja predmeta istraživanja.

Ovakvo gledište iznosi i Sassen (2000), kada, raspravljujući o uticaju razvoja svetske mreže na problem suvereniteta, razlikujući pri tom više optimistična i više pesimistična gledišta o odnosima "krupnog kapitala" i slobode i demokratije na Internetu, zaključuje da je Internet struktura koja počiva na već prethodno izgrađenim društvenim strukturama u istoj meri koliko se nameće kao nezaobilazan faktor promene tih struktura na kojima počiva.³⁷

Naravno, onaj ko se nada da će do totaliteta procesa globalizacije doći isključivo ujedinjenjem tabelarnih i grafičkih prikaza ovih ili onih razvojnih tendencija, sasvim sigurno greši. Zato je, kao i uvek u domenu istorije, društvenih nauka i nauka o ponašanju, uvek neophodno imati obezbeđen koherentan skup prepostavki, koje će omogućiti naknadnu validnu integraciju kvantitativnih podataka. Modelirati globalizacione procese, odn. kreirati algoritme koji bi statističkim putem otkrivali latentne strukture iz skupova početnih podataka, predstavlja oblast naučnog rada u kojoj se tek očekuje proboj. U ovakvom pristupu, koji ujedinjuje sistemske pristupe u političkim naukama sa dinamičko-strukturalnim pristupima u semiotici, psihologiji i antropologiji, s jedne, i kibernetičke pristupe (modeliranje, multi-agentne sisteme, neuronske mreže), s druge strane, sigurno leži bliska budućnost establišmenta društvenih nauka (Lansing, 2002). Međutim, u ovom trenutku, društvene nauke ne raspolažu niti empirijskim podacima dovoljnog kvaliteta za analize ovog tipa, niti jedinstvenom metodom modeliranja socijalnih procesa, niti odgovarajućom teorijom koja bi pružala eksplanatornu podlogu jednačinama teorije sistema. Zato je jedini razuman put analize u ovom trenutku onaj koji, zaobilazeći popularna teoretisanja u postmodernističkom duhu (*cybertheory* i sl. kvazi-kritičke pristupe), oslanjajući se isključivo na empirijski proverene činjenice o globalnim procesima, otkriva ono suštinsko u predmetu razvoja Interneta, donosi sudove i prognoze oprezno i na način koji će budućim istraživanjima otvoriti prostor za nadgradnju korisnih zaključaka do kojih se došlo. Ne gubeći izvida razvojne trendove koje smo prethodno prikazali i svest o tome da gotovo

³⁷ Ne slažu se svi autori sa ovakvim viđenjem odnosa razvoja Interneta i društvenih struktura na kojima on počiva; npr. Zoe Baird, predsednik "Markle Foundation", u jednom prošlogodišnjem broju *Foreign Affairs* iznosi gledište po kome je regulisanje Interneta od strane države neophodno, uz saradnju sa poslovним i neprofitnim sektorom kao ograničavajućim faktorima državne regulacije (Baird, 2002).

pa sve buduće praktične aktivnosti čoveka suštinski zavise od stanja razvoja informacionih tehnologija i infrastrukture Interneta, slobodno možemo reći da se ovakve analize direktno tiču naše neposredne budućnosti, što pitanje odgovornosti analitičara Interneta stavlja na prvo mesto.

Proučavanje Internet globalizacije nije jedinstvena disciplina u domenu društvenih nauka, ili bar za sada ona nije tako konstituisana. Daleko od ma kakvog zasnivanja koje bi počivalo na donekle specifičnim epistemološkim osnovama, proučavanje globalnog razvoja ICT je u potpunosti konstituisano kao predmet i po nama postavlja suštinske metodološke zahteve pred istraživače; problem o kome ovde govorimo sastoji se u tome da za sada ne postoje (a) jedinstvena teorijska stanovišta o ICT globalizaciji, (b) jedinstveni indikatori globalnog ICT razvoja, i (c) postoji mali broj teorijski zasnovanih shvatanja ovog razvoja, od kojih su mnoga pod uticajem određenih vrednosnih orientacija (tehno-optimizam). Međutim, uprkos ovakovom stanju stvari u proučavanju ICT globalizacije, neki pregledi postojeće literature uspešno otkrivaju osnovne trendove koji se ocrtavaju u masi raznorodnog štiva posvećenog globalnoj ulozi Interneta. Tako Wilson III, autor koji posle detaljnog proučavanja postojeće literature i sam iznosi svoje razočarenje stanjem oblasti, u svom odličnom pregledu "Globalization, Information Technology, and Conflict in the Second and Third Worlds" (Wilson III, 1998) formuliše tri zaključka za koje veruje da odlikuju proučavanje ICT globalizacije. Pre svega, on primećuje da svi raspoloživi podaci ukazuju na to da je uticaj ICT na manje razvijene sredine mnogo manji od prognoza tehnootimistički orijentisanih autora. On zaključuje da se veliki broj radova više bavi iznošenjem impresija svojih autora o tehnologiji nego realnim stanjem stvari. Drugo, za razliku od opšte prihvaćenog gledišta, ICT u različitim sredinama mogu imati loš kao i dobar uticaj; priroda uticaja koji IT vrše veoma je situaciono zavisna, i često određena kulturnim vrednostima sredine u kojoj se uticaj ostvaruje. Kao treći zaključak, ovaj autor navodi da je na osnovu svih do sada dostupnih podataka i literature moguće zaključiti da je, u igri između društva i tehnologije, društvo to koje određuje osnovni tok; ICT nisu i ne mogu da predstavljaju nekakvu "silu" koja bi bila autonomna i iznad društva, već su sredstvo u funkciji određenih grupa, sredstvo čija je distribucija zavisna od distribucije moći i bogatstva određenog društva. Naši prikazi aktualnih podataka o indikatorima ICT globalizacije u poglavljju 2. jasno govore u prilog svim zaključcima do kojih je 1998. došao ovaj autor.

3. 2. Jezici govornika i jezik Interneta: sukob civilizacija

Prethodno izneti podaci ukazuju na mogućnost da za oko dve godine na svetu bude oko 1 milijarda korisnika Interneta; govorimo, dakle, o globalnom fenomenu *par exellance*. U kontekstu diskusije procesa globalizacije, ono što ne sme da promakne analizi je odnos učešća pojedinih nacija i kultura u razvoju Interneta. Engleski jezik, kao što smo videli, nametnuo se kao ubedljivo vodeći jezik kojim se predstavlja sadržaj na

svetskoj mreži. Međutim, podaci o broju korisnika Interneta prema tome koji je njihov maternji jezik pokazuju da dominacija govornika engleskog nije apsolutna. Opet, imamo i podatke koji ukazuju na to broj web-prezentacija prema zemlji pripadnosti ne prati distribuciju korisnika Interneta prema maternjem jeziku. Na šta ukazuje ovo činjeničko stanje stvari? Koje su moguće posledice ovih nesrazmernih odnosa po budući razvoj?

Pre svega, osnovni antagonizam koji se nameće je onaj između broja korisnika/govornika/sajtova engleskog, kineskog i japanskog jezika. S obzirom na priraštaj u broju korisnika koji beleži Kina (do kraja 2003. godine očekuje se da će biti više kineskih korisnika Interneta nego japanskih), kao i na stratešku poziciju ove zemlje kao globalnog igrača, osnovna napetost u razvoju I-društva će počivati na relacijama SAD - Kina. Kina, s jedne strane, ima sva prava da se oseća kulturno ugroženom: njeni korisnici protestuju zbog ukidanja pristupa pretraživaču Google, koji ih, prema navedenim podacima, neće odvesti na veliki broj stranica na kineskom jeziku. Pitanje je zašto razvoj *web*-prezentacija na kineskom jeziku zaostaje za brojem prezentacija na drugim jezicima. Pre svega, možemo da pretpostavimo da se radi o efektima ekonomske prirode: 160 miliona korisnika Interneta u SAD predstavljaju daleko zanimljivije tržište i po broju i po platežnoj moći, što je stimulacija za razvoj najrazličitijih *e-commerce* inicijativa ne mreži. Dalje, ne treba ispušтati iz vida ni činjenicu da se veliki broj javnih *web*-prezentacija razvija dvojezično, kako bi bile značajne za veći broj korisnika, kao i to da je drugi jezik u takvim slučajevima gotovo uvek engleski. Trenutno stanje na Internetu je takvo da bez dobrog poznavanja engleskog jezika korisnik može da iskoristi zapravo veoma mali deo mogućnosti koje mreža pruža.

Pitanje koje je na ovom mestu teško diskutovati – prosto zato što mu je neophodno posvetiti zasebnu analizu – je pitanje kulturnog uticaja koji zapadna civilizacija, na čelu sa SAD, vrši na Kinu i druge zemlje putem Interneta, kao i pitanje procene kakva će biti reakcija na taj uticaj. Široka zastupljenost engleskog jezika na mreži, zastupljenost koja ga čini standardom u pravom smislu reči, uveliko predstavlja i zastupljenost određene strukture stavova koji se mrežom propagiraju. Daleko od ma kakve teorije zavere prema kojoj bi ovakav proces bio centralno rukovođen i politički određen, on je sasvim prirodan i tiče se ne samo semantičkih aspekata sadržaja koji se nalaze na mreži, već i osobina jezičkih formi kao takvih. Razvoj Interneta? – ne zaboravimo Vorf-Sapirovu hipotezu. U ovom kontekstu, vreme je da shvatimo kako razvoj Interneta u kontekstu procesa globalizacije uvek predstavlja nelinearno ubrzanje i širenje efekta inicijalnih uslova u kojima je mreža nastala. Ovi uslovi su, antropološki posmatrano, potpuno "anglo-saksonski", a kako će druge civilizacije reagovati na distribuciju ovih inicijalnih parametara u situaciji kada ne mogu da "odbiju" uticaj kao takav, ostaje da se vidi. Dobar deo te reakcije zavisiće od budućih odluka Kine po pitanju sopstvene strategije Internet razvoja, ulaganja u razvoj prezentacija na kineskom jeziku kao i fundamentalnih odluka vezanih za distribuciju operativnih sistema (Microsoft Windows/distribucije Linux-a) i status piratskog softvera. Ukoliko se ostvare inicijative kontrole poput

Palladium-a i vizija skorog (narednih nekoliko godina) povlačenja ideje instalacionog softvera pred idejom da su sva rešenja dostupna samo preko servera, Kina će na mreži imati krupnijih problema od kulturnih – i verovatno biti sklonija još nervoznijim potezima od onog kojim je onemogućen pristup *Google-u* iz političkih razloga.

Nažalost, pored Kine koja jeste globalni igrač, dominira i sumorna slika o ogromnom broju "autsajdera" koji svakako podležu kulturnom uticaju Zapada, pre svega kroz dominaciju engleskog jezika na mreži. Kao što je već napomenuto, mreža se razvija na bazi koja je već izgrađena vrednostima fundamentalnih parametara: distribucije svetske populacije, jezika, kapitala i političke moći. Ništa ne može da utiče na razvoj Interneta kao istorijske okolnosti u samim početnim momentima njegovog razvoja. U tom smislu, ako se već o civilizacijama govori "u sukobu", Zapad ulazi u igru sa daleko najpovoljnijim pozicijama, čak i ako ne posmatramo samo aktualnu političko-ekonomsku situaciju – fundamentalno, ideja automatske obrade informacija, kao i sva matematička teorija na kojoj ona počiva, proizvod je zapadnog kulturnog nasleđa i zapadnog arhetipa kontrole koji je kulminaciju doživeo u pozitivističkom idealu nauke, a ostvarenje u disciplini kakva je kibernetika. Prednost koja je sada jasno vidljiva, Zapad je stvorio mnogo pre nego što je stvorio globalni sistem komunikacije u materijalnom smislu, i standard razmene informacija koji predstavlja Internet.

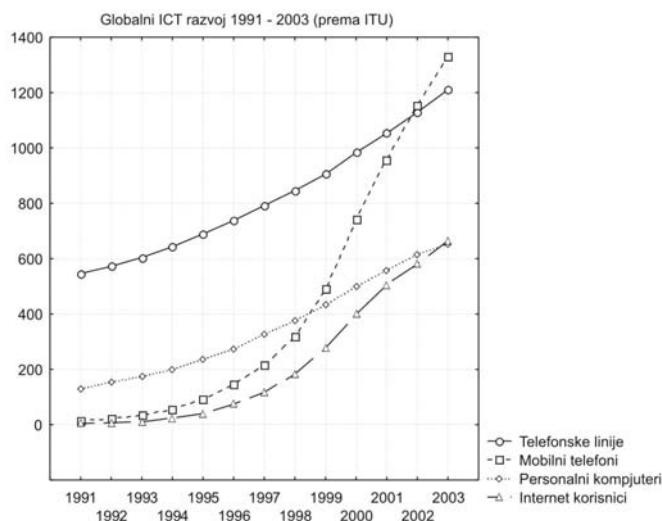
Pitanje zastupljenosti različitih kultura na Internetu je zanimljivo jer tek sagledano iz više perspektiva pruža "*the big picture*" globalizacije: s jedne strane, dominacija jednog svetskog jezika nad ostalima je gotovo neophodna u procesu kao što je globalizacija, s druge strane, pitanje je koliko se vrednosti pojedinačnih kultura gube u toj dominaciji, i treće, možda najvažnije za sve nas, jeste to da ubrzani trend razvoja mreže diktira tajming bitnih odluka vezanih za ovu problematiku.

3. 3. ICT globalizacija: analitički presek

U ovom poglavlju ćemo predstaviti podatke koji se odnose na globalne ICT tokove i neke statističke analize koje nam mogu biti od pomoći u stvaranju "slike sveta" ICT globalizacije. Ovde analizu razvoja Interneta postavljamo u kontekst globalnog razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija uopšte. Uz sve ograde koje moramo da uzmemo u obzir sa ovakvim pristupom problemu, posebno naglašavamo da se teško dolazi do validnih statističkih indikatora globalnog razvoja. U nekim sredinama je nemoguće napraviti čak ni dobru aproksimaciju nekog parametra, dok apsolutni podaci često nedostaju. S druge strane, problem predstavlja i jedinstvo metode kojom se dolazi do podataka ili njihovih aproksimacija. S jedne strane, različite organizacije i agencije koje prate globalni razvoj koriste različite metode prikupljanja podataka; pošto je do apsolutnih iznosa gotovo nemoguće doći, aproksimacije su svakodnevna pojava u ovoj vrsti posla, a to opet povlači pitanje metoda koji je korišćen da bi se došlo do aproksimativnih

vrednosti. Dalje, problem često predstavlja i temporalno ustrojstvo tabela koje su javno dostupne: neki od najkompletnijih prikaza globalnog stanja stvari uključuju "ravnopravno" podatke iz nekoliko različitih godina za različite države ili regije. Međutim, do određene osnovne slike ICT globalizacije je ipak moguće doći.

Trend globalnog ICT razvoja. Pre svega, prikazaćemo podatke do kojih dolazi ITU (*International Telecommunication Union, 2001*). Ovi podaci prikazuju trend globalnog razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija od 1991. do 2003. Podaci iz 2002. godine su u ovom slučaju procene, dok je za 2003. korišćena predikcija do koje je moguće doći na osnovu praćenja prethodnog razvojnog trenda.

Slika 10. Indikatori ICT globalizacije prema ITU (izvor: International Telecommunication Union, 2001). Sve vrednosti su u milionima korisnika (telefonske linije, broj preplatnika mobilne telefonije, procena broja personalnih kompjutera i broj korisnika Interneta).

Vidimo iz trendova, prikazanih na Slici 10, kako razvoj Interneta ima smisla posmatrati u kontekstu razvoja ostalih komunikacionih tehnologija; broj korisnika svetske mreže pravilno raste sa brojem korisnika mobilne telefonije (koja pokazuje najstrmiji rast u odnosu na ostale indikatore) i brojem telefonskih linija uopšte. Konvergenciju rasta broja korisnika Interneta prema broju korisnika personalnih kompjutera treba jasno interpretirati kao tendenciju uključenja potencijalno svih kompjuterskih sistema na Internet. Internet je odavno postao osnovni motiv kupovine personalnih kompjutera, i u tome se možda ogleda najveći značaj razvoja ove tehnologije u opštem trendu ICT razvoja. Izvedena je linearna regresiona analiza na podacima koje predstavlja ITU. Koeficijenti linearne korelacije između sva četiri indikatora

na Slici 10. su izrazito visoki (svi prelaze vrednost $r = 0.90$) i statistički znalačajni.

Globalni indikatori. Analizirali smo odnose između (a) veličina populacija, (b) GDP per capita, (c) broja telefonskih pretplatnika, (d) broja pretplatnika mobilne telefonije, (e) broja korisnika Interneta, (f) broja host kompjutera i (g) procene broja personalnih kompjutera za 153 zemlje, prema podacima International Telecommunication Union (ITU, <http://www.itu.int/ITU-D/ict/statistics/>) iz 2000. i 2001. godine. Tabela 2. predstavlja matricu korelaciju dobijenu iz ovih 7 indikatora.

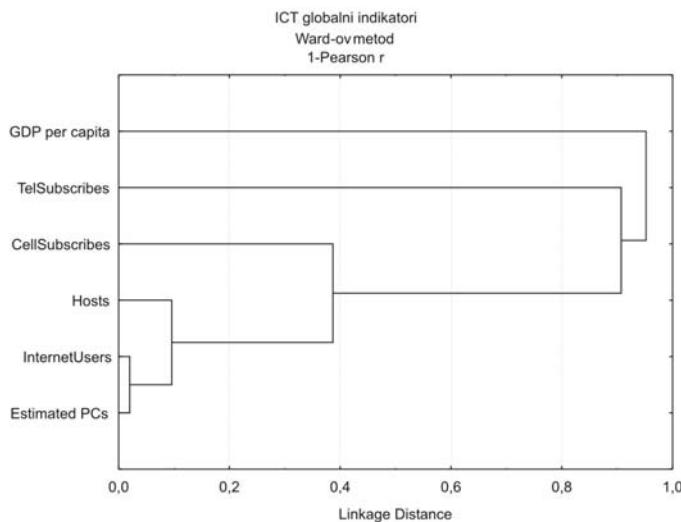
	Populacija	GDP per capita	Korisnici telefona	Korisnici mob. telefona
Populacija	1,00000	-0,04784	0,32312	0,61709
GDP per capita	-0,04784	1,00000	0,08881	0,32627
Korisnici telefona	0,32312	0,08881	1,00000	0,44514
Korisnici mob. telefona	0,61709	0,32627	0,44514	1,00000
Host kompjuteri	0,15085	0,27337	0,28939	0,57583
Korisnici Interneta	0,33517	0,38589	0,38284	0,82918
Procena PC	0,27994	0,36391	0,36296	0,76315

	Host kompjuteri	Korisnici Interneta	Procena PC
Populacija	0,15085	0,33517	0,27994
GDP per capita	0,27337	0,38589	0,36391
Korisnici telefona	0,28939	0,38284	0,36296
Korisnici mob. telefona	0,57583	0,82918	0,76315
Host kompjuteri	1,00000	0,89383	0,95224
Korisnici Interneta	0,89383	1,00000	0,97989
Procena PC	0,95224	0,97989	1,00000

Tabela 2. Korelacije između veličine populacije, broja korisnika telefona i mobilnih telefona, Interneta, broja host kompjutera, procenjenog broja personalnih kompjutera i GDP per capita za 153 zemlje (ITU, 2001). U tabeli su označene statistički značajne korelacije ($p < 0.05$).

Faktorska analiza ove matrice korelacija, pošto se iz nje udalji varijabla veličine populacije, pokazuje da se na osnovu scree-kriterijuma zadržavanja faktora izdvajaju 3 faktora koji ukupno objašnjavaju 92.84% ukupne varijanse. Sadržaj ovih faktora i procenat objašnjene varijanse (posle *varimax normalizovane* rotacije) je sledeći: **faktor I** – procena broja PC, broj host kompjutera, broj korisnika Interneta, broj pretplatnika mobilne telefonije, 64.52% objašnjene varijanse, **faktor II** – broj korisnika telefona, 15.34% objašnjene varijanse, i **faktor III** – GDP per capita, 5.57% objašnjene varijanse. Ovi rezultati ne treba da nas zavaraju po pitanju digitalne podele, pošto interpretacija ovako postavljene faktorske analize ne menja ništa u našem shvatanju odnosa GDP i indikatora ICT globalizacije (iz Tabele 2. se jasno vidi da GDP per capita ima statistički značajne pozitivne korelacije sa svim pokazateljima ICT razvoja osim sa brojem korisnika telefona). Iz ove analize saznajemo da su broj personalnih i host kompjutera, broj korisnika Interneta i korisnika mobilne telefonije međusobno više povezani nego u odnosu na ostale varijable u analizi. Ono što možemo izvući kao zaključak iz ovako postavljenog modela faktorske analize je da "srž" aktualnog toka ICT globalizacije predstavljaju razvoj mobilne telefonije i Interneta, koji se nalaze pod istim faktorom kao i broj host kompjutera i PC kompjutera uopšte (sasvim očekivano se kreću zajedno sa brojem korisnika Interneta), dok se "klasična" telefonija nalazi van ovog faktora.

Posle primene 1-r transformacije na korelacije u Tabeli 2. primenjena je Ward-ova metoda klaster analize. Iako se radi o drugačijem tipu multivarijantne analize od faktorske analize, dobijeno hijerarhijsko drvo (Slika 11). može pomoći u interpretaciji odnosa između globalnih ICT pokazatelja koji smo prethodno predstavili.

Slika 11. Indikatori ICT globalizacije - hijerarhijska klaster analiza, Ward-ov metod. Korišćena je 1-r transformacija korelacija iz Tabele 2. (izvor: ITU).

Networked Readiness Indexc (NRI). Konačno, predstavićemo jedan od trenutno najcenjenijih globalnih ICT indikatora, Networked Readiness Index (NRI – Indeks spremnosti umrežavanja), i rejting najrazvijenijih zemalja u ICT globalizaciji prema ovom indikatoru. NRI se koristi u opisu komparativnog progrusa zemalja na osnovu različitih dimenzija ICT razvoja. NRI je složen indeks koji se zasniva na tri široke komponente:

- *okruženje ICT razvoja zemlje* (uključuje ispitivanje *tržišta, političko/regulatornih aspekata i infrastrukture*);
- *spremnost za razvoj ICT u određenoj zemlji* (uključuje procenu spremnosti *pojedinaca, poslovnog sektora i vlade*);
- *upotreba ICT u određenoj zemlji* (uključuje upotrebu od strane *pojedinaca, poslovnog sektora i vlade*).

Služeći se složenom i zaista sveobuhvatnom metodologijom, i počivajući na analizama koje prethodno predstavljene tri komponente NRI samo ocrtavaju, tokom 2002. godine razvijen je rejting ICT razvoja prema ovom indeksu za 82 zemlje. Prikazujemo NRI vrednosti i rejting za 40 najbolje ocenjenih zemalja u ICT razvoju 2002/2003.

	Zemlja	NRI		Zemlja	NRI
1.	Finska	5,92	21.	Irska	4,89
2.	SAD	5,79	22.	Belgija	4,83
3.	Singapur	5,74	23.	Novi Zeland	4,70
4.	Švedska	5,58	24.	Estonija	4,69

5.	Island	5,51	25.	Španija	4,67
6.	Kanada	5,44	26.	Italija	4,60
7.	Velika Britanija	5,35	27.	Luksemburg	4,55
8.	Danska	5,33	28.	Češka	4,43
9.	Tajvan	5,31	29.	Brazil	4,40
10.	Nemačka	5,29	30.	Mađarska	4,30
11.	Holandija	5,26	31.	Portugal	4,28
12.	Izrael	5,22	32.	Malezija	4,28
13.	Švajcarska	5,18	33.	Slovenija	4,23
14.	Južna Koreja	5,10	34.	Tunis	4,16
15.	Australija	5,04	35.	Čile	4,14
16.	Austrija	5,01	36.	Južna Afrika	3,94
17.	Norveška	5,00	37.	Indija	3,89
18.	Hong Kong	4,99	38.	Latvija	3,87
19.	Francuska	4,97	39.	Poljska	3,85
20.	Japan	4,95	40.	Slovačka	3,85

Kina je rangirana na 42. mestu, sa NRI skorom 3,70.

4. Princip univerzalnosti: perspektive globalnog I-društva

Univerzalni servis i pristup. Informaciono-komunikacione tehnologije (ICT) su u raznim dokumentima i deklaracijama predstavljane³⁸ kao

"...most između razvijenih i zemalja u razvoju" (DOI i DOT Force);

"...sredstvo za ekonomski i društveni razvoj" (WTDC 1994, Seoul Declaration, ADF 02);

"...motor razvoja" (The Missing Link Report, 1984);

"...centralni oslonac izgradnje društva i globalne ekonomije zasnovane na znanju" (Florianopolis Declaration);

"...mogućnost da se zemlje oslobole tiranije geografije" (ESCAP 2000).

Namerno iznosimo ova određenja na kraju naše diskusije, kako bi posle prethodno iznetih empirijskih podataka o digitalnoj podeli i stanju razvoja svetske mreže uopšte bili u stanju da donesemo objektivniji sud o optimističkom tonu prisutnom u diskursu I-društva. Posle iznetih podataka, reklo bi se, prethodne rečenice zvuče više ironično no optimistički. Međutim, cilj ovog rada nije da oštro kritikuje razvoj I-društva zbog stanja u kojem se taj razvoj sada nalazi. Kao što smo već zaključili, razvoj Interneta suštinski je određen političkim, ekonomskim i kulturnim faktorima koji su prethodili

---

³⁸ Svi navodi su prema *Elements and Principles of the Information Society*, Sarrocco, C. (2002).

internet globalizaciji. To je činjeničko stanje stvari koje je još jednom u istoriji doprinelo da se jaz između Zapada i Drugih pokaže kao nepremostiv.

Univerzalni servis (*Universal service*) je u međunarodnim dokumentima i deklaracijama definisan kao dugoročni cilj čije ostvarenje podrazumeva pristup komunikacijama svakog člana društva na individualnoj osnovi ili po domaćinstvu, a najčešće se upotrebljava u pravno-regulativnom kontekstu da označi obavezu telekomunikacionih operatera da svoje usluge pružaju celokupnoj populaciji [Sarrocco, 2002]. Međutim, kao što smo pokazali, ovaj cilj je daleko od ostvarenja u zemljama u razvoju. Zato se koncept univerzalnog servisa dopunjuje konceptom **univerzalnog pristupa** (*Universal access*), koji označava dugoročni cilj otvaranja mogućnosti pristupa telekomunikacijama, uključujući Internet, čitavoj populaciji. Rešenje koje se prvo nameće u ostvarenju cilja univerzalnog pristupa je program grupnog povezivanja (*group connectivity*), koji podrazumeva razvoj **javnih tačaka pristupa** Internetu (*public access points*). U Evropi i Severnoj Americi, ovakav program se odvija i čini se da će najviše ostvarenja dostići kroz programe digitalizacije bibliotečkog sistema, koji u EU podrazumevaju i pretvaranje biblioteka u javne tačke pristupa Internetu. Međutim, u zemljama u razvoju problem je i mogućnost samog univerzalnog pristupa. Razvoj ovakvih mogućnosti podrazumeva prethodno izgrađenu internet infrastrukturu, a ova opet počiva na ulaganjima i *intelektualnom kapitalu neophodnom* kako bi se zadovoljili ključni standardi učešća u informatičkom društvu.

Univerzalni pristup ponekad uključuje i šire društvene, ekonomске i kulturne konotacije [Sarrocco, 2002], podrazumevajući tako jednakost pristupa, informatičku pismenost, diverzitet sadržaja na mreži i sl. Očigledno je da se kroz ovaj koncept, u kontekstu koji nameće krupna ograničenja razvoju infrastrukture i pojedinačnog pristupa mreži, traga za "zaobilaznom strategijom" razvoja I-društva. Naše je mišljenje da takve strategije zaista predstavljaju dobro početno rešenje u situaciji kada se sa strateškim mišljenjem u razvoju Interneta kreće od nule, ali svakako je tačno da one ne predstavljaju konačno rešenje u razvoju I-društva. Zbog potpune zavisnosti razvoja Interneta od političkih i ekonomskih činilaca, i sve većoj "feedback" petlji preko koje se ova tehnologija na Zapadu ugrađuje u sam sistem političke ekonomije, mi smo već izneli stav po kome je nemoguće posmatrati razvoj mreže van globalnog razvoja kao takvog – *i vice versa*.

U susretu WSIS, decembra 2003. u Ženevi, zadatak koji se postavlja pred svetsko ICT vođstvo je kompleksan ali dobro formulisan. Ujedinjene nacije su same sebi postavile širi vremenski okvir u kome bi politika rešavanja problema skopčanih sa razvojem I-društva morala da postane jasna. Zato, od decembarskog sastanka ne treba očekivati mnogo.³⁹ Univerzalni ICT servis je cilj koji dugo vremena neće biti moguće ostvariti, ako je on uopšte ostvariv. U smislu povezivanja u paradigmi univerzalnog pristupa, koja uključuje grupno

---

³⁹ Prateći razvoj pripremnih aktivnosti WSIS 2003, svesni širine problematike koju samit treba da obradi, samo održavanje samita i uključivanje svih strana u proces razvoja I-društva treba smatrati velikim organizacionim uspehom.

povezivanje, naša procena je da ni WSIS 2005. u Tunisu neće moći da se pohvali napretkom van domena zapadnih zemalja i nekoliko zemalja van Zapada. Što se tiče ovog, realno definisanog cilja, naša procena je da je moguće postići mnogo, ali ne treba računati s tim da će same aktivnosti samita biti u stanju da efikasno rešavaju ovaj problem. Rešenje problema leži u dinamici razvoja Interneta, koja se nalazi, i još dugo će se nalaziti, pod kontrolom globalnih (ekonomskih) igrača. U tom smislu, treba podjednako podržavati sve lokalne i regionalne inicijative, kao i biti oprezan u procenama u narednoj deceniji razvoja. Naše je mišljenje da se u narednim godinama globalna slika stvari neće bitno promeniti, ali da će se upravo u deceniji pred nama steći uslovi za njenu promenu, pre svega određeni potrebama za otvaranjem novih *online* tržišta, razvojem sektora usluga na Internetu i potrebom istočne i jugoistočne Azije da se, sa razvijenom infrastrukturom, rastućim pristupom i ICT industrijom, uključe u najviše krugove razvoja svetske mreže, za sada rezervisane za zemlje zapadne civilizacije.

Literatura

- Anttiroko, A. (1999). *Remark on the relation between social science and ICT. With special reference to theories of power and democracy*. UK-Nordic Initiative on Information and Communication Technologies, Workshop, University of Karlskrona/Roneby, Sweden 15– 16 April 1999.
- Baird, Z. (2002). *Governing the Internet. Engaging Government, Business, and Nonprofits*. Foreign Affairs, Vo. 86, N. 6.
- Bollen J. & Heylighen F. (1996). "[Algorithms for the self-organisation of distributed, multi-user networks. Possible application to the future World Wide Web](#)", in: *Cybernetics and Systems '96* R. Trappl (ed.), (Austrian Society for Cybernetics), p. 911–916.
- Chandler, D. (1995). *Technological or Media Determinism*.
<http://www.aber.ac.uk/media/Documents/tecdet/tecdet.html>
- Dutta, S., Lanvin, B. & Paua, F. (Eds.) (2003). *Global Information Technology Report 2002–2003 – Readiness for the Networked World*. World Economic Forum, 2003. Kompletan izveštaj u PDF formatu može se naći na sajtu Svetskog ekonomskog foruma: <http://www.weforum.org>
- Hargittai, E. & Centeno, M. A. (2001). *Defining a Global Geography*. American Behavioral Scientist, 44(10).
- J. Kleinberg, S. Lawrence. *The Structure of the Web*. Science 294(2001), pp. 1849.

Lansing, J. S. (2002). "Artificial Societies" and the Social Sciences. Santa Fe Institute Working Paper.

Mayer-Schöenberger, V. & Hurley, D. (2000). "Globalization of Communication". U *Governance in a Globalizing World*, Joseph S. Nye, Jr. and John D. Donahue (Eds.), *Brookings Press, 2000*.

Quah, D. (2001). "ICT clusters in development: Theory and evidence." EIB Papers, *Volume 6. n°1/2001*:

European economic growth: The impact of new technologies. EIB, 2001.

Sarrocco, C. (2002). *Elements and Principles of the Information Society*. <http://www.itu.int/osg/spu/wsis-themes/Access/BackgroundPaper/IS%20Principles.pdf>

Sassen, S. (2000). "The Impact of the Internet on Sovereignty: Unfounded and Real Worries." U *Understanding the Impact of Global Networks on Local Social, Political and Cultural Values (Law and Economics of International Telecommunications [42])*, Christoph Engel & Kenneth H.Keller (eds.), Baden-Baden (Nomos), 2000.

Wilson III, E. J. (1998). *Globalization, Information Technology, and Conflict in the Second and Third Worlds*. A Critical Review of Literature. Project on World Security, Rockefeller Brothers Fund, Inc., 1998.

WSIS, Asia-Pacific Regional Conference, *The Tokyo Declaration – the Asia-Pacific perspective to the WSIS*, 13- 15th January 2003.

Apstrakt. Internet globalizacija (ili ICT globalizacija) jeste fenomen koji je praćen i proučavan počev od same pojave Interneta, međutim, do danas ovo proučavanje nije dovelo do stvaranja koherentne slike tog fenomena. Nekoliko različitih disciplina i nekoliko različitih, najčešće vrednosno orijentisanih teorijskih stavova, učestvuju u ovom istraživanju globalnog razvoja informacionih tehnologija. Cilj ovog rada je diskusija fenomena internet globalizacije, odn. uzajamnih zavisnosti koje postoje između razvoja Interneta kao nosioca globalnog uticaja informaciono-komunikacionih tehnologija, i društvenih struktura na kojima Internet počiva, i koje same sve više i više počivaju na njemu. U susret Svetskom samitu o informatičkom društvu (World Summit on the Information Society, Geneva, December 2003), izuzetno je važno da budemo svesni ovog globalnog razvoja, u onoj meri u kojoj nam raspoloživi podaci i naučna istraživanja to omogućavaju, kako bismo mogli objektivno da sudimo o mogućnostima svetskog ICT razvoja, pre svega u smislu premoščavanja ogromnih razlika između razvijenih i zemalja u razvoju. *U prvom delu* rada, naš cilj je uvođenje osnovnih pojmova i linija diskusije. Razmatra se tehnička definicija Interneta i u njoj već otkrivaju određenja koja povezuju tehničke aspekte svetske mreže sa opštim društvenim razvojem, kratko se diskutuje shvatnje Interneta kao tehnologije/medija i uvodi se koncept informatičkog društva. Takođe, ukratko se prikazuju neke osnovne idiosinkratičke crte internet globalizacije, mogućnosti koje ukazuju na to da se zaista radi o sasvim drugačijoj tehnološkoj revoluciji od prethodnih. *U drugom delu* rada, prikazujemo i diskutujemo nalaze o

osnovnim kvantitativnim indikatorima globalnog ICT razvoja. Ovaj, najopširniji deo rada, prikazuje realnost razvoja Interneta u svetu, uvodeći indikatore razvoja mreže koji se odnose na rasprostranjenost njene upotrebe u različitim sredinama (jezičkim, nacionalnim, ekonomskim). Osnovni koncept koji se razmatra i uvodi u drugom delu rada je koncept *digitalne podеле*, koji predstavlja ogromne razlike u ICT razvoju ekonomski razvijenih i zemalja u razvoju. *U trećem delu* analitički obrađujemo i diskutujemo prethodno iznete podatke, uz prikazivanje razvoja Interneta u sklopu opšteg razvoja komunikacionih tehnologija. Predstavljamo odnose nekih najbitnijih indikatora globalnog ICT razvoja i statistički analiziramo odnose među njima. Takođe, predstavljamo NRI (Network Readiness Index) indeks ICT razvoja i rejting vodećih zemalja prema ovom složenom indikatoru. *U četvrtom*, zaključnom delu rada predstavljamo i kratko diskutujemo koncepte univerzalne usluge i univerzalnog pristupa, kao definišuće smernice globalne politike ICT razvoja. Na osnovu iznetih podataka i diskusija, zaključak rada je da ni realnije postavljeni cilj univerzalnog pristupa, koji se zasniva na konceptu grupnog priključivanja na ICT mreže, nije dostižan u skorijoj budućnosti.

Ključne reči: digitalna podela, globalizacija, informatičko društvo, Internet

POJMOVNIK GLOBALIZACIJE

ANTIGLOBALISTIČKI POKRET

Antiglobalistički pokret se sastoji od velikog broja pravaca i organizacija koje se suprotstavljuju aktualnim procesima *globalizacije* (v.). Najjače je izražen u otporima i protestima usmerenim prema globalnim ekonomskim procesima. Pokret je heterogen i uključuje različita, ponekad i suprotna gledišta u ideologiji i strategijama otpora globalizaciji. Delom, antiglobalistički pokret svoju kritiku usmerava i prema političkim aspektima globalizacije, pre svega netransparentnosti demokratskih procesa koja, prema pristalicama pokreta, odlikuje pokušaje izgradnje sistema globalnog upravljanja (v. *globalne elite moći*). U domenu kulturne globalizacije, pristalice pokreta načelno kritikuju "vesternizaciju" (v.) i zalažu se za očuvanje originalnih kulturnih identiteta (v. *nacionalni identitet*).

Antiglobalistički pokret je najradikalnije suprostavljen ideologiji *neoliberalizma* (v.), i upravo najžešći protesti i kritike su usmereni protiv međunarodnih institucija koje, prema njemu, promovišu neoliberalizam, kao što su *Svetska banka* (v.), *Međunarodni monetarni fond* (v.), *Svetska trgovачka organizacija* (v.) i druge.

Pokret se nalazi pod uticajem brojnih divergentnih ideologija, tako da okuplja pristalice najrazličitijih orijentacija, kao što su sindikalni aktivisti, feministkinje i feministi (v. *feministički pokreti*), environmentalisti i zeleni (v. *ekološki pokreti*), anarhisti, komunisti, antikapitalisti ili reformski orijentisani prema kapitalizmu (v. *Treći put*), protivnici genetskog inženjeringu (v. *društveni pokreti*)... Ovakav diverzitet među pristalicama antiglobalističkog pokreta donekle otežava posmatranje pokreta kao celine, odn. za sada onemogućava koherentnu, afirmativnu formulaciju pokreta i njegovih ciljeva.

APEC

Azijsko-pacifička ekonomska zajednica ili Forum za azijsko-pacifičku privrednu saradnju (engl. Asian-Pacific Economic Cooperation) osnovan je 1989. godine i obuhvata zemlje ASEAN-a (v.), NAFTA-e (v.), Japan, Čile, Kinu, Južnu Koreju, Tajvan, Hong - Kong, Australiju, Novi Zeland i Papua-Novu Gvineju. To je najveće udruženje na svetu bazirano na ekonomskoj saradnji, na čijem području živi oko 2,2 milijarde ljudi. Na početku, APEC je bio prvenstveno debatno telo, a zatim širi svoje nadležnosti. Sekretarijat sa

sedištem u Singapuru osnovan je 1993, a zatim i Komisija za trgovinsku i investicionu saradnju sa zadatkom poboljšanja protoka robe, usluga i kapitala između zemalja članica. APEC od diskusionog foruma prerasta u instituciju sa jasnim ciljem, a to je rad na realizaciji zaključaka šefova vlada članica APEC-a iz novembra 1994. – da se do 2020. godine uklone sve postojeće institucionalne i trgovinske barijere i tako stvori najveća slobodna trgovinska zona na svetu.

ASEAN

ASEAN (engl. Association of Southeast Asian Nations) je udruženje zemalja jugoistočne Azije, osnovano 8. avgusta 1967. u Bangkoku. Čine ga: Malezija, Tajland, Indonezija, Singapur, Filipini (zemlje osnivači), Bruneji (od 1984), Vijetnam (od 1995), Laos, Mijanmar (od 1997) i Kambodža (od 1999). U "Joint forum" sa Japanom su ušli 1977. godine, a ugovor o saradnji sa EEZ je potpisana 1980. Svrha formiranja asocijacije je ubrzanje ekonomskog rasta i razvoja, podsticanje saradnje i međusobne pomoći u zemljama regiona na društvenom, privrednom, tehničkom, naučnom, obrazovnom planu, promovisanje regionalnog mira i stabilnosti. Na Prvom samitu, održanom 1976. godine, deklarisani su osnovni principi, među kojima su:

- međusobno poštovanje nezavisnosti, jednakosti, centralne vlasti, teritorijalnog integriteta i nacionalnog identiteta svih nacija;
- pravo svake države da upravlja sobom bez spoljašnjih mešanja, prinuda i razaranja;
- uzajamno nemešanje u unutrašnje poslove;
- ugovor o miru;
- ugovor o odricanju od upotrebe sile;
- efektivna kooperacija između članica.

S obzirom da je saradnja u okviru udruženja još uvek vrlo skromna (svega oko 20% trgovinskih transakcija se obavlja unutar ove celine), eksperti predlažu osnivanje samostalnog istočno-azijskog ekonomskog kluba na čelu sa Japanom. Planirano je da zemlje ASEAN-a uspostave zonu slobodne trgovine do 2008. godine.

Japan je jedna od vodećih ekonomskih sila sveta, sa najrazvijenijom tehnologijom, visokim kvalitetom i niskim prodajnim cenama. Japanska industrija se zasniva na: automatizaciji, biotehnologiji i kompjuterizaciji. Poslednjih godina, japanske firme investiraju u inostranstvo, posebno u SAD i EU (v.). Kina je početkom devedesetih postala ekonomski sila azijskog regiona, pre svega zbog jeftine radne snage, povoljnih uslova za strane investitore, posebno iz SAD i EU, koji Kinu vide kao svoje osnovno tržište. Novoindustrijske zemlje ili, kako se još nazivaju, ekonomski sile pacifičkog regiona čine zemlje koje su sa radno intenzivnih ekonomija prešle na

dominaciju uspešnih firmi, i to zahvaljujući razvoju bankarstva, prerade nafte i proizvodnje kompjuterske opreme.

ATLANTIZAM

Termin kojim se ponekad označava ideologija *globalizacije* (v.), najčešće u negativnoj konotaciji, ukoliko se odnosi na "amerikanizam", "vesternizaciju" (v.), "amerikanocentričnost" procesa globalizacije. Ovakvo obeležavanje onih aspekata globalizacije koji se ocenjuju kao negativni u kulturama i civilizacijama van zapadnih, svoje ime očigledno duguje imenu *Severnoatlantskog vojnog saveza - NATO* (v.). Upotreboom termina "atlantizam", najčešće se iz konteksta sveukupnosti procesa globalizacije izdvaja dimenzija vojno-političke dominacije svetskim sistemom od strane sila zapadne civilizacije, ujedinjenih u Severnoatlantskom vojnom savezu. U upotrebi, ovaj termin može da nosi i pežorativnu crtu usmerenu prema zapadnoevropskim državama, u pokušaju da se naglasi slabljenje njihovog političkog identiteta i iscrpljujuća politička zavisnost od SAD.

AUTONOMIJA

U političkom smislu, autonomija je ograničena samouprava, najčešće zasnovana na kulturnim i etničkim razlikama i potrebi da se potvrди i održi određeni kulturni i/ili etnički identitet (v. *nacionalni identitet*). Autonomija nije nezavisnost, ali je istorijski njen čest prekursor, kao u slučaju evolucije Britanske imperije u Komonvelt nacija, sačinjen od autonomija i kompletno suverenih država (v. *suverenitet*).

BALKANIZACIJA

Pojam se koristi u naučnoj i pseudonaučnoj publicistici, i označava usitnjavanje određenog političkog prostora na male, najčešće zavađene države. U upotrebu je ušao u drugoj polovini XIX i početkom XX veka, pod utiskom nemira koje je izazvalo opadanje otomanske vlasti na Balkanu (ratovi za oslobođenje Srbije i Crne Gore, ustanci u Bosni i Bugarskoj, tursko-grčki i srpsko-bugarski ratovi, te balkanski ratovi). Ustalo se nakon I svetskog rata, koji je doveo do propasti Otomanskog i Habsburškog carstva, i parcelacije Balkana na niz malih nacionalnih država.

Stereotip, po kome velike i autarhične ekumenističke *imperije* (v.) garantuju stabilnost, mir i prosperitet, a male ekspanzionističke nacionalne države nužno predstavljaju rasadnik kriza i konflikata, učinio je da pojам balkanizacija (i slični pojmovi – v. *orientalizam, vizantinizam*) poprimi pežorativnu konotaciju. Političkom fenomenu koji ovaj pojам opisuje pridodato je i kulturološko određenje balkanskog mentaliteta – ultranacionalističkog, tradicionalističkog (v. *tradicionalizam*), violentnog i opasnog po mir u Evropi. Ubistvo nadvojvode Franca Ferdinanda, krvavi obračuni balkanskih naroda tokom I i II svetskog rata i česti državni udari išli su na ruku razvoju ovakvog mišljenja. Budući da ono nije moglo da izdrži ozbiljniju naučnu verifikaciju, ustuknulo je nakon II svetskog rata, ali je pojačanom žestinom izbilo kao posledica krvavog raspada SFRJ.

BIPOLARNOST

Za razliku od *unipolarnosti* (v.) i *multipolarnosti* (v.), bipolarnost podrazumeva stanje svetskog sistema kojim dominiraju dve značajne sile. Paradigmatičan istorijski primer je period Hladnog rata, od kraja II svetskog rata do kraja osamdesetih godina XX veka, u kome su svetom dominirale SAD i SSSR. Zahvaljujući ubrzanom razvoju nuklearnog oružja i strateških nuklearnih potencijala, period bipolarnog sveta u Hladnom ratu bio je vreme neprestane krize tokom koje se nad čitavim čovečanstvom nadvijala opasnost globalnog rata. Međutim, razvoj nuklearnih potencijala se, između ostalog, danas shvata i kao faktor ravnoteže bipolarnog sistema iz doba Hladnog rata. Zastrašujući referenti koje su razvile obe strane uspešno su odvraćali jednu ili drugu od poteza koji bi bitno narušili ravnotežu sistema i doveli do sukoba globalnih razmera. Bipolarni sistem Hladnog rata je, sa raspadom SSSR, prepustio mesto unipolarnom svetu kojim dominiraju SAD (v. *kraj istorije*), mada je možda ispravnije reći za aktualno stanje svetskog sistema da je unimultipolarno, kako neki autori označavaju sistem u kome SAD ipak nemaju neprikosnovenu političku moć nad ostatkom sveta.

BRETTONVUDSKI SPORAZUM

Krajem Drugog svetskog rata sve je očiglednija bila potreba za stvaranjem organizacije koja će uspostaviti šire i stabilnije osnove za uređenje valutnih, i uopšte ekonomskih odnosa u svetu, a zatim razvijati međunarodnu monetarnu i finansijsku saradnju. Kao četiri alternative, javili su se: američki (Vajtov), britanski (Kejnssov), francuski i kanadski plan. Na Svetskoj monetarnoj konferenciji, održanoj jula 1944. u Nju Hempširu, SAD,

na kojoj su učestvovale 44 zemlje, potpisani je tzv. Bretonvudski sporazum, kojim su postavljene osnove posleratnog međunarodnog monetarnog sistema. Formirane su dve specijalizovane agencije UN za monetarnu i finansijsku saradnju, tzv. bretonvudske institucije, čija se delatnost odnosi na domen međunarodnog plaćanja i finansiranja. Posle dvogodišnjih rasprava u osnovi je prihvaćen Vajtov plan o osnivanju *Međunarodnog monetarnog fonda* – International Monetary Fund – IMF (v.). Takođe je doneta odluka o osnivanju Međunarodne banke za obnovu i razvoj (International Bank for Reconstruction and Development – IBRD).

Ugovor o osnivanju MMF-a stupio je na snagu 27.12.1945, a poslovanje je započelo 1. 3. 1947. Doduše, prvobitna ideja o globalnoj monetarnoj saradnji kompromitovana je odmah na početku – marta 1946. SSSR je istupio iz MMF-a i okrenuo se privrednoj autarhiji socijalističkog sistema.

CIVILNO DRUŠTVO

Pod civilnim društvom se obično podrazumeva splet raznih oblika ljudskog organizovanja, udruživanja i delovanja povezanih većom ili manjom nezavisnošću od države kao institucije koja se od svih ostalih razlikuje monopolom sile i obaveznošću poštovanja njenih odluka. Načelno, pri stupanju u institucije i procese koji konstituišu civilno društvo u najširem smislu, pojedinci slobodnom voljom i bez prinude donose odluku o tome. U praksi nije uvek tako, pošto je stupanje u konfesionalne, etno-identitetske, staleške, strukovne, političke i neke druge zajednice koje ne raspolažu državnim silom i makar teorijski su od nje nezavisne, najčešće uslovljeno okolnostima koje pojedinac nije slobodnom voljom birao, uprkos tome što na pripadnost tim zajednicama i učešće u njihovim aktivnostima nije zakonom obavezan. Odvojenost tih zajednica, kao i ustanova koje su izgradile radi zadovoljenja svojih interesa, od države kao suprazajednice koja bi prema njima morala biti neutralna, upravo je jedan od neizostavnih uslova koje društvo mora ispuniti da bi se nazvalo građanskim, liberalnim i demokratskim.

U užem smislu, posle II svetskog rata, a pogotovo od šezdesetih godina XX veka, civilnim društvom se naziva uglavnom onaj segment društva koji konstituišu novi *društveni pokreti* (v.), uglavnom emancipatorske prirode, čije delovanje je usmereno na ostvarenje prava koja nisu zagarantovana glavnim postulatima liberalne, pa ni socijalne *demokratije* (v.). Među institucijama karakterističnim za tako shvaćeno civilno društvo naročito se ističu nevladine organizacije (v. NGO), čija je aktivnost u poslednjim decenijama XX veka postala bitan faktor u društvenim i političkim procesima razvijenih zemalja, ali ne samo njih.

CYBERSPACE

Koncept *cyberspace*, koji je kod nas mestimično prevoden kao "sajberprostor", uveo je čuveni pisac naučne fantastike Vilijam Gibson (William Gibson) u romanu *Neuromancer* osamdesetih godina prošlog veka. U Gibsonovoj verziji, koncept sajberprostora odnosi se na konstituisanje subjektivne percepcije u hipotetičkoj situaciji direktnog povezivanja nervnog sistema sa nekom kompatibilnom informacionom arhitekturom (v. *informacija*), i podrazumeva bi promene stanja svesti kod ljudskog subjekta u takvoj situaciji. Međutim, danas se koncept sajberprostora koristi sa bitno drugačijom konotacijom, označavajući u slengu nešto što bismo mogli da opišemo kao "biti na *Internetu* (v.)"; za prezentaciju neke kompanije na WWW, reći ćemo da je "njihovo prisustvo u sajberprostoru bitno poboljšano u odnosu na konkureniju" i sl.

DEMOGRAFSKA EKSPLOZIJA

Trend porasta broja stanovnika planete svojstven XIX i XX veku.

Naime, na planeti je 1825. godine živelo oko milijardu ljudi. Ovaj broj je do 1925. udvostručen, da bi 1976. iznosio 4, a 1990. - 5,3 milijardi stanovnika (uprkos razornim svetskim i lokalnim ratovima koji su poremetili dinamiku demografskog razvoja). Ovaj trend se prenosi i u XXI vek. Procene demografa variraju između 7,6-9,4 milijardi stanovnika u 2025. godini. Utešno je, međutim, što je najveći broj država, prepoznajući ovaj proces kao potencijalnu opasnost, različitim načinima uticao na smanjenje stope nataliteta, pa se predviđa da će se broj stanovnika planete uravnotežiti oko 2050. Na kom broju? Optimisti procenjuju 11, pesimisti tvrde 14 milijardi. Doduše, demografske procene ostaju nesigurne iz jednog užasnog razloga. Danas je teško reći kakav će tok u narednim decenijama uzeti epidemija AIDS-a, koja može dramatično uticati na demografski razvoj.

Uzroci demografske eksplozije prilično su jednostavnii. Najveći deo sveta (bez Evrope i Severne Amerike), dobrim delom zbog uticaja *globalizacije* (v.) proživljava dramatičan prelaz iz agrarnog u industrijsko društvo. Stopa mortaliteta opada, smrtnost novorođenčadi takođe, životni vek je duži (što su karakteristike industrijskog društva), ali natalitet ostaje visok (shodno agrarnom društvu). Da naznačimo par mogućih posledica. Pritisak ogromnog broja stanovnika mogao bi da ubrza trošenje resursa planete i izazove jagmu oko njih. Ovaj argument dao je poslednjih godina krila mnogim neomaltuzijanskim teorijama o potrebi da se smanji broj ljudi na planeti, ali je izazvao i globalnu promenu odnosa prema prirodi (v. *održivi razvoj*). Dalje, visok priraštaj svojstven je zemljama u razvoju (95% porasta stanovništva desice se u njima), odnosno siromašnim društvima. Time će se produbiti jaz i

napetost između njih i bogatih evroatlantskih država koje ne pate od visokog priraštaja. Gradovi *Trećeg sveta* (v.) biće megalopolisi pretrpani ozlojeđenim i siromašnim stanovnicima. Migracije će učestati, a one mogu uticati na povećanje nacionalne netrpeljivosti ili getoiziranje određenih kategorija stanovništva. Ekološka ravnoteža biće i dalje uništavana. Ovoj mračnoj perspektivi može se protivstaviti nada. Najveći broj svetski relevantnih faktora identifikovao je demografsku eksploziju kao opasnost, i čine se brojni pokušaji da se ona kontroliše a njene posledice otklone ili ublaže.

DEMOKRATIJA

Demokratija (grč. – vlast naroda) u najširem smislu označava politički poredak u kome je suveren, izvor i posednik vlasti narod, tj. njegov veći deo – većina. Ideja i praksa demokratije najranije se rodila i razvila u antičkoj Grčkoj, tj. u njenom najrazvijenijem gradu-državi (polisu), Atini, u kojoj je vrhunac razvoja dospjela sredinom V veka pre nove ere. Savremena demokratija se od antičke suštinski razlikuje, jer ne samo da nije, poput nje, ograničena na slobodne ljude, već i podrazumeva nelegitimnost postojanja kategorije neslobodnih (robova i sl.) ili nejednakost pripadnika političke zajednice po stepenu ljudskih i građanskih prava. Osim toga, razlika je i u tome što u savremenoj demokratiji vlast većine nije absolutna, već je ograničena postojanjem korpusa neotuđivih prava svih pojedinaca, pa i pripadnika manjine (v. *ljudska prava*), koja ne smeju biti ugrožena od strane državne vlasti ma koliko široku podršku većine ona uživala. Takav poredak se zove liberalnom demokratijom (v. *liberalizam*).

Liberalna demokratija je postala dominantni poredak najpre u Zapadnoj Evropi i Severnoj Americi tokom XVIII i XIX veka, da bi se zatim proširila i na ostale delove planete. U poslednjoj deceniji XX veka to širenje je bilo naročito ubrzano, tako da su danas na načelima liberalne demokratije zasnovane ustavove i zakoni postali praktično kriterijum civilizovanosti određene sredine (preko tri četvrte savremenih država makar formalno ispunjava te kriterijume). Duga je, međutim, i burna bila borba pristalica takvog poretku sa njegovim protivnicima i prolazila je kroz različite faze. SAD su npr. od svog nastanka, krajem XVIII veka, definisane kao demokratska država, ali je ropstvo ukinuto tek 1863. U mnogim zemljama je tek u drugoj polovini XX veka izjednačeno biračko pravo svih građana bez obzira na pol, etnicitet, imovno stanje, stalešku pripadnost, obrazovanje i druge karakteristike.

Osim pomenutih oblika nejednakosti, moderna demokratija je često bila ugrožavana zanemarivanjem ili relativizovanjem njene liberalne komponente (nekad i bez formalnog ukidanja) od strane mnogih populističkih, autoritarnih i totalitarnih pokreta i režima, uglavnom etnički, klasno, ideološki ili konfesionalno inspirisanih. Dosta je čest slučaj, pogotovo u slabije razvijenim zemljama bez duge tradicije građanskog društva (v.

civilno društvo), uspostavljanja plebiscitarne demokratije, u kojoj građani faktički svoja politička prava prenose na autoritarnog i harizmatskog vođu iako formalno ostaju njihovi uživaoci. Jedan od pokušaja da se spreči takav razvoj, pogotovo u etnički i verski heterogenim društvima, jeste razvoj konsocijativne ili konsenzualne demokratije, u kojoj je prevlast većine nad manjinom ublažena ne samo nepovredivim pravima pojedinaca, već i kolektiviteta koji se pojavljuju kao institucionalizovani akteri društvenog i političkog života.

DRŽAVA BLAGOSTANJA

Ideja države blagostanja nema jedno, precizno značenje. Sam pojam je nastao tokom Drugog svetskog rata i neposredno nakon njegovog završetka, kada se, nasuprot Nemačke, koja je bila država sile odnosno država rata (warfare state), za Veliku Britaniju govorilo da je država blagostanja (welfare state) koja brine o svojim građanima "od kolevke do groba". Uopšteno, ovaj izraz se koristi za svaku državu koja se na bilo koji način bavi i drugim stvarima, a ne samo održavanjem zakona i reda. U ovom smislu država blagostanja je opozit državi noćnom čuvaru XVIII i XIX veka. U periodu posle Drugog svetskog rata, većina kapitalističkih zemalja je imala neki oblik države blagostanja. Suština svih modela u manjoj ili većoj meri, odnosila se na raspodelu društvenog bogastva, odnosno proizvoda. Cilj projekta države blagostanja, trebalo je da bude pravednija raspodela među članovima društva putem poreza, socijalnog osiguranja i obaveznih socijalnih davanja. Osamdesetih godina prošlog veka, projekt države blagostanja u smislu koji je naveden, masovno je napušten (v. *neoliberalizam*). Ipak i danas se ovaj pojam često upotrebljava, istina u nešto izmenjenom značenju. On se danas odnosi na delovanje države u velikom broju oblasti društvenog života u kojima je kolektivno delovanje poželjno, kao što je osiguranje, davanja u slučaju nezaposlenosti, podrška nekim eksperimentalnim oblastima koje su tržišno neisplative, itd. Razlika u odnosu na prethodnu praksu je u izostanku cilja da se postigne zamišljeni nivo društvene pravde i njegova supstitucija ciljem obezbeđenja jednakog minimuma za one koji ne mogu da se brinu o sebi.

DRUŠTVENI POKRETI

Organizovano, kolektivno, dobrovoljno i masovno delanje u okviru koga se članovi pokreta zalažu za specifične ciljeve. Najsažetija definicija bi bila definicija britanskog sociologa Botomora: " Društveni pokret u najširem značenju može se odrediti kao kolektivna težnja da se u društvu ostvare ili spreče promene". Društveni pokreti nemaju čvrsto ideološko utemeljenje, niti opšte političke pretenzije, tj. ne bore se za vlast niti neposredno učestvuju u

vlasti. Rešavaju bitna društvena pitanja i mogu biti značajni akteri društvene dinamike. Delanje je uvek praćeno određenom negativnom dimenzijom (protestom, poricanjem, revoltom, neprihvatanjem, oblicima nenasilnog otpora itd.).

Istoriski posmatrano, postoje tri etape u razvoju društvenih pokreta: period trgovackog društva, u kome su glavnu ulogu imali građanski pokreti za prava i slobode čoveka; period industrijskog društva, u kome je bila presudna uloga radničkog pokreta, i period postindustrijskog društva, u kome se javljaju mnogobrojni novi društveni pokreti. Pojava društvenih pokreta modernog doba obeležava konačno dovršenje procesa razdvajanja političke države od civilnog društva i istovremeno uspostavljanje mosta između njih. Najopštija podela društvenih pokreta je na emancipatorske (koji proširuju polje ljudske slobode i demokratije) i neemancipatorske (koji sužavaju prostore slobode). S obzirom na društveni sadržaj i osnovne socijalne nosioce mogu biti: klasni, politički, nacionalni (v. *nacionalizam*), populistički, rasni, verski, kulturni, omladinski, sportski itd. Savremeni društveni pokreti su: *ekološki* (v.), studentski, neofeministički, *mirovni* (v.), antinuklearni, za alternativnu tehnologiju i energiju, za alternativnu ekonomiju, građanske inicijative i pokreti za građanska prava i slobode, antipsihijatrijski itd. Institucionalizovani pokreti u vidu međunarodnih *nevladinih organizacija* (v.), danas su važni akteri međunarodnog društva (Greenpeace, Human Rights Watch, Amnesty International itd.).

EKOLOŠKI POKRETI

Društveni pokreti (v.) koji se zalažu za očuvanje čovekove sredine.

Javljuju se šezdesetih godina XX veka, u periodu kada razvijene zemlje dosežu dotada neviđene stope rasta i ulaze u postindustrijsku fazu, a zemlje u razvoju (v. *Treći svet*) vrše ubrzanu industrijalizaciju. Budući da su se tada osetile i prve posledice po svetski ekosistem, naučna istraživanja o posledicama efekta zelene bašte, učestalih nuklearnih proba ili nestanka određenih biljnih životinjskih vrsta su prodrla u šиру javnost. Tako se, uporedo sa pokretima za *ljudska prava* (v.), antinukleranim i *feminističkim pokretima* (v.), razvila društvena svest (gotovo isključivo u zemljama razvijenog Zapada) o potrebi borbe za očuvanje planete. Formiraju se organizacije, poput Greenpeace-a (1971) čiji aktivisti na nenasilan način ometaju aktivnosti koje vode ka uništavanju životne sredine. Budući da je koncept za koji se zalažu ekološki pokreti opšteprihvatljiv, uticaj koji oni imaju na politički život je veliki. Krajam sedamdesetih, neki od pokreta (u Evropi) su se fuzionisali i transformisali u političke partije (najuspešniji u tome su nemački Zeleni, nastali 1979). U međuvremenu su osnovne postavke ekoloških pokreta načelno usvojene, posebno u razvijenim zemljama, i sprovode se opsežne mере da bi se izbegla ekološka katastrofa na globalnom nivou (v. *održivi razvoj*). Rešavanje globalnog ekološkog problema često je i stvar međudržavne saradnje, i predstavlja jedan od integrativnih faktora koji ujedinjavaju planetu (v. *globalizacija*).

EKUMENIZAM

Antički Grci su svet, tačnije onaj njegov deo naseljen ili makar dotaknut njima, narodom koji je svoju kulturu doživljavao kao izrazito superiornu, nazivali pojmom OIKOMENA. U nju, dakle nije spadao prostor nastanjen ostalim, u grčkoj percepciji varvarskim narodima, mada su neki od njih u pojedinim dostignućima kulture prevazišli i same Grke. Tokom istorije termin je i dalje ostao u upotrebi. U periodu postojanja Rimskog carstva, države sa pretenzijama da okupi ceo njenim stanovnicima poznati svet unutar svojih granica i pod svojom vlašću, pojam ekumene je označavao baš tako shvaćen svet – praktično identifikovan sa PAX ROMANA, područjem pod vlašću ili uticajem rimske »svetske« države (v. *imperija*). Kada je hrišćanstvo postalo dominantna i zvanična religija Carstva, ekumenom je počeo da se naziva hrišćanski svet.

Nadživevši propast Zapadnog (476. g.) i Istočnog (1453) rimskog carstva, hrišćanska ekumena je, usled tih dramatičnih istorijskih lomova, konstituisana mnoštvom više ili manje međusobno antagonistički postavljenih država, uglavnom monarhija. Među njima su postojale carevine (imperije) koje su pokušavale da, imitirajući rimski prototip, ovladaju celom ekumenom, usled čega je istovremeno postojanje nekolicine njih predstavljalo absurd po merilima tadašnje državno-pravne doktrine. Ispod njih su se, unutar hijerarhije država koja je normirana upravo na ekumenskom nivou, nalazile kraljevine koje su bile donekle i etničke, narodnosno zasnovane, predstavljajući tako preteče novovekovnih nacionalnih država (v. *nacija*), dok su još niža mesta zauzimale čisto dinastički zasnovane državne tvorevine karakteristične uglavnom za srednji vek i epohu feudalizma (kneževine, vojvodstva itd.).

Teorijsko jedinstvo ekumene koje je proisticalo iz univerzalističke prirode imperijalne državne doktrine, kao i hrišćanske crkve i njenog učenja postalo je, međutim, bitno narušeno u istorijskoj stvarnosti, ne samo pomenutim pluralizmom carstava, već i dubokim organizacionim i doktrinarnim raskolima unutar hrišćanstva. Tako su 1054. konačno faktički nastale bar dve hrišćanske ekumene – istočna, na vrhu čije hijerarhije su stajali istočnorimski (vizantijski) car i carigradski patrijarh, dok je zapadna (rimokatolička), sa rimskim patrijarhom (papom) i carem obnovljenog Zapadnog carstva (Sveto rimsko carstvo nemačke narodnosti) na čelu, doživela nove crkvene raskole tokom protestantske reformacije, koja je samo pospešila dalje političko usitnjavanje, oličeno uglavnom u procesu formiranja nacionalnih država. Istočna (pravoslavna) ekumena (v. *vizantinski komonvelt*) je, uostalom radikalno smanjena, bez imperije koja je nestala u korist sličnog, takođe ekumenskog sistema konstituisanog od strane nehrišćanske monoteističke religije – islama, poduprtog svojim imperijama (kalifatima – Bagdadskim, Kordovskim, Osmanlijskim).

Daljim tokom evropske, pa i svetske istorije koja je u novom veku postajala sve zavisnija od evropske, svaka od ovih ekumena je postala daleko više teorijska nego praktična činjenica. Pravi centri realne političke, ekonomске i vojne moći, kao i ideoološkog i kulturnog uticaja, imali su u tim periodima kontrolu nad većim stanovništvom i teritorijama nego njihovi

srednjovekovni prethodnici ekumenskih pretenzija, ali su bili zasnovani na etničkom, partijskom ili na neki drugi način svetovno ili partikularistički baziranom konceptu, svakako nekompatibilnom sa idejom ekumene. Nikako se ekumenskim ne mogu nazvati pokušaji kontinentalne ili planetarne dominacije preduzeti od Burbonske ili Napoleonove Francuske, Vilhelmove ili Hitlerove Nemačke, nekolikih generacija engleskih i britanskih kolonijalnih osvajača, sovjetske Rusije i od nje predvođenog svetskog komunističkog pokreta, Sjedinjenih Američkih Država u drugoj polovini XX veka, posebno na njegovom kraju. Posle združenog pokušaja španske i austrijske grane Habzburške dinastije da uguše reformaciju i osamostaljivanje nacionalnih država u XVI i XVII veku, jedino pokušaji carske Rusije da osvoji Carigrad u periodu od početka XVIII do početka XX veka, obnovi »Grčko carstvo« i uspostavi dominaciju nad Evropom u simbiozi sa njenim najkonzervativnijim snagama, posle Napoleonovog poraza okupljenim u Svetoj alijansi, mogli su uslovno biti nazvani pokušajem usmeravanja državne sile radi ponovnog ujedinjenja hrišćanske ekumene.

U poslednjih sto i više godina, kao ekumenizam se uglavnom smatraju aktivnosti na ujedinjenju hrišćanskih crkava. Ove aktivnosti njihovi promoteri preduzimaju gotovo uvek uz izrazitu obazrivost, karakterističnu za crkve kao izuzetno konzervativne institucije ne samo u doktrinarnim, već i ostalim pitanjima, ako uporedimo dinamiku njihovih aktivnosti sa ostalim institucijama modernog društva (v. *religija*). Ovu obazrivost dodatno podstiče iskustvo stećeno tokom ranijih pokušaja ujedinjenja crkava, koji su se uglavnom svodili na pokušaje uspostavljanja dominacije jedne hrišćanske crkve, uglavnom Rimokatoličke kao pojedinačno najveće među njima. Nepoverljivost ostalih crkava prema njoj samo je podstaknuta njenim dugogodišnjim odbijanjem da pristupi institucijama koje svojim ustrojstvom onemogućavaju dominaciju bilo koje članice, pre svega Svetskom savetu crkava. Ekumenski procesi su, ipak, u poslednjim decenijama XX veka znatno uznapredovali, naročito pošto su vaseljenski (carigradski) patrijarh Atinagora i Papa Pavle VI uzajamno povukli anateme kojima su se njihovi daleki prethodnici darivali. Sličnu vrstu skepse, kao i pravoslavne, prema ekumenističkim težnjama pokazivala je velika većina protestantskih crkava, takođe zbog istorijskih iskustava. One su, međutim, postale neuporedivo otvoreni za saradnju sa rimokatolicima posle zблиžavanja pape Jovana Pavla Drugog i predsednika SAD Ronalda Regana početkom osamdesetih godina XX veka koje je neposredno prethodilo koordiniranim akcijama američke administracije i Vatikana na slamanju sovjetskog bloka i sistema. Te akcije su predstavljale operativan uvod u stvaranje uslova za nastanak savremenog sveta kome je pojam globalizacije praktično glavna determinanta, baš kao što je neke među ranijim svetovima determinisao ekumenizam.

ELEKTRONSKO POSLOVANJE

Savremeni pojam koji označava trgovinu robom, uslugama i informacijama, kao i marketing, putem globalne računarske mreže - Interneta.

Uključuje odnose preduzeća sa krajnjim korisnicima (business-to-consumer, b2c) - plaćanje računa, rezervacija karata, on-line kupovina itd., kao i odnose preduzeća sa partnerskim preduzećima (business-to-business, b2b) - naručivanje, fakturisanje, finansijske transakcije.

Najpoznatiji oblik EP iz vremena pre Interneta je EDI (electronic data interchange) – sistem razmene elektronske dokumentacije između preduzeća, koji je nastao u posleratnom Berlinu, a vrhunac korišćenja dostigao tokom sedamdesetih godina 20. veka. EDI je značajno povećavao efikasnost poslovanja, ali je zahtevao kompleksnu i skupu računarsku opremu, što ga je činilo dostupnim samo velikim kompanijama.

Razvojem, tokom devedesetih, javne globalne računarske mreže i posebno servisa World Wide Web (WWW), koji je osnova savremenog EP, kao i padom cena računarske opreme, stvoreni su uslovi za široko korišćenje prednosti EP, uz relativno mala ulaganja.

Te prednosti obuhvataju, između ostalog:

- globalnu vidljivost i dostupnost – globalno tržište,
- smanjenje troškova marketinga,
- smanjenje transakcionih troškova,
- manje zalihe,
- brži obrt sredstava.

EP je primena Interneta koja se trenutno najbrže razvija. Taj razvoj je, između ostalog, značajno finansijski stimulisan od strane Klintonove administracije, koja je pokazala koliko joj je važan time što je na čelo svog projekta za razvoj Interneta postavila lično potpredsednika Al Gora.

Nesumnjivo je da razvijene privrede zapadnog sveta vide svoju dobit u razvoju globalnog digitalnog tržišta. Međutim, zahvaljujući tehnološkom napretku sredstava za transport, koji je omogućio pad cena transporta robe i ekspanziju internacionalne trgovine, danas svako može da profitira od globalne vidljivosti i dostupnosti koju pruža Internet. Ipak, pojava EP primorava preduzeće da bude globalno konkurentno, čak i ako posluje samo na lokalnom tržištu – tržišna utakmica više ne poznaje geografske distance i svako preduzeće je u isto vreme prisutno i globalno i lokalno. Zar ovo ne čini tradicionalni pojam transnacionalne kompanije zastarelim (v. *multinacionalne korporacije*)?

EVROPSKI PARLAMENT

Najviše predstavničko telo *Evropske unije* (v.) koje u ovoj nadnacionalnoj integraciji igra ulogu sličnu parlamentima demokratskih nacionalnih država, ali se još uvek sa njom ne može poistovetiti. Deli sa Evropskim savetom zakonodavnu vlast (u okviru nadležnosti koje su članice

prenete na Uniju) i pravo određivanja budžeta. Nad drugom komponentom evropske „vlade“, *Evropskom komisijom* (v.), vrši demokratsku superviziju, tj. izglasava njegove članove. Iako se njegovi poslanici od 1979. biraju, od strane građana država članica, na mandat od 5 godina, vlade članica imaju veći uticaj na formiranje centralnih organa EU nego delovi bilo koje, makar i federalne savremene demokratske države. Evropska komisija, doduše, mora uživati poverenje parlamentarne većine, ali zato drugi deo izvršne vlasti EU, *Evropski savet* (v.), predstavlja skup izaslanika nacionalnih vlada, i to u rangu ministara. Broj poslanika koji se bira u državi članici proporcionalan je njenom učešću u ukupnoj populaciji EU, a poslanici se, kao i u nacionalnim parlamentima, grupišu u parlamentarne odbore po strukovnoj i poslaničke grupe po političkoj pripadnosti. Predlozi Konventa, *ad hoc* tela koje priprema novo ustrojstvo EU, kreću se prema jačanju uloge Parlamenta, koji bi trebalo da presudno utiče na formiranje izvršne vlasti, čime bi politički sistem EU postao sličniji sistemima članica, tj. država. Sedište Parlamenta je u Strazburu.

EVROPSKA KOMISIJA

Telo koje obavlja deo izvršne vlasti u EU. Predsednika i članove bira Evropski parlament na predlog država članica. Komisija priprema i podnosi predloge zakona Evropskom savetu i Parlamentu, sprovodi njihove odluke i rukovodi unutrašnjom i spoljnom politikom Unije. Komisija zaseda u Briselu. U poređenju sa Savetom, Komisija mnogo više liči na demokratski izabranoj vladu, karakterističnu za sve države članice EU.

EVROPSKI SAVET

Telo koje ima odlučujući uticaj na politiku EU. Njegove članove postavljaju, tj. delegiraju države članice, tako da Parlament nema politički nadzor nad njima, mada Savet maksimalno usklađuje svoje aktivnosti sa Parlamentom. To odsustvo nadređenosti Parlamenta Savetu, tj. njihova koordinacija umesto subordinacije u vršenju zakonodavne i budžetske vlasti, predstavlja osnovnu prepreku pri prerastanju EU od nadnacionalne integracije u nadnacionalnu državu. Savet zaseda u Briselu i Luksemburgu, a predsedavaju predstavnici zemalja članica sa mandatima od 6 meseci.

EVROPSKA UNIJA

Najmoćnija od savremenih nadnacionalnih integracija, najznačajniji je napredak ostvarila na putu ka nadnacionalnoj državi (v. *nacija*). Vodi poreklo od nekoliko regionalnih evropskih integracija koncipiranih radi rešenja bitnih,

ali parcijalnih pitanja nastalih početkom Hladnog rata. Te integracije su bile pokušaj specifičnog evropskog odgovora na nove izazove. Njihovim objedinjavanjem (Evropska zajednica za ugalj i čelik i Evratom) 1957, tj. potpisivanjem Rimskih sporazuma, nastala je Evropska zajednica. Nju su isprva činile Francuska, Italija, Belgija, Holandija, Luksemburg i tadašnja Savezna Republika Nemačka. Velika Britanija, Irska i Danska se pridružuju 1973, Grčka 1981, Španija i Portugalija 1986, a Švedska, Finska i Austrija 1994. Pored prijema novih članica, Unija se vremenom i produbljuje – 1992, na osnovu ugovora iz Maastrichta, stvara se jedinstveno evropsko tržište bez unutrašnjih barijera, dok početkom 2002. od ukupno 15 članica njih 12 stupa u monetarnu uniju, prihvativši zajedničku valutu – evro. Paralelno sa pripremama za stvaranje čvršćeg unutrašnjeg ustrojstva i prijema 10 novih članica početkom 2004. (Estonija, Letonija, Litvanija, Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, Slovenija, Malta i Kipar), EU pokušava da na svetskoj sceni nastupa što samostalnije, emancipujući se pre svega od do skora neprikosnovenog patronata SAD. U tom kontekstu se može razumeti formiranje Evrokorpusa kao jezgra oružanih snaga Unije, uprkos činjenici da većina njenih sadašnjih i budućih članica pripada NATO (v.). Osamostaljenje se ogleda i u preuzimanju od tog pakta misije očuvanja mira u Makedoniji, kao i obavljanja međunarodne policijske misije u Bosni i Hercegovini.

FUNDAMENTALIZAM

Fundamentalizam je shvatanje doktrina, prevashodno verskih, u njihovom čistom, ili pojednostavljenom vidu, koje korespondira sa radikalnim, mahom nasilnim oblicima političkog delovanja. U originalnom značenju, reč fundamentalizam označavala je konzervativni pokret američkog protestantizma, ukorenjen u američkom milenarističkom pokretu XIX veka, prema kome je za hrišćanstvo od fundamentalnog značaja doslovna interpretacija i neupitno prihvatanje svetih spisa, skorog i fizičkog drugog dolaska Isusa Hrista, devičansko začeće, raspeće i uskrnuće. Pokret je dobio na zamahu u prvim decenijama XX veka, razvijajući snažnu opoziciju modernističkim tendencijama u američkom religioznom i sekularnom životu. Kasnije u XX veku, pokret predstavljaju brojne crkvene, obrazovne i interesne organizacije.

Kao što je već rečeno, značenje fundamentalizma se najčešće odnosi na verski fundamentalizam, a u savremenom svetu ovaj pojam je u žiži političkih i geostrateških diskusija u kontekstu razvoja islamskog fundamentalizma (v. *religija*). Islamski fundamentalizam, baš kao i fundamentalistički pokret američkog protestantizma na početku 20. veka u odnosu na Bibliju, podrazumeva striktnu, direktnu interpretaciju Kurana i učenja proroka Muhameda. Islamski fundamentalizam podrazumeva i sprovodenje političkog programa koji obuhvata reformu pravnog sistema, priznajući isključivo šerijatsko pravo, dovodeći tako sebe u oštar sukob sa savremenom

zapadnom politikom odbrane osnovnih prava čoveka (v. *ljudska prava*), koja u najnovije vreme podrazumeva i doktrinu opravdanog vojnog angažovanja u cilju odbrane tih prava.

U osnovi ovog sukoba, isključujući na čas ekonomski interese obe strane, nalazi se pitanje univerzalnosti osnovnih ljudskih prava. Za zapadnog čoveka, koncepti koji obezbeđuju univerzalnost osnovnih ljudskih prava dobro su utemeljeni u dve i po hiljade godina zapadne filozofske tradicije, dok se pitanje interpretacije zavisne od kulture otvara sa mogućnošću da se koncept prava zasnuje na nekom drugom simboličkom sistemu, npr. učenju Kurana. Strogo govoreći, pozivanje na sopstvenu filozofsku tradiciju u sukobu sa drugim kulturnim normama nije argument koji bi ovakav sukob mogao da dovede u mirne vode. Tek sa *postmodernizmom* (v.), i prihvatanjem da je i zapadna metafizika jedan sistem interpretacije u koji su »učitane« zapadnjačke vrednosti, omogućeno je shvatanje ovog problema. Teško da je moguće da će Zapad ikada rešiti problem univerzalnosti osnovnih ljudskih prava analitički, drugaćije nego oslanjanjem na sopstveno moralno osećanje.

Iz razloga koji se nalaze u samoj prirodi najvećeg broja verskih spisa koje pojedine verske zajednice smatraju svetim, svaka njihova direktna interpretacija što vodi ka verskom fundamentalizmu nužno će se naći u sukobu sa prevladavajućim vrednosnim sistemima zapadnih zemalja, u kojima je načelno prihvaćena slobodnija interpretacija verskih spisa. Dobar deo zapadne istorije sastoji se u vaspostavljanju i odborani, s jedne strane, i oslobođanju od pritiska, s druge strane, stavova koji proističu iz Biblijskih tekstova. Ekonomski, politički i vojna moć Zapada, kao i rešenost da se sopstveni interes i osnovna ljudska prava brane i vojnim sredstvima, neminovno se nalaze u suprotnosti sa verskim fundamentalizmom. Raspored resursa, pre svega nafte, kao i ukupni geostrateški značaj bliskoistočnog regiona i regiona jugoistočne Azije u kome se nalazi Indonezija, najmnogoljudnija muslimanska država, čine pitanje islamskog fundamentalizma nezaobilaznim u svim raspravama o procesima *globalizacije* (v.).

GLOBALIZACIJA

Globalizacija je skup složenih društvenih procesa koji odlikuju savremeni svetski sistem. U značenju koje joj se danas najčešće pridaje, globalizacija podrazumeva trend, potencijalno opšti, preuzimanja bitnih političkih, ekonomskih i kulturnih odlika zapadne civilizacije od strane ostalih konstituenata svetskog sistema. Iako se termin "globalizacija" u intelektualnom diskursu učestalo koristi tek u poslednje dve decenije, mišljenje motivisano svešću o sve manjem i manjem uticaju fizičke distance na aktere u društvenim procesima staro je koliko i razvoj prvih brzih tehnologija transporta, poput želežnice. Danas, fizičku distancu kao faktor društvene

interakcije sve više i više eliminišu *informacione tehnologije* (v.) – *Internet* – (v.) koje se tako nalaze u samoj srži savremenih rasprava o globalizaciji.

Termin "globalizacija" svojim značenjem obuhvata širok spektar ekonomskih, političkih i kulturnih trendova savremenog sveta, i jednu je od najviše upotrebljavanih "ključnih reči" koje se koriste u savremenom diskursu društvenih nauka i društvene teorije. U ekonomskom smislu (v. *globalna ekonomija*), ona se najčešće koristi da označi globalan uticaj klasičnog liberalizma (ili ideje "slobodnog tržišta") na svetsku ekonomiju (v. *liberalizam*), dok se u političkom smislu pod globalizacijom najčešće podrazumeva dominacija zapadnjačkih (ponekad se misli isključivo na američke) formi političkog, ekonomskog i kulturnog života. U kulturnom smislu, gotovo sinonimno se upotrebljava termin "*westernizacija*" (v.) ponekad sa negativnom konotacijom, označavajući trend preuzimanja dominantnih vrednosti i idealja zapadne civilizacije od strane pripadnika drugih kultura i civilizacija. Drugi aspekti globalizacije mogu se podvesti pod njene političke, ekonomске i kulturne forme, a među njima najviše vredi izdvojiti razvoj i distribuciju informacionih tehnologija, pre svega Interneta, kao i razvoj industrije informatičkih tehnologija kao bitne odlike savremenog svetskog ekonomskog sistema. Pored navedenog, globalizacija podrazumeva i mogućnost eksplicitnog razvoja jedinstvenog svetskog sistema u političkom smislu reči, odn. izgradnju složenih transnacionalnih entiteta (v. *transnacionalna država*) i njihovu moguću koordinaciju od strane još viših instanci.

Izuzetno je bitno razumeti da globalizaciju, kako je opisana u prethodnim redovima, možemo shvatiti samo kao mogućnost, da samo neke od složenih procesa koje ona obuhvata možemo da konstatujemo kao faktičko stanje stvari, i da ona zapravo predstavlja tendenciju, koja nalazi kako svoje zagovornike, tako i svoje protivnike (v. *antiglobalistički pokret*). Gotovo je nemoguće formirati jedinstven stav prema globalizaciji kao fenomenu; potrebno je proučavati njene segmente, pojedinačne procese u kontekstu ostalih, kako bi uopšte mogle da se sagledaju potencijalno dobre i loše posledice globalizacije u celini. Ona je vrsta fenomena koja u naučnoj diskusiji zahteva visoko razvijenu kritičku svest i pažljivu analizu; nažalost, zbog brzine kojom se odvijaju savremeni procesi globalizacije i političkih posledica koje ostavljaju, izvori o procesima globalizacije često predstavljaju mešavinu iznošenja realnih činjenica, zatim ideologija i stavova, što rezultira razvojem stereotipnih shvatanja i unekoliko otežava naučni pristup proučavanju ovog fenomena.

Gotovo je izvesno da su neki aspekti današnje globalizacije nezaustavljeni, kao što je to verovatno slučaj sa razvojem Interneta i opštom primenom informacionih tehnologija u svim aspektima društvenog života. Posmatrajući samo ovaj proces, moguće je uočiti koliko on određuje svoju "okolinu" u opštem toku globalizacije, samo ako se uzme u obzir koliki je broj tehničkih, pravnih i drugih standarda neophodno usvojiti na globalnom nivou kako bi on mogao nesmetano da se odvija. Međutim, stepen u kome je ovakav proces, tipičan u diskusijama globalizacije, određen kulturnim kontekstom u koji prodire, često se manje naglašava od uticaja koji on sam

vrši. Tako se razvijaju stereotipi koji ometaju razumevanje procesa u celini, npr. stereotip o dominaciji evropskih jezika u svetskoj mreži (u zastupljenosti korisnika Interneta, prema pripadnosti lingvističkim grupama, kineski jezik se trenutno nalazi na drugom mestu, japanski na trećem).

Koliko su procesi globalizacije, shvaćene sa konotacijom prenošenja zapadnih ideja, vrednosti i stavova u druge civilizacije i kulture, u stanju da vrše realne promene u onim sredinama koje bismo shvatili kao recipijente njenih uticaja, pod znakom je pitanja. Hantingtonove analize najbolje pokazuju koliko je opasno posmatrati izdvojene aspekte globalizacije, npr. samo ekonomске, van socio-kulturalnog konteksta u kome se javljaju, predstavljajući odnose ekonomskog sistema sa srodničkim sistemom u siničkim kulturama. Zaključci do kojih ovaj autor dolazi ukazuju na to da, bez obzira na prihvatanje "forme" liberalizma, realni rezultati, u smislu svih ekonomskih posledica koje globalizacija može da ima po neki sistem, ne moraju da budu kopija onih rezultata koje bismo očekivali u zapadnoj civilizaciji. U islamskom svetu, čija se kultura esencijalizuje u fundamentalističkim islamističkim pokretima, najdirektnije se javlja otpor usvajanju zapadnog vrednosnog sistema, ali ne nužno uz odbacivanje modernizacije u tehnološkom, ekonomskom i svakom drugom smislu. Čini se da je realnost najблиža slika u kojoj lokalni faktori (posebne kulture) igraju ulogu društvenih katalizatora u prihvatanju uticaja globalizacije, filtrirajući uticaje zapadne civilizacije u funkciji unapređenja sopstvenog društvenog sistema, ali uz održanje njegovog kulturnog i političkog identiteta (v. *tradicionalizam*). Slika globalizacije koja ubrzano stvara uredno administriran svetski sistem u političkom, ekonomskom i kulturnom smislu čini se da nije realna u bliskoj budućnosti.

Više u:

U.Bek, Rizično društvo, Beograd 2001; Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, Podgorica 2001; P.Drucker, Postkapitalsiitčko društvo, Beograd 1995; F.Fukujama, Kraj istorije i poslednji čovek Podgorica 1997; Jeremy Fox, Chomsky i globalizacija, Zagreb, 2001; E.Gidens, Posledice modernosti, Beograd 1998; S.Hantington, Sukob civilizacija, Podgorica 1998; D.Held, Demokratija i globalni poredak, Filip Višnjić, Beograd 1997. M.Pečujlić, Izazovi tranzicije, Novi svet i postociocijlistička društva, Beograd 1997. S.Pokrajac, Tehnologija, tranzicija i globalizacija, Beograd 2002;

GLOBALNA EKONOMIJA

Globalna ekonomija je organizacija proizvodnje, razmene i konzumacije roba i usluga na svetskom (globalnom) nivou. Za razliku od međunarodne ekonomije, ovaj proces se ne odvija između nekoliko država, već su njime obuhvaćene gotovo sve svetske države, na globalnom tržištu koje nastaje kao novi ekonomski fenomen. Nosilac i glavni subjekt globalne

ekonomije su *multinacionalne kompanije* (v.) koje su u stanju da planiraju i obavljaju poslovanje na globalnom nivou. Kao regulator globalne ekonomije, sem međunarodnih višestranih ugovora kojima se uspostavljaju određena pravila, javljaju se međunarodne ekonomske odnosno finansijske institucije, kao što su MMF (v.), STO (v.), Svetska banka. Globalno kao odrednica u okviru ovog pojma, podrazumeva stanje u kome je zaista moguće ostvariti stalno svetsko kretanje kapitala, određenu standardizaciju pravila igre na svetskom tržištu, te postojanje izrazitog uticaja globalnih kretanja na sve nacionalne ekonomije i subjekte koji u okviru njih deluju.

GLOBALNE ELITE MOĆI

Grupe sastavljene od pojedinaca koji poseduju veliki uticaj u oblasti politike, vojske, privrede, medija, kulture ili nauke, i koji na različite načine formulišu svoje zajedničke interese i utiču na globalnu politiku u cilju sprovоđenja istih.

Teoriju elita, koju su početkom XX veka razradili V. Pareto i G. Moska, a po kojoj državama upravlja malobrojan krug istaknutih ljudi, potisli su sredinom veka sociološki pravci koji su prioritet davali širim društvenim snagama, bilo kao zastupnici klasnog pristupa dijalektičkog materijalizma bilo kao pobornici liberalnog političkog poretku (teorije disperzije vlasti, vladavine procedure ili protivdejstvujućih sila). Međutim, vraća je u život američki sociolog Rajt Mils, knjigom *Elita vlasti* (1954). U njoj izlaže rezultate svojih istraživanja po kojima politiku SAD kreira usko povezana elita iz raznih oblasti. Njegove nalaze dopunio je T. Botmar i tako je ova teorija reafirmisana. Svoj novi značaj dobija zamahom *globalizacije* (v.), kada se više ne govori o elitama koje upravljaju pojedinim državama, već o integriranju svetske elite koja je u stanju da utiče na razvoj čitave planete. Ovo područje je nedovoljno naučno osvetljeno i ostaje umnogome zabran popularne literature ili teoretičara zavera, tako da je teško dati uravnoteženi sud, ali je činjenica da nastajanje sve većeg broja nadnacionalnih institucija i organa u kojima se mogu sresti i koordinirati svoj rad moćnici ili stručnjaci iz različitih država ide na ruku formiranju jedne globalne elite. U globalizacijskom vakuumu koji nastaje zbog toga što je proces globalizacije odmakao mnogo dalje u ekonomskom i kulturnom smislu nego u pogledu političkih *integracija* (v.), ove elite su u stanju da deluju i nameću svoje interese bez političke odgovornosti i prisustva javnosti u procesu odlučivanja.

GLOBALNE KORPORACIJE

Restruktuiranje *multinacionalnih kompanija* (v.) i velike promene u svetskoj privredi poslednjih godina dovele su do stvaranja globalnih

korporacija. Za razliku od multinacionalnih korporacija čije se osnovne funkcije (marketing, istraživanje i razvoj, finansije, prodaja...) vode iz sedišta u matičnoj zemlji, u globalnim korporacijama ove funkcije su izmeštene i vođene sa mesta u kojima su ljudi najstručniji, a troškovi najniži. Pored nastajanja izvornih novih globalnih kompanija, mnoge multinacionalne korporacije su evoluirale u globalne (npr. General Motors, Royal Dutch, Siemens AG, Nestle SA...)

GRANICE

Obično se pod pojmom granica podrazumeva crta do koje se proteže teritorij jedne države i koja je odvaja od teritorije neke druge. Pošto se vlast države proteže i na vazdušni prostor iznad teritorije, kao i ispod same zemlje, granica je u stvari ravan. U praksi, granicom se smatra međunarodno utvrđena linija iscrtana na tlu, koja se zatim po automatizmu produžuje u ravan iznad i ispod zemlje, odnosno mora ili reke. Međunarodnopravno, granica je crta odnosno ravan do koje se proteže državna vlast odnosno nadležnost (v. *suverenitet*). Uobičajeno se razlikuju prirodne i veštačke granice. Prirodne su one koje se poklapaju sa konfiguracijom terena koja prirodno deli teritoriju, kao što su reke, planinski venci, jezera, itd. Veštačke granice su imaginarne linije, proizvoljno ugovorene između država.

Granice se obično utvrđuju ugovorom između dve ili više država. Ako ugovora nema, granicom se smatra ona linija koja faktički postoji i na koju nema prigovora zainteresovanih strana. Formalno, granična crta se obeležava graničnim znakovima u obliku graničnog kamena ili stuba. Takođe, ugovorom je preciziran režim u pograničnoj zoni, ovlašćenja graničnih država i ustanovljeni su granični prelazi koje građani koriste radi prelaska iz jedne u drugu državu.

HEGEMONIJA

Uopšte, hegemonija je vođstvo, prevlast, upravljanje, odnosno pravo subjekta, priznato od drugih, na vođstvo i upravljanje. Obično je zasnovana na moći koju neki subjekt poseduje u odnosu na druge, a koja je takve prirode da ne može biti savladana ili obuzdana, sem samom voljom subjekta koji je poseduje. Ovaj pojam se najčešće sreće u nauci o međunarodnim odnosima. Hegemonija je stanje u međunarodnim odnosima kada je jednoj državi priznato pravo dominacije, uticaja i vođstva (v. *imperija*). Jedan je od ključnih pojmove najuticajnije škole u međunarodnim odnosima, realizma. Takođe, marksistički teoretičari su koristili pojam hegemonije da označe dominaciju jedne klase u odnosu na druge unutar društva. Poznata je Gramšijeva

definicija hegemonije. Danas je u upotrebi i pojam izведен iz hegemonije, hegemonizam, kojim se označava politika nametanja globalnog vođstva od strane jedne države (v. *unipolarnost*).

ICANN

ICANN, skraćenica od *Internet Corporation for Assigned Names and Numbers* (Internet korporacija za dodeljena imena i brojeve), je možda najvažnija organizacija u globalnom razvoju *Internet-a* (v.). Osnovale su je Sjedinjene Države radi regulisanja jedinstvenih sistema identifikacije na Internetu, uključujući vitalni *Domain Name System* (DNS, sistem imena domena). Kontrola DNS-a određuje mogućnost uvođenja novih sufiksa, poznatijih kao *top-level domain names* (TLD, imena domena najvišeg nivoa) poput .net, .com, .org, itd. u sistem Interneta. Između ostalog, ICANN kontroliše sistem *rut-kompjutera* (*root-computers*) na Internetu, koji predstavlja bazu podataka svih domena najvišeg nivoa i obezbeđuje sredstva preko kojih individualni kompjuteri pronalaze internet adrese. ICANN je često kritikovan zbog netransparentnosti u donošenju odluka o osnivanju novih domena; prilikom donošenja nedavne odluke o uvođenju novih domena, jedan od vodećih eksperata u oblasti IT u Sjedinjenim Državama javno je izjavio kako su "događaji u Vatikanu obavijeni manjom misterioznošću od načina na koji ICANN bira nova imena domena". Nasuprot ma kakvoj ideji o centralnoj i privilegovanoj kontroli Interneta, ICANN je organizacija sa jasnim i transparentnim ciljevima, kojoj se mogu uputiti kritike na rad isto koliko i pohvale; ICANN je razvio potpuno decentralizovan sistem komiteta i saveta koji se konsultuje u rešavanju svakog novog problema, a tokom 2000. godine održani su direktni izbori za gotovo pola mesta u upravnom odboru, sa teorijskom mogućnošću svakoga na svetu da sa e-mejl adresom glasa.

IMPERIJA

Država koja u svojoj teoriji ili političkoj praksi pretenduje na čitav kulturni prostor koji poznaće.

Prve države imperijalnih pretenzija nastaju u starom veku van teritorije Evrope (Egipat, Starovavilonsko carstvo, Kina, Persija). Njihovi se vladari smatraju gospodarima sveta i božanstvima. Ove istočne tendencije osetiće se i u ideologiji države Aleksandra Makedonskog, koja je sjedinila grčki i persijski kulturni prostor u zajednicu univerzalističkih pretenzija. Širenjem rimske države, koja u I veku n.e. obuhvata čitavu oblast Sredozemlja i duboko zaleđe imperijalna ideja dobija novu snagu i jasniju kulturnu dimenziju. Granice Rimskog carstva (v. *limes*) su okvir u kome se razvija specifična kultura, oštro odeljena od ostatka sveta. U IV veku n. e. rimska imperijalna svest prepliće se

sa hrišćanstvom, koje postaje državna religija, a u čijem svetonazoru važno mesto zauzima ideja jednog Boga na nebu i jedne pravoverne države na zemlji na čelu sa jednim carem. Ova konstrukcija nadživeće krah Rima, i produžiće se u Vizantinskom carstvu (v. *vizantinski komonvelt*) ali i u Zapadnoj Evropi, politički iscepkanoj ali verski integrisanoj kroz aktivnosti Katoličke crkve sa ekumenskim centrom u Rimu. Hrišćanski *ekumenizam* (v.) u srednjem veku ima svoje takmace u muslimanskim državama (arapskim kalifatima, docnije Otomanskom carstvu), koje takođe pretenduju na svetsku vlast.

Rasapom Vizantije (XV vek) i raskolom unutar katolicizma (XVI vek) zamašno je osporena ideja o hrišćanskoj svetskoj državi, koju je uzaludno pokušavao da pod svojim žezлом okupi Karlo V, car Svetog rimskog carstva i kralj Španije. Evropa je odlučno krenula put policentrizma (v. *multipolarnost*) i odnosa ravnoteže među najmoćnijim državama (Engleska, Francuska, Holandija, Austrija, Pruska, Rusija, Španija, Portugal...). Istini za volju, neke od ovih država su u svojoj ideologiji imale jasno ugrađene ekumenske pretenzije, poput Rusije (v. *Treći Rim*) i Habzburške monarhije. Takođe, a posebno u XVIII veku, kolonijalna ekspanzija Evropljana krnjila je moć neevropskih država koje su se smatrале imperijama (Otomansko, Mogulsko i Kinesko carstvo).

U XIX veku ponovo je u Evropi pokušano stvaranje imperije (pod Napoleonom I), definitivno sahranjeno na Bečkom kongresu 1815. (v. *Sveta Alijansa*), ali imperijalna ideja doživljava novu transformaciju krajem XIX veka, kada mnogi vladari (nemački, engleski) uzimaju titulu imperatora. To je epoha imperializma u kojoj ove imperije postoje naporedo, ne pretendujući na isključivu vlast, ali željne da ojačaju svoje pozicije, posebno u kolonijama. Ova epoha prestaje Prvim svetskim ratom, u kojem nestaju četiri carstva (Nemačko, Habsburško, Rusko i Otomansko). Ubrzan tehnološki razvoj, ateizacija društva, policentrizam i razvoj međunarodnih organizacija čine u XX veku ideju imperije arhaičnom (poslednji put se njom okoristio Adolf Hitler u Trećem rajhu), što ne znači da je izumrla i želja za svetskom dominacijom. SSSR, kao država-predvodnik svetske revolucije, otvoreno je pretendovao na planetarno širenje svoje ideološke matrice, a slično su postupale i SAD kao njegov arhiprotivnik (v. *bipolarnost*). Krahom socijalizma na izmaku XX veka, liberalna demokratija doživljava svoj trijumf (v. *kraj istorije*) i sama pretendeuje na isključivu prevlast njenog ideološkog obrasca, u čemu joj *globalizacija* (v.) ide na ruku, i pritom se sučeljava sa jakim otporima tradicionalnih vrednosnih sistema.

INFORMACIONE TEHNOLOGIJE (IT)

Najšire shvaćen, koncept *obrade informacija* može da obuhvati ma kakvu fizičku realizaciju promene u informacionoj strukturi nekog sistema. Informacione tehnologije, u kontekstu savremenog društva, predstavljaju takvu fizičku realizaciju strukturalne promene informacija, i odnose se na

primenu polu-provodničkih (silicijumskih) tehnologija u procesu digitalnog kodiranja informacija. Digitalno kodiranje informacija zasniva se na binarnom brojnom sistemu, u kome se svaka vrednost predstavlja nizom nula i jedinica. Ovako kombinovani nizovi "0" i "1" određuju informacionu strukturu nekog sistema, stanje memorije tog sistema, u krajnjoj liniji i kod za obradu tog stanja, tj. tranziciju sistema iz jednog u drugo diskretno stanje. Koncept "kompjutera", kao noseće jedinice savremenih informacionih tehnologija, podrazumeva postojanje (a) procesora, odn. centralne jedinice za obradu informacija, (b) memorije, jedinice za skladištenje informacija, i (c) magistrale podataka, jedinice koja ostvaruje vezu između procesora i memorije. Ovo su minimalni zahtevi za obradu informacija u informacionim tehnologijama na kakve najčešće mislimo kada danas o njima govorimo. U daleko širem kontekstu, govorи se о informaciono-komunikacionim tehnologijama (ICT), pojam pod kojim se danas podrazumevaju sve tehnologije obrade i prenosa informacija koje su zasnovane na digitalnoj tehnologiji. Ogromna prednost nad prethodnim tehnologijama, i suština njihovog učešćа u procesu globalizacije, kod informacionih tehnologija se sastoji u tome što se prenosom svake moguće informacije u binarni kod gube specifičnosti koje su zahtevale tehnologije bazirane na specifičnim signalima (analogne tehnologije, poput tonskog zapisa na traci). U tom smislu, IT predstavljaju univerzalnu tehnologiju obrade i prenosa podataka.

INFORMACIONA ENTROPIJA

Koncept informacione entropije je centralni koncept teorije informacija. Entropija je jedinstvena mera koja se odnosi na stanje sistema u kome se on trenutno nalazi, a koje je opisano preko niza verovatnoća $p(a_1), p(a_2), p(a_3), \dots, p(a_n)$ da se sistem nađe u nekom od mogućih stanja. Tehnički, pošto se definiše količina informacija kao negativan logaritam ovih verovatnoća (*v. informacija*), entropija sistema se definiše kao negativna suma proizvoda verovatnoća svih stanja sa logaritmima tih verovatnoća. U interpretaciji, entropija je *mera neuređenosti* nekog sistema, ona govorи o stepenu reda koji u njemu vlada; što je niža, to je sistem uređeniji, što je entropija viša, to je sistem manje uređen. U mnogim istraživanjima potvrđena je povezanost ljudskih reakcija u određenim kontekstima sa entropijom sistema sa kojim se nalaze u interakciji u tim kontekstima. Ukoliko dolazi do promene verovatnoća da će se neki sistem naći u određenom stanju, menja se i entropija sistema. U tom smislu, ona predstavlja fundamentalnu meru za praćenje ma kakve dinamike ma kog – prirodnog, vestačkog, društvenog, itd. – sistema. Informacionu entropiju definisao je, u sklopu teorije informacija, američki naučnik Klor Šenon.

INFORMATIČKA REVOLUCIJA

Suštinski, informatička revolucija podrazumeva ubrzan razvoj procesnih mogućnosti sistema za obradu informacija (mikroprocesora, odn. poluprovodničkih tehnologija koje su osnova integrisanih kola). Prema Murovom zakonu (*Moore's law*), koji je postavljen šezdesetih godina XX veka, procesorska snaga mikroprocesora će se udvostručavati svakih 18 meseci, dok će cene i potrošnja električne energije ove tehnologije padati istom stopom. Murov zakon potvrđen je empirijski, a eksperti u informacionim tehnologijama tvrde da će se ovakva pravilnost održati najmanje do kraja XXI veka. Informatička revolucija, u široj interpretaciji, predstavlja kompletну revolutivnu promenu (v. *revolutivne promene organizacije*) društvenih sistema u kojima je distribucija moći i bogatstva omogućila široku primenu i razvoj informacionih tehnologija. Zasnovana na izuzetno brzom razvoju procesorske moći, industrija *informacionih tehnologija* (v.) brzo je razvila sopstveno stabilno tržište i, potiskujući starije tehnologije, osvajala prostor medija na račun nedigitalnih (analognih) formi tonskog i filmskog zapisa informacija. Razvoj informacionih tehnologija omogućio je kontrolu složenih sistema druge vrste i danas je osnov za razvoj naprednih tehnologija uopšte. Suština informatičke revolucije nalazi se u opisanom ubrzanom razvoju procesne moći, kao i noseće, revolucionarne ideje "digitalizacije informacija", koja podrazumeva kodiranje svih informacija u univerzalni binarni kod, omogućavajući da isti materijalni nosioci informacija prenose informacije koje su sasvim različite prirode kada se analogno interpretiraju (slika, ton, itd.).

INFORMACIJA

Tehnička definicija termina potiče iz teorije informacija i vezuje se za koncept stanja sistema. Svaki sistem u teoriji sistema možemo da opišemo preko niza stanja u kojima on može da se nalazi, recimo $a_1, a_2, a_3, \dots, a_n$. Prepostavimo da su poznate sve verovatnoće da se sistem nađe u nekom od datih stanja, dakle $p(a_1), p(a_2), p(a_3), \dots, p(a_n)$. Tada, količina informacija koju nosi *dogadjaj a_1* (da se sistem nađe u stanju a_1) jednaka je *negativnom logaritmu po osnovi 2 verovatnoće tog stanja*. Kvantitativno definisanje količine informacija, koje potiče od Harlija, a razvija se u Šenonovoј revolucionarnoj teoriji informacija, suštinski je unapredilo razvoj informacionih tehnologija i omogućilo razvoj digitalnih tehnologija uopšte. Prisustvo logaritma u definiciji lako omogućava definisanje količine informacija od 1 *bita* kao one količine informacija koju nosi izbor između dva jednakovaravna događaja. Merni sistem količine informacija nije dekadni: osam bita čine jedan bajt, 1024 bajta čine jedan kilabajt, 1024 kilabajta čine jedan megabajt, itd.

INTEGRACIJA

Integracija podrazumeva neophodnost prihvatanja skupa zajedničkih vrednosti, odnosno učvršćivanja solidarnosti između grupa koje zauzimaju različita mesta u društvenoj podeli rada. Integracija, bilo ekonomski, politička ili socioideološka, je objektivan proces, koji reguliše i svesno usmerava političke partije koje su na vlasti. To je proces koji zavisi od lidera, a karakterističan je za zemlje u tranziciji. Iskustva zemalja koje su uspešno upravljale procesom integracije imaju dvostruku korist. Imaju pristup međunarodnim izvorima kapitala za povećanje investicija, kao i mogućnost diverzifikacije rizika. Koristi od integracije su u najvećem delu indirektne, kao što je sticanje novih znanja, poboljšanje alokacije resursa i jačanje domaćeg finansijskog sektora. Dobro integrisana društva su ona gde se najvažnije društvene vrednosti široko prihvataju (konsenzus oko bazičnih društvenih vrednosti i ciljeva) i gde su društvene grupe relativno zadovoljne nadoknadama koje primaju za svoje društvene uloge (ekonomski, političke, statusne i druge nadoknade).

INTERNET

Svetska informaciona mreža, nastala povezivanjem manjih kompjuterskih mreža, uz poštovanje zajedničkog TCP/IP protokola (Transfer Control Protocol/Internet Protocol). Internet je nastao kao posledica razvoja decentralizovanih kompjuterskih mreža od strane američke vojske (ARPANET), koji je dao impuls za razvoj – takođe decentralizovanih – kompjuterskih mreža za razmenu naučnih informacija u Americi i Evropi.

Ideja o decentralizovanoj kompjuterskoj mreži koja nije hijerarhijski organizovana na način tako da mali broj kompjutera, ili samo jedan, kontrolišu kompletan protokol informacija u njoj, možda je najvažnija ideja koja je svoje otelotvorene našla u Internetu. Zato je bitno razumeti da je definicija Interneta pre svega vezana za *formu* kojom se prenose informacije iz jednog dela mreže u drugi (iz jednog kompjutera ili mreže do drugih kompjutera ili mreža), i koja je određena TCP/IP standardom. Čak formalno, američki Federal Networking Council definiše Internet kao globalni informacioni sistem koji (a) logički je povezan u jedinstvenom globalnom adresnom prostoru zasnovanom na IP (Internet Protocol) ili njegovim daljim ekstenzijama/sledbenicima, (b) u stanju je da podrži komunikaciju zasnovanu na TCP/IP (Transfer Control Protocol/Internet Protocol) standardu, njegovim daljim ekstenzijama/sledbenicima, ili drugim IP kompatibilnim protokolima, i (c) omogućava, koristi ili obezbeđuje pristup, javno ili privatno, usluge visokog nivoa, oslonjene na komunikaciju i infrastrukturu koje su prethodno opisane.

Gornja, tehnička definicija Interneta navedena je sa namerom da se istakne najbitnija odlika Interneta, tj. njegovo definisanje isključivo kao

standarda za prenos informacija. Svaki kompjuter na svetu koji je u stanju da podrži TCP/IP ili kompatibilan standard razmene, može da postane učesnik u razmeni informacija na svetskoj mreži.

Internet omogućava korisnicima upotrebu nekoliko servisa, od kojih su svakako najznačajniji elektronska pošta (E-mail) i svetska mreža (World Wide Web). Svetsku mrežu (WWW) čini sada već ogroman broj vebajtova koji pokrivaju praktično sve moguće vrste sadržaja. Materijalno, svetska mreža je mreža međusobno povezanih *host kompjutera* – kompjutera koji funkcionišu kao početne i kranje tačke transfera podataka kroz Internet, i koji se najčešće popularno predstavljaju kao "mesta" gde se nalaze vebajtovi. Svaki internet host ima jedinstvenu internet adresu (IP adresa) i ime (*domain name*, ili *host name*).

Prema nekim novijim istraživanjima (Internet Software Consortium, <http://www.isc.org/>, jul 2002), na svetu trenutno postoji oko 162,128.493 host kompjutera, sa potencijalno eksponencijalnim rastom ovog broja. Prema proceni UN, iz decembra 2001. godine, u svetu je bilo oko 500 miliona korisnika Interneta, pri čemu i ovaj broj rapidno raste. Geografska raspodela korisnika je zabrinjavajuća u tom smislu što je, prema istoj proceni, 36.6% korisnika u Americi, 31.9% u Aziji, 29% u Evropi, dok ih je samo 1.4% u Africi i 1.7% u Okeaniji.

INTERNACIONALIZAM

Pogled na svet i sistem vrednosti koji u prvi plan ističe pripadnost ljudskom rodu, tj. čovečanstvu u celini, pa tek onda pojedinim *nacijama* (v.) ili drugim etničkim grupama. Idejni koren internacionalizma mogu se naći u učenjima tradicionalnih univerzalističkih *religija* (v.), hrišćanstva i islama pre svih, i na njima zasnovanih ekumenističkih težnji (v. *ekumenizam*), mada se u novijoj istoriji javljaju i laicističke, sekularne varijante internacionalizma koje su najpotpuniji izraz dobine u učenjima francuskih prosvetitelja i enciklopedista, Imanuela Kanta, Ogista Konta i Karla Marks-a, koji je svoju varijantu internacionalizma uobličio u vrlo operativnu političku doktrinu. Danas se mnogi pokreti i institucije (pre svega *Ujedinjene nacije*, v.) baziraju na ideji internacionalizma koja praktično predstavlja ideološku i vrednosnu podlogu procesa globalizacije. Kako u svojoj religioznoj, tako i u sekularnoj verziji, međutim, ideja internacionalizma je više puta u istoriji inspirisala političke pokrete i postupke koji su prouzrokovali velike ljudske žrtve i materijalna razaranja (verski i imperijalni ratovi, boljševičke revolucije, razni oblici ideološki motivisanog ili pravdanog vojnog *intervencionizma* - v. itd.).

INTERVENCIONIZAM

Doktrina koja zahteva hijerarhijsko uređenje međunarodnog poretku, pri čemu glavni njegovi nosioci (velike sile) poseduju pravo da vojno, politički ili ekonomski intervenišu u slučaju da se unutrašnji procesi u manjim državama odvijaju mimo utvrđenih pravila. Doktrina je formulisana osnivanjem *Svete alijanse* (v.) na Bečkom kongresu 1815, na osnovu iskustava iz ratova protiv revolucionarne i Napoleonove Francuske, čiju je ponovnu ekspanziju Alijansa trebalo da spreči. Značajni elementi intervencionizma karakterisali su i tzv. Versajski poredak, uspostavljen posle I svetskog rata, kojim su sile Antante pokušale da spreče povratak poraženih država u red potpuno suverenih država. Pun procvat intervencionizam dostiže u doba Hladnog rata, kada SAD (Grčka, Koreja, Kuba, Vijetnam, Grenada) i SSSR (Mađarska, Čehoslovačka, Poljska, Avganistan) daju sebi za pravo da pomoću vojne sile svrgavaju nepodobne vlasti u zemljama koje pripadaju njihovoj interesnoj sferi (doktrina ograničenog suvereniteta). Po završetku Hladnog rata, SAD su praktično monopolizovale praksu intervencionizma, sprovodeći vojne intervencije u Iraku, Somaliji, SRJ, Avganistanu itd., uglavnom ih pravdajući sprečavanjem humanitarne katastrofe ili borbom protiv *terorizma* (v.).

KIBERNETIKA (TEORIJA SISTEMA)

Kibernetika, ili teorija sistema, je naučna (u suštini matematička) disciplina koja se bavi opisom ponašanja sistema bez obzira da li se radi o prirodnim (organizmi, društvo) ili veštačkim (v. *informacione tehnologije*) sistemima. Kibernetika je danas izuzetno razgranata disciplina (uključuje u sebe teoriju informacija, kontrole, obrade signala, teoriju igara, operaciona istraživanja, teoriju linearnih i nelinearnih dinamičkih sistema i još mnoge druge specijalizovane discipline), kojom dominira osnovni koncept *upravljanja*, odn. proučavanje uticaja na sisteme koji doprinose njihovom dovođenju u željeno stanje. U proučavanju sistema, kibernetika se služi *modelima* – pojednostavljenjima sistema svođenjem njihovog matematičkog opisa na manji broj parametara od realnog. U slučaju *kompleksnih sistema*, koji se najčešće sreću u društvenim naukama, među čijim elementima postoje složene, nelinearne interakcije, modeliranje je nemoguće, jer se smanjivanjem broja parametara kojima se sistem opisuje gube njegova intrinzična svojstva. Sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka, sa radovima naučnika kao što su Michel Feigenbaum i Stiven Wolfram, da pomenemo samo neke, učinjen je ključni probanj u kibernetском proučavanju ovakvih sistema, probanj koji ne bi bio moguć bez upotrebe kompjutera i metode *simuliranja* kompleksnih sistema. Danas, teorija kompleksnih sistema nalazi sve širu primenu u društvenim naukama, najviše se razvijajući u domenu ekonomije i političkih nauka.

Korporativna globalizacija

Termin koji se koristi za pojavu sve veće prisutnosti *multinacionalnih korporacija* (v.) u svim sferama društvenog života. Tako one postaju najvidljivija manifestacija *globalizacije* (v.). Deo istraživača smatra da je to pozitivna pojava koja će dovesti do boljeg standarda života (preko investicija i slično), dok drugi smatraju da je to prikrivena težnja korporacija da što više utiču na živote ljudi odnosno potrošača. Protivnici širenja moći, odnosno uticaja korporacija koriste kao glavni argument činjenicu da korporacija po svojoj strukturi i funkcionisanju nije demokratska (v. *demokratija*) i kao takva ne bi trebalo da ima značajnu ulogu u društvenom životu (v. *antiglobalistički pokret, globalne elite moći*).

Kosmopolitizam

Kosmopolitizam obuhvata različite poglede u moralnoj i političkoj filozofiji sa zajedničkom, ključnom idejom da sva ljudska bića, bez obzira na njihove političke atributе, pripadaju jednoj zajednici, i da je upravo ta zajednica kojoj svi pripadamo ona koju treba razvijati (v. *internacionalizam*). Razne verzije kosmopolitizma su na različite načine shvatale ovu univerzalnu zajednicu, naglašavajući izgradnju njenih političkih institucija, moralnih normi i odnosa, zajedničko tržište ili kulturu. Osnovna zajednička pretpostavka počiva na nekom stepenu ignorisanja uobičajenih kategorija pripadnosti državi, poštovanja njenih političkih institucija ili shvatanja sugrađana, i s druge strane, afirmaciji izgradnje zajednice svih ljudi koja počiva na obavezi da se ljudska bića pomažu kao takva, ili insistiranju na univerzalnoj garanciji *ljudskih prava* (v.).

U moralnom kosmopolitizmu, možemo razlikovati *striktni* od *umerenog* kosmopolitizma prema stepenu u kome je obaveza da se ma kom ljudskom biću pomogne povezana sa obavezom da se pomažu sugrađani, pripadnici sopstvene nacije ili druga "lokalno definisana" ljudska bića.

Kulturni kosmopolitizam diskutuje se zajedno sa aktualnim problemima *globalizacije* (v.) i multikulturalizma, pošto se iz ove pozicije nazire donekle paradoksalna situacija u kojoj se kosmopolitizam istovremeno zalaže za kulturni diverzitet i održanje lokalnih kulturnih identiteta, pri tom se suprostavljujući nacionalizmu i određenju ličnog identiteta u granicama jedne kulture (v. *nacionalizam, nacionalni identitet*).

Kraj istorije

Naučna teorija po kojoj je slomom komunizma u poslednjoj deceniji XX veka i potvrđivanjem kapitalističkog društvenog poretku, liberalne demokratije i ljudskih prava završena ideoološka evolucija čovečanstva. Ovu tezu prvi je izneo (oslanjajući se na Hegelov filozofski sistem) američki naučnik japanskog porekla Frendis Fukujama već 1989, a proširio ju je knjigom *Kraj istorije i poslednji čovek* (1992). Delo je nastalo pod direktnim utiskom pada Berlinskog zida i rastakanja Sovjetskog Saveza. Nestanak bipolarnog sveta i krah socijalističke supersile, uvođenje demokratskog poretku u države naslednice SSSR i države istočnog lagera navele su Fukujamu, ali i druge naučnike i političke analitičare na trijumfalističku misao o kraju istorije. Ovim se okončava idejni razvoj ljudske vrste, jer je krah realnog socijalizma dokazao da liberalna demokratija kao najracionalniji oblik državne zajednice nema alternativu. Fukujama konstatiše da su u savremenom svetu, uprkos protivurečnostima od kojih pati, liberalna demokratija i tržišna privreda opšteprihvaćena načela kojima se teži.

Isprva se teza o kraju istorije pokazala veoma prijemčivom u naučnom svetu, dok je trajala euforična atmosfera pobeđe nad komunizmom i dok su radikalno napredovale evropske (v. EU) i evro-atlanske (v. NATO, Partnerstvo za mir) integracije (v.). Međutim, sa krizama koje su se nizale u devedesetim godinama (ratovi za jugoslovensko nasleđe, kuvajtska kriza, napetosti u Izraelu, eskalacija (v.) terorizma...) opadao je broj njenih pristalica i pojavila su se prva osporavanja. Fukujami se zamera idealistički pogled na budućnost sveta i čovekovu prirodu, praćen simplifikacijom međunarodnih odnosa. Istoču se velike civilizacijske razlike između islamskog sveta i zapadnih demokratija, ogromna nesrazmerna u bogatstvu između Severa i demografski eksplozivnog Juga (v. demografska eksplozija), opasnosti od ireverzibilnog uništenja čovekove sredine. Prognozira se, takođe, prelaz ka multipolarnom svetu (v. multipolarnost), u kojem demokratija (v.) i kapitalizam ne moraju nužno ostati neprikosnoveni politički i društveni sistemi.

LIBERALIZAM

Ideologija u čijoj osnovi leži shvatanje da svaki čovek poseduje neotuđivo pravo da raspolaže svojim životom, slobodom, svojinom, fizičkim i duhovnim potencijalima i da se samo u izuzetnim okolnostima, upravo zbog zaštite tih prava ona mogu ograničiti, i to delimično ili privremeno (v. ljudska prava). Teoretičari liberalizma su posebno podozrivi prema ulozi države u organizovanju društvenog života i zalažu se za tzv. minimalnu vladu, tj. ograničavanje aktivnosti državne vlasti na održavanje bezbednosti života i imovine građana, bez mešanja u privredni, kulturni i ostale segmente društva. Klasični ili čisti liberalizam zasniva se na učenju nekih misililaca XVII., XVIII. i XIX. veka, pre svega Džona Loka, Šarla Monteskjea, Tomasa Pejna, Adama Smita, Benžamena Konstana, Džeremija Bentama i drugih. Punu primenu u organizovanju društva doživeo je u doba industrijske revolucije,

najpre u Velikoj Britaniji a zatim u ostalim zemljama severozapadne Evrope kao i u Severnoj Americi. Usled neslućenog razvoja industrije koji je prouzrokovalo ubrzani društvenu emancipaciju širokih masa stanovništva, bogate elite su u tim i ostalim zemljama u kojima je klasični liberalizam zaživeo kao ideološka osnova njihove dominacije, tokom XIX i XX veka morale da popuste masovnim zahtevima za određenim stepenom državne intervencije u raspodeli materijalnih dobara, kako bi se uopšte održao poredak zasnovan na slobodnom raspolaganju privatnom svojinom. Tako je nastao koncept države blagostanja, praktično zasnovan na doktrini socijalnog liberalizma Džona Stjuarta Mila. Mnoge tekovine liberalizma su danas duboko usaćene u društveni poredak najvećeg broja zemalja, čime je ova ideologija neosporno potvrdila svoj dugoročni globalni značaj.

LIMES

Sistem utvrđenih graničnih pojaseva Rimske imperije (v. *imperija*) na Rajni i Dunavu, definitivno uobličen krajem I veka n.e., kada postaje trajna *granica* (v.), koja je pored vojnog imala društveni, pa i civilizacijski značaj. Slična praksa primenjivana je i na drugim osetljivim granicama – na reci Eufrat u Mesopotamiji, na severu Britanije (Hadrijanov zid), u Africi – koje su odvajale rimsku ekumenu od «varvara».

Sa rimske strane limesa izrastale su organizovane provincije i urbane strukture povezane putevima. Živilo se u atmosferi bezbednosti koju pruža pravno uređena država, a koju su garantovale brojne legije i lanci utvrđenja. Preko limesa nalazila su se plemena na, po oceni Rimljana, zamašno nižem civilizacijskom nivou. Ona su kod rimskih državnika i naučnika (Cezara, Tacita) pobudivala radoznalost, strah, ali i divljenje. Vremenom je limes postao važan faktor u razvoju rimske samosvesti. Stoga je ekonomski, vojna, društvena i psihološka kriza koju Rim doživljava u prvoj polovini III veka, i sunovrat zapadnog dela carstva u V veku koïncidirala sa probijanjem limesa, koji je prestao biti efikasna zaštita (varvarska konjica bila je isuviše mobilna, granica preduga, a Dunav je u ono vreme zimi ledio).

Sa nestankom Zapadnog rimskog carstva i stvaranjem varvarskih kraljevina, limes Rajna–Dunav gubi geostrateški značaj, ali ostaje svojevrsna useklina u razvoju srednjovekovne Evrope. Države koje su nastajale unutar limesa baštinile su, doduše unazađenu, gradsku kulturu svojstvenu mediteranskom kulturnom krugu, kao i ostatke grčko-rimskog i hrišćanskog kulturnog nasleđa. Države preko limesa ostale su manje prijemčive za tu recepciju. Tek će hrišćanstvo, koje je teže hvatalo korena van limesa, i ubrzan ekonomski razvoj uz pojavu gradova u XI veku, čvršće integrisati ovaj prostor u istu duhovnu celinu, koja se katkada naziva *res publica christiana*. Tako limes prestaje biti civilizacijska granica, koja se pomera dalje na istok, spram nehrišćanskih (paganskih i muhamedanskih) naroda, ali i prema vizantinskom kulturnom krugu (v. *vizantinski komonvelt*).

LJUDSKA PRAVA I SLOBODE

Ljudska prava i slobode predstavljaju jedan prostor rezervisan za privatnu akciju čoveka, prostor koji niko ne sme da naruši, naročito ne država. I više od toga, ljudska prava i slobode su instrumenti ograničenja i efektne kontrole državne vlasti, njima se osigurava ne samo sfera privatnosti građana (nepovrednost stana, tajnost pisma...), već i njihovo učešće u javnom životu (biračko pravo, sloboda štampe...). Ljudska prava i slobode predstavljaju pojmove koji se vezuju za svojstvo čoveka, a ne nešto što nastaje zahvaljujući svojoj ili tuđoj intervenciji. Biti ljudsko biće znači imati ova prava i slobode. Samim činom rođenja stiču se uslovi za uživanje ovih prava. „Ova prava proizilaze iz dostojanstva neodvojivog od čovekove lišnosti”(iz preambule *Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*).

Mada su praktično nerazdvojni, teorijski je moguće razlikovati prava od sloboda. Pravo podrazumeva mogućnost da se od drugih zahteva aktivno ponašanje, dok sloboda iziskuje pasivan odnos drugih, apsolutnu zabranu uznemiravanja.

Postoji više klasifikacija ljudskih prava i sloboda: u zavisnosti od **odnosa građanina prema državi** prava negativnog statusa (gde država ne sme da interveniše – na pr. da naruši privatnost stana), pozitivnog statusa (gde čovek ima pravo da traži nešto od države – sudsku zaštitu na pr.), i aktivnog statusa (da bude biran na državne funkcije); u zavisnosti od **sfere koju štite** na lična (život, lična sloboda, sloboda savesti i veroispovesti...), politička (biračko pravo, pravo političkog udruživanja, sloboda štampe...), ekonomska (pravo na rad, na slobodan izbor profesije, na štrajk...), socijalna i kulturna; u zavisnosti od **trenutka nastanka** na prava prve (lična i politička), druge (ekonomska, socijalna i kulturna), i treće generacije (pravo na zdravu okolinu, komunikacije, na pristup zajedničkoj svetskoj baštini...).

Neki začeci ideje o ljudskim pravima sreću se još u antičko doba, kod stoika, Aristotela ili Cicerona, koji razrađuju ideju o **prirodnim pravima** – skupu pravila kojim se na nepromenljiv i večan način regulišu odnosi među ljudima, po uzoru na zakone koji vladaju u prirodi (na pr. zakon gravitacije). No, u robovlasničkom društvu, gde se čovek može smatrati svojinom drugog čoveka, teško da se može govoriti o ljudskim pravima, bar ne onako kako se ona danas shvataju. Prvi pisani zakon koji je do nas dospeo, a koji afirmiše ljudska prava jeste *Magna Charta Libertatum* iz 1215. godine, čije su neke odredbe i danas na snazi u Engleskoj. Međutim, njen značaj je ograničen, jer ona u suštini predstavlja listu privilegija za visoko plemstvo. Tek kada humanistički pokret stavi čoveka u centar kosmosa, a kapitalizam ovlada privrednim tokovima, ideja ljudskih prava počinje da se ostvaruje.

Godine 1776. SAD donose *Deklaraciju o nezavisnosti* (koja kaže da su „svi ljudi stvoreni jednaki; da su im od Tvorca podarena izvesna neotuđiva prava; da među ta prava spadaju život, sloboda i traganje za srećom”), a Francuzi 1789. čuvetu *Deklaraciju prava čoveka i građanina* („svi su ljudi rođeni i ostaju slobodni sa jednakim pravima...”; „smisao svih političkih udruživanja

je očuvanje prirodnih i neotuđivih prava čoveka: ta prava su sloboda, svojina, sigurnost i suprotstavljanje nasilju"). U to vreme pišu se prvi ustavi, tako da ljudska prava pronalaze svoje mesto u njima.

Domen ljudskih prava dugo vremena je smatran isključivom nadležnošću države, zaštita ljudskih prava prestajala je na državnoj granici. No, ulaskom međunarodnih organizacija na svetsku scenu, ova slika se bitno menja. Problem zaštite ljudskih prava postaje briga celokupne ljudske zajednice, globalni problem, na čijem rešavanju mora da radi (i) svetska zajednica.

Prvi međunarodni dokumenti o zaštiti ljudskih prava datiraju iz 19. veka. Na Bečkom kongresu 1815. trgovina crnim robljem nailazi na oštru osudu, a već 1841. na konferenciji u Londonu potpisuje se prvi višestrani ugovor kojim se zabranjuje trgovina robljem. Nešto kasnije zabranjuje se i trgovina ženama i decom. Nakon bitke kod Solferina, Švajcarac Henri Dunan pokreće akciju za zaštitu prava čoveka u oružanim sukobima. Iz njegove inicijative iznikao je 1861. godine Međunarodni komitet Crvenog krsta, NGO koja je dala veliki doprinos zaštiti ljudskih prava. Samo tri godine kasnije zaključena je *Konvencija o poboljšanju sudbine ranjenika u suvozemnom ratu*, kojoj je Srbija pristupila 1876. godine. 1899. i 1909. godine na haškim konferencijama donete su konvencije kojima su regulisana prava ratnih zarobljenika.

No, najveći doprinos borbi za ljudska prava dala je Organizacija ujedinjenih nacija, koja je zaštitu ljudskih prava proglašivala kao jedan od svojih osnovnih ciljeva, jer je u nepoštovanju tih prava videla jedan od uzroka strahota II svetskog rata. Već 1946. doneta je *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, koja u uvodu kaže da je „priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice temelj slobode, pravde i mira u svetu“. Deklaracija je predstavljala samo preporuku državama, ne i pravnu obavezu, ali je ostvarila nesumnjiv politički značaj, o čemu svedoči i niz posleratnih ustava koji se na nju pozivaju. Tek 1966. godine doneti su prvi pravno obavezujući dokumenti UN. To su *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*, kao i *Fakultativni protokol*, koji je isao uz *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*. Ovi dokumenti predstavljaju standard koji priznaje svetska zajednica i jedno su od merila civilizacijskog dostignuća.

Posle II svetskog rata na međunarodnom planu napravljeni su određeni pomaci u pojedinim sferama ljudskih prava: zabrana rasne diskriminacije (*Konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije* iz 1965.), prava određenih kategorija lica u vreme oružanih sukoba (*Ženevske konvencije* iz 1949.), prava apatrida (*Konvencija o pravnom položaju lica bez državljanstva* iz 1954.), prava izbeglica (*Konvencija o statusu izbeglica* iz 1954.). Značajni rezultati na polju zaštite ljudskih prava ostvareni su i na regionalnom planu (*Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda*, koju je doneo Savet Evrope 1950., *Američka konvencija o ljudskim pravima* iz 1969. (Organizacija američkih država), *Afrička konvencija o pravima čoveka i naroda* (Organizacija afričkog jedinstva)).

Problemi koji danas opterećuju zaštitu ljudskih prava na globalnom nivou jesu pitanja adekvatnog pristupa i mogućnosti zloupotrebe – kako na najbolji način ostvariti zaštitu ugroženih kategorija, i kako sprečiti da tobožnji interes za zaštitu ljudskih prava postane paravan za nečije skrivene namere.

MEĐUNARODNA ZAJEDNICA

Po jednom shvatanju, međunarodna zajednica je prostor u kome važe pravila međunarodnog prava, pri čemu su države najvažniji (dugo i jedini) subjekti, pored međunarodnih organizacija čija se uloga i značaj afirmišu tek sa pojmom *Ujedinjenih nacija* (v.).

Po drugom shvatanju, međunarodna zajednica je samo eufemizam za skup najrazvijenijih zapadnoevropskih država predvođenih SAD i potpomognutih od strane međunarodnih organizacija koje one kontrolišu, kao što su MMF (v.), *Svetska banka* (v.), UN – globalni «evropski koncert» koji nastaje u poslednjoj dekadi XX veka.

MEDUNARODNI MARKETING

Savremena koncepcija kreiranja i ostvarivanja tržišnog uspeha u globalnim razmerama, koja je vitalni i usmeravajući deo u procesu upravljanja međunarodnim poslovanjem. To je tržišno usmeravanje i koordiniranje poslovnih aktivnosti radi što uspešnije internacionalizacije privrednih subjekata i njihovog adekvatnijeg uklapanja u inostranu sredinu. Specifičnosti međunarodnog marketinga proizilaze iz kompleksnosti međunarodnog poslovnog okruženja i nivoa fizičke distance između domaćeg i inostranog tržišta. Različiti aspekti međunarodnog marketinga koji se danas javljaju su: komparativni, inostrani, regionalni, globalni, izvozni, međunarodni kooperativni i multinacionalni marketing.

Globalni marketing se kao pojam javlja devedesetih godina XX veka i vezuje se za poslovanje *multinacionalnih kompanija* (v.). Predstavlja jedinstvenu marketing praksu koju je moguće primeniti u svetskim razmerama, jer svet tretira kao jedinstveno tržište, pa otuda kompanija ima jedinstven marketing miks (proizvod, cena, promocija i distribucija) za nastup u različitim državama i regionima.

MEĐUNARODNI MONETARNI FOND

Međunarodna organizacija koja obezbeđuje saradnju u oblasti međunarodnih plaćanja i politike deviznih kurseva, kao i odobrava kredite za kratkoročno uravnoteženje platnog bilansa. Ciljevi MMF-a su:

- 1) unapređenje međunarodne saradnje i zajedničko rešavanje monetarnih problema,
- 2) proširivanje međunarodne trgovine, rast zaposlenosti, dohotka i proizvodnje,
- 3) stabilizacija deviznih kurseva i smanjenje platnobilansnih neravnoteža.

Osnovna jedinica obračuna su specijalna prava vučenja (Special Drawing Rights-SDR). SDR je sintetička valuta koja predstavlja ponderisan prosek četiri valute: dolara, eura, jena i funte.

Svaka zemlja članica uplaćuje u MMF 25% u SDR-u, a 75% u nacionalnoj valuti.

Od veličine kvote zavisi mogućnost dobijanja kredita. Svaka zemlja ima po 250 osnovnih glasova i po još jedan glas na svakih 100.000 SDR-a.

Najviši organ Fonda je Odbor guvernera, u kojem svaka zemlja ima po jednog predstavnika i zamenika. Odbor guvernera se sastaje jednom godišnje. Poslovima MMF-a rukovodi Odbor izvršnih direktora, kojih ima 24. Osmoricu imenuju zemlje sa najvećim kvotama (SAD, V. Britanija, Nemačka, Francuska, Japan, S. Arabija, Rusija i Kina), a ostale članove biraju zemlje članice po grupama. Na čelu Odbora je direktor (od marta 2000. to je Nemac Horst Keler (Horst Kohler).

Jugoslavija trenutno ima kvotu u iznosu od 467,7 miliona SDR-a, što je 0,22% od ukupnog iznosa.

MIROVNI POKRETI

Vrsta *društvenih pokreta* (v.). Pojava mirovnih pokreta koincidira sa jačanjem kapitalizma i stvaranjem evropskog sistema država, u trenutku kada rat postaje isključivo spoljašnja aktivnost usmerena protiv "drugih" i kada konačno postaje samo privremeno a ne stalno stanje društva. Javlja se kao skup vrednosti, argumenata, aktivnosti i kampanja koji teže Kantovom idealu "stalnog mira". U razvoju mirovne misli postoje dva toka. Jedan se vezivao uz politiku država, koncentrisan na proširenje građanskog društva i vladavinu zakona, a tokom XX veka se preusmerava ka razoružanju. Drugi tok se usmerio ka razvitku same mirovne kulture oslanjajući se na tradiciju apsolutnog pacifizma – individualnu predanost nenasilju i važnost borbe protiv siromaštva u postizanju mira. Značajna razlika postoji i između mirovnih pokreta Zapada i Istoka. Zapadni mirovni pokret je bio usmeren na razoružanje, posebno nuklearno, pripadao prvom pravcu mirovnog mišljenja i rat smatrao odgovornošću s kojom se moraju suočiti državne i nedržavne strukture. Istočni mirovni pokreti (zemlje Istočne Evrope) više su bili

usmereni na sopstveno iskustvo i domaće probleme – militarizam u njihovom okruzenju i promovisanje same kulture nenasilja i povezivanje mira i demokratije. Krajem osamdesetih godina XX veka, većina ovih razlika je prevaziđena i mirovni pokret dobija jedinstveni razvojni put.

MREŽNA ORGANIZACIJA

Fleksibilna organizaciona struktura koja treba da omogući uspešno poslovanje preduzeća u globalnom poslovnom okruženju čije turbulentne promene nameću potrebu brzog reagovanja, visoke kompetentnosti i spremnosti na preuzimanje visokih rizika.

Mrežna organizacija se pojavila početkom osamdesetih godina XX veka kao sastavni deo nove organizacione paradigme, poznate pod nazivom "organizacija bez granica" (boundaryless organization). Njena pojava predstavlja odgovor preduzeća na proces *globalizacije* (v.). Nova strateška paradigma zasniva se na kompetentnosti, otvorenosti, povezivanju i saradnji sa drugima. Individualni nastup na velikim regionalnim tržištima za mnoga preduzeća ne bi bio moguć.

Mrežu čine centralna kompanija, koja je njeno jezgro, i veći broj kompanija članica, specijalizovanih za obavljanje pojedinih delatnosti. Centralna kompanija preuzima ulogu "brokera", koji povezuje ostale članove mreže i koordinira njihove aktivnosti. Saradnja među članicama mreže može poprimiti različite oblike, kao što su: strateške alijanse (v.), franšize, konzorcijumi za različita istraživanja i sl.

MULTINACIONALNE KORPORACIJE

Multinacionalne korporacije (često se upotrebljavaju i pojmovi: transnacionalne ili međunarodne korporacije) su firme koje proizvode i (ili) distribuiraju proizvode i usluge u najmanje dve države. Pri tom, u jednoj od zemalja se nalazi sedište kompanije, dok se u ostalim uspostavljaju podružnice ili divizije. O izuzetnom povećanju obima delovanja multinacionalnih kompanija možemo govoriti tek u periodu posle Drugog svetskog rata. Multinacionalne korporacije kontrolišu oko 4/5 svetskog kapitala i oko 2/3 svetskih investicija na godišnjem nivou, a ovaj udio se konstantno povećava. Njihovo delovanje umnogome zavisi od razvoja međunarodnog finansijskog sistema i unifikacije pravila poslovanja na svetskom nivou, odnosno uklanjanja barijera za slobodno poslovanje.

Danas se uz pojam multinacionalne korporacije vezuju mnoge kontroverze. Smatra se da su one jedan od nosilaca procesa globalizacije, te im se i pripisuje odgovornost za posledice koje nastaju. U zavisnosti od stava koji pojedini autori ili pojedinci imaju prema globalizaciji, multinacionalne

kompanije se optužuju za rast nezaposlenosti, iskorištavanje jeftine radne snage u zemljama u razvoju, povećanje jaza između bogatih i siromašnih zemalja, odnosno, pripisuje im se zasluga za rast bogatstva na svetskom nivou, rast svetske trgovine, otvaranje novih radnih mesta, izuzetan napredak u polju nauke i tehnologije, itd.

Multinacionalne ili transnacionalne kompanije bitno utiču na pravce, strukturu i obim odvijanja međunarodne trgovine, a njihovi interesi i značaj prevazilaze nacionalne okvire, pa svojim delovanjem podstiču proces globalizacije međunarodnih ekonomskih odnosa. Međutim, paralelno sa podsticanjem internacionalizacije, kroz filijale one stvaraju sisteme sopstvenih, zatvorenih tržišta, čime podstiču suprotan proces, internalizaciju. Delovanje MNK se može pratiti kroz njihovo prisustvo u spoljnoj trgovini matičnih zemalja, u spoljnoj trgovini zemalja domaćina stranih filijala, u međunarodnom prometu pojedinim proizvodima i na internim, zatvorenim, međufirmskim tržištima. Izmeštanjem dela proizvodnje u filijale van matične zemlje, TNK postaju, vrednosno i strukturno, pandan klasičnom izvozu, a njihovo visoko učešće u svetskom izvozu opredeljuje kontrolu međunarodne trgovine pojedinim proizvodima (npr. osamdesetih godina 90% svetskog prometa pšenice, pamuka, duvana, gvozdene rude i još nekih primarnih proizvoda bilo je pod njihovom kontrolom). Devedesetih godina se čak 1/3 međunarodne trgovine odvijala kroz intrafirmske razmene između matične kompanije i njenih filijala (ne računajući MNK iz sfere usluga). Interna razmena između matice i filijala se odvija na bazi transfervnih cena koje su po pravilu manje od tržišne vrednosti robe.

MNK se šire tako što investiraju u već postojeće kompanije ili prave potpuno nove (tzv. greenfield investments). Polovina od 600 najvećih MNK ima matičnu kompaniju u SAD. Žalbe na aktivnosti MNK zemalja u razvoju (koje se odnose pre svega na nepoštovanje zakona zemlje domaćina, potpisanih ugovora, zatim na eksploraciju prirodnih resursa i ljudi) podstakle su organizovanje grupe pri Ekonomsko-socijalnom savetu UN za praćenje i izučavanje rada MNK, a postoji predlog za donošenje kodeksa ponašanja MNK na nivou UN koji bi bio obavezujući za ove svetske gigante.

MULTIPOLARNOST

Stanje međunarodnih odnosa u kome svetskom ili regionalnom scenom dominiraju više od dva centra moći. Glavni princip održavanja takvog stanja je ravnoteža sile, tj. složen sistem diplomatskih pravila, principa i postupaka kojim se sprečava *hegemonija* (v.) jednog od tih centara ili njihovo grupisanje u dva antagonistička tabora, kao i nekontrolisani sukob sa više od dve zaraćene strane. Među istorijskim primerima uspešnog multipolarizma, posebno se ističu tzv. Vestfalski poredak, uspostavljen 1648, po završetku Tridesetogodišnjeg rata, koji je odoleo svim krizama sve do Napoleonovih ratova krajem XVIII veka, kao i poredak uspostavljen Bečkim kongresom

1815, koji se održao sve do I svetskog rata. Današnji međunarodni poredak je teorijski koncipiran kao multipolarni još ustrojstvom *Ujedinjenih nacija* (v.), tj. Saveta bezbednosti sa njegovih 5 članica sa pravom veta, ali je taj poredak do kraja Hladnog rata faktički bio *bipolaran* (v.), a po njegovom završetku *unipolaran* (v.). Znaci obnove prave multipolarnosti, i to u globalnim razmerama, mogu se primetiti tek poslednjih nekoliko godina, što stavlja savremeni svet i međunarodnu zajednicu pred veliku odgovornost i osetljivo iskušenje prevencije tragičnih regionalnih i globalnih sukoba.

NACIJA

Društvena zajednica ljudi koji govore istim jezikom, žive na određenom geografskom prostoru, dele uverenje o zajedničkoj pripadnosti, istorijskom iskustvu i tradiciji.

U okviru ove definicije (koja je jedna u moru mogućih) nalaze se brojni deficiti i kontroverze. Zapravo, izvesno je tek da je nacija proizvod (ali i stanje) kolektivne svesti i osnova kolektivnog identiteta u XIX i XX veku. Naime, američkom i francuskom revolucijom osporen je dotadašnji princip državnog suvereniteta čiji je posednik bio suveren – najčešće monarh. Legitimiše se princip građanstva, koji tokom XIX veka postaje temelj na kojem se preuređuju države. Pojavljuje se pojam nacije (u srednjem i novom veku ograničen na privilegovane klase) kao suverene zajednice građana. Jednovremeno, naučno-tehnološkom revolucijom i širenjem pismenosti jačaju javna i politička sfera, i nastupa razdoblje masovnih pokreta, od kojih najsnažniji postaje nacionalistički (v. *nacionalizam*).

U krugovima intelektualaca stvara se svest o naciji kao duhovnom jedinstvu naroda, a za osnove tog jedinstva uzima se (ne u jednakoj meri kod svih nacionalizama) jezik, tradicija, kultura, vera. U već postojećim državama, nacija se razvija uz podršku državnog aparata (Francuska, Velika Britanija). Međutim, u centralnoj Evropi nacionalni pokreti teže jednovremenom obrazovanju nacija i država i prevladavanju regionalnih razlika i državne usitnjenosti (tako nastaju Nemačka i Italija). U istočnoj i jugoistočnoj Evropi težnja za stvaranjem nacije dobija oslobođilačke atributе, jer je ovaj prostor bio razdeljen između tri carstva sa imperijalnim (u teoriji i univerzalnim) pretenzijama (Otomansko, Rusko i Austrijsko carstvo).

U procesu nastanka nacije, pravila su retkost. Kriterijumi su rastegljivi. Na primer, jedan od najčešćih je zajednički jezik. Francuska, nemačka i italijanska nacija su se formirale tek kada je književni jezik istisnuo regionalne dijalekte. Pa ipak, može se govoriti o švajcarskoj naciji, iako se njeni pripadnici koriste nemačkim, francuskim, italijanskim i retromanskim jezikom. Međutim, na primeru abortivne jugoslovenske nacije, očito je da zajednički jezik (kojim govore Srbi, Hrvati i Muslimani) nije dovoljan preduslov. U Jugoslaviji je u razvoju nacija presudnu ulogu igralo različito

istorijsko iskustvo i konfesionalna podvojenost. Međutim, verska podela nije smetala stvaranju nemačke nacije, čija je homogenost nesporna iako u Nemačkoj žive i katolici i protestanti. Slično je i u Albaniji, mada pripadnici albanske nacije (za razliku od Nemaca) nemaju svest o zajedničkoj pripadnosti, već se dele na dve etničke skupine. I tako dalje.

Otvoreno je pitanje da li su u savremenom svetu nacije i nacionalne države pred odumiranjem. Takvim mišljenjima daje za pravo ekspanzija međunarodnih organizacija i kapitala, integrativni procesi, elektronska revolucija, stvaranje globalnog tržišta. Premda zalaganje za multikulturalnost nema ozbiljnju alternativu u najvećem (ili barem najuticajnijem) delu sveta, i čini se da je okvir nacionalne države preuzak za suočavanje sa globalnim izazovima, polemike oko dometa državnog suvereniteta, očuvanja nacionalnog identiteta u kontekstu antiglobalističkog diskursa ostavljaju prostora i za druga mišljenja.

NACIONALIZAM

Osećanje privrženosti naciji ili nacionalnoj državi.

Nacionalizam je fenomen svojstven XIX i XX veku, i većina teoretičara traži njegove začetke u revolucijama sa kraja XVIII veka (američkoj, francuskoj) i reakcijama evropskih naroda protiv Napoleonovih hegemonističkih namera. Krila mu je dala industrijska revolucija, uvođenje opšte vojne obaveze, širenje pismenosti i štampe, državna kontrola nad obrazovanjem – procesi koji su išli na ruku razvoju lojalnosti prema državi kod pojedinaca, tako da je ovo osećanje postajalo dominantno nad drugim mogućim lojalnostima (porodicu, selu, kraju, regiji, religiji...).

Tako se nacionalizam u XIX veku legitimisao kao osećanje, ali i kao politički pokret u usponu. Početkom veka njime su se zanosili malobrojni intelektualci, koji su mu pridodali kulturni značaj i etno-lingvističku dimenziju, oživljavajući stare tradicije i pomažući konstituisanje (mnogi bi rekli i konstruisanje) nacije. Sama reč iskovana je (u francuskom jeziku) 1789, a tek sredinom XIX veka se ustalila u evropskim jezicima. Međutim, pokret je jačao brže. Državni aparat mu je išao na ruku birokratizacijom i unifikatorskim težnjama, te su tako od Provansalaca, Bretonaca, Pikardijaca nastajali Francuzi, a od Engleza, Velšana, Iraca - Britanci. Zajedničko istorijsko iskustvo, svest o istovetnoj etničkoj pripadnosti, zajednički jezik (uz odgovarajuća narečja) i verska orientacija igrali su veliku ulogu u ovom, nipošto ujednačenom procesu. U centralnoj i istočnoj Evropi, politički neformiranoj, nacionalizam je bio ta snaga koja je stvarala države (Nemačka, Italija...).

Nacionalizam je krajem XIX veka postao i jaka politička snaga, put kojim su mase na velika vrata ušle u politiku (mada je postojalo još opcija, npr. internacionalni socijalizam). Postajalo je jasno da su države koje nemaju potporu u nacionalnom pokretu (Otomanska imperija, Austro-Ugarska)

osuđene na propast, a nacionalizam je postao moćno oružje državne imperijalističke politike. Tek je porazno iskustvo I svetskog rata, čijoj je dužini i žestini doprinela nacionalna ostrašćenost, nateralo državniku koji su kreirali posleratni svet da daju podstreka nadnacionalnim organizacijama. Međutim, neuspeh Društva naroda da predupredi II svetski rat (čiji je jedan od uzroka i bio militantni nacionalizam sila Osovine) svedočio je o snazi nacionalizma. I posle II svetskog rata nacionalna država ostala je osnovna politička jedinica u međunarodnim odnosima. Štaviše, proces stvaranja nacionalnih država, do pedesetih godina XX veka ograničen na evropski i američki kontinent, dobio je novi zamah sa dekolonizacijom i umnožavanjem broja država, koje su gotovo bez izuzetka pretendovale da budu i nacionalne. Tim tendencijama nije stala u kraj ni prevaga internacionalne komunističke ideologije u SSSR-u, Istočnoj Evropi i Kini. Čak se ispostavilo da je snaga nacionalizama bila jedan od važnih faktora u samorazaranju SSSR-a i SFRJ, kao i u raspadu Varšavskog ugovora. Ostaje otvorenim pitanje koliko će nacionalizam u XXI veku stajati na putu *globalizaciji* (v.).

NACIONALNI IDENTITET

Kada pokušava da objasni i definiše pojam nacionalnog identiteta, u knjizi pod istoimenim nazivom, britanski sociolog Antoni Smit, na više mesta kao uvod u neko od objašnjenja uzima primer antičke Grčke, gde, kako ističe, na jednom mestu, politički uvez nije postojala «*nacija*» (v.) već skup gradova država, od kojih je svaka ljubomorno čuvala svoju suverenost. Ipak on naglašava da je u kulturnom pogledu postojala antička grčka zajednica, Helada, koja se mogla prizivati zarad određenih ciljeva. Dakle, možemo govoriti o grčkoj kulturnoj i etničkoj zajednici, ali ne i o antičkoj grčkoj "naciji".

To nagoveštava da pojam «nacionalnog» identiteta, koga Smit pokušava da približi svojim čitaocima, ma šta u sebi sadržao, uključuje neko osećanje političke zajednice. Politička zajednica podrazumeva zajedničke institucije i jedan kodeks prava i dužnosti za sve pripadnike zajednice. Ona, takođe, ukazuje na određeni društveni prostor, tačno obeleženu i ograničenu teritoriju s kojom se njeni pripadnici poistovećuju i kojoj smatraju da pripadaju (v. *limes, granica*).

Nacije su, po zapadnom ili, kako ga drugačije nazivaju, građanskom modelu nacionalnog identiteta, shvaćene kao zajednice kulture, čije su pripadnike ujedinili, ako ne i homogenizovali, zajednička istorijska sećanja, mitovi, simboli i tradicije. Istorija teritorija, pravno-politička zajednica, pravno-politička jednakost njenih pripadnika i zajednička građanska kultura i ideologija su komponente standardnog zapadnog modela nacije.

Prilično drugačiji model javio se u Istočnoj Evropi i Aziji. On se drugačije označava kao etnički. U istorijskom pogledu doveo je u pitanje

prevlast zapadnog modela i dopunio ga značajnim novim elementima. Njegovo glavno obeležje je naglašavanje zajednice rođenja i rodne kulture. Dok zapadni model stoji na stanovištu da pojedinac mora pripadati nekoj naciji, ali može izabrati kojoj, istočni ne dopušta takvu slobodu. U vezi sa tim, pripadnik određene nacije, bilo da ne napušta svoju zajednicu bilo da emigrira u drugu, neizbežno i organski ostaje pripadnik zajednice svoga rođenja. Nacija predstavlja zajednicu ljudi iste loze. Mesto prava, u zapadnom modelu, zauzima u istočnom modelu vernakularna kultura, najčešće jezici i običaji.

Ova dva suparnička modela ipak imaju zajednička verovanja o tome šta obeležava naciju nasuprot svakoj drugoj vrsti kolektivnog, kulturnog identiteta tj. šta sačinjava nacionalni identitet.

Dakle, bitna obeležja nacionalnog identiteta su:

- istorijska teritorija, odnosno domovina,
- zajednički mitovi i istorijska sećanja,
- zajednička masovna, javna kultura,
- zajednička zakonska prava i dužnosti svih pripadnika nacije,
- zajednička ekonomija, s teritorijalnom mobilnošću pripadnika nacije.

NACIONALNI SUVERENITET

Ovaj pojam koristi se da bi se označio nosilac suverenosti unutar države (vid. *suverenost*). Sve do 18. veka kao nosilac suverenosti važio je ili Bog, koji je postavio kralja da vlada u njegovo ime (tzv. teokratska teorija), ili kraljevska loza, koja je kroz dug period vladanja prisvojila sebi titulu suverena (tzv. legitimistička teorija). Građanska misao, koja se predstavila kroz ideju društvenog ugovora, proglašila je ljudе za nosioce suverenosti, a ljudi su svoja suverena prava i demonstrirali kroz građanske revolucije krajem 18. i u 19. veku. Iako je suverenitet konačno oduzet iz ruku Boga i spušten na zemlju, u teoriji je ipak ostao spor da li je suveren građanin, ili je suverena nacija.

Jedna grupa teoretičara, predvođena Rusoom i Kantom, smatra da je narod (**ethnos**) suveren, misleći pri tom na zajednicu građana od kojih svaki nosi delić suverenosti. To je koncept **narodne suverenosti**. Da bi se dobila opšta volja – zakon potrebno je sabirati pojedinačne volje građana, nosilaca suverenosti. Stoga su se pripadnici ovog pravca borili za uvođenje opštег prava glasa, jedinog mehanizma koji bi mogao da izrazi opštu volju. Narod (agregat suverenih jedinki) opštu volju može neposredno izraziti, ali će u većim zajednicama poveriti vršenje svojih suverenih prava predstavnicima. Mandat predstavnika je opoziv. Predstavnik je dužan da sluša upute i trpi kontrolu svojih birača, jer je suverenost ostala u njihovim rukama (to je teorija imperativnog, vezanog mandata).

Druga grupa, na čelu sa Lokom i Monteskjeom, određuje naciju (**nation**) kao nosioca suverenosti, pri čemu pod nacijom podrazumeva jedan metafizički entitet koji je potpuno različit od prostog skupa građana. To je **koncept nacionalne suverenosti**. Nacija je jedinjenje, sa potpuno novim kvalitetima, a ne smesa njenih pripadnika. Nacija je nedeljiva apstrakcija, koja nosi epitet suverenosti. Pojedinac, shodno tome, nema ni najmanji deo suvereniteta. Posledica ovakvog stava je da opšte pravo glasa uopšte nije nužan uslov za ostvarenje suverenosti (zato pripadnici ove teorije zagovaraju razne vidove cenzusa – ograničenja opšteg biračkog prava). Opšte biračko pravo je samo jedan od mogućih mehanizama za ispoljavanje suverene volje nacije, ne nužno i najbolji. Ipak, pošto je nacija apstraktna tvorevina, potrebno je da se njena volja na neki način konkretizuje, potreban je neko ko će predstavljati naciju. Predstavljanje je nužnost, a predstavnici su dužni voditi računa isključivo o naciji i delovati u njeno ime, a ne u ime građana. Iz tog razloga građani nemaju nikakvog uticaja na njih (teorija predstavničkog mandata). Ovu teoriju rado je prihvatile buržoazija, koja je upravo preuzela vlast, jer joj nije odgovaralo da vlast deli sa svim građanima.

Ove dve teorije su se, nakon što je širom sveta uvedeno opšte pravo glasa, približile, gotovo izjednačile, pa je tako nastala konfuzija u pogledu nosioca suverenosti (tako Ustav Francuske kaže da *nacionalna* suverenost pripada francuskom *narodu*). Ipak, evropske integracije ponovo zaoštravaju razliku između teorija nacionalne i narodne suverenosti, jer je zauzet stav da samo nacija može biti predstavljena u EU. Time je oživljen diskurs o realnom značenju suverenosti, koje je preispitivano još u drugoj polovini XX veka, kada su, sa jedne strane, nastale supersile – SAD i SSSR – koje su faktički sebi podredile gotovo sve države sveta, a sa druge strane, međunarodno pravo i formiranje niza međunarodnih organizacija doveli su do pitanja da li je državna vlast još uvek suverena. Kao odgovor na ovo pitanje pojavile su se dve opcije.

- 1) kraj državnog suvereniteta – država će u potpunosti izgubiti epitet suverenosti. Njenu ulogu preuzeće multinacionalne kompanije, nevladine organizacije ili neko treći;
- 2) participativni suverenitet – država će svojom voljom uložiti suverenitet u neki nadnacionalni entitet (UN, EU), a za uzvrat će dobiti blagodeti koje pruža članstvo u toj organizaciji, kao i mogućnost učešća (participacije) u procesu odlučivanja.

NAFTA

NAFTA (eng. North American Free Trade Agreement) je sporazum o stvaranju Severno-američke zone slobodne trgovine, zaključen 1994. između SAD, Kanade i Meksika. Osnovni cilj je ukidanje trgovinskih barijera između država potpisnica u cilju stimulisanja privrednog rasta u regionu, kao i obezbeđivanje privredne stabilnosti u regionu, a posebno u Meksiku, čiji je

finansijski kolaps devedesetih godina XX veka pretio da ugrozi stabilnost severnoameričkih društava. Zbog ogromnih društvenih razlika izmedu SAD i Kanade sa jedne, i Meksika, sa druge strane, težnja da NAFTA bude severnoamerički pandan Evropskoj uniji do sada nije ostvarena. Krajem 1994. na samitu u Majamiju (SAD) je odlučeno da NAFTA do 2005. godine preraste u Panameričku zonu slobodne trgovine (Free Trade American Association – FTAA) koja bi se prostirala od Aljaske do Ognjene Zemlje, u koju bi bile uključene 34 zemlje na čijem području živi 850 miliona ljudi.

NATO

Severnoatlantski pakt, osnovan 1949, na samom početku Hladnog rata, sa ciljem da vojno zaštitи "slobodni svet" tj. uglavnom razvijene zemlje sa liberalno demokratskim poretkom od moguće opasnosti širenja boljševičkog komunizma koji je tada agresivno propagirao SSSR. Inicijator te ideje je bio britanski premijer Winston Čerčil, a konkretniji vid je dobila kroz doktrinu predsednika SAD Harija Trumana iz 1947.

Pošto je, propašću njegovog komunističkog pandana, Varšavskog pakta, 1989.izašao kao apsolutni pobednik iz Hladnog rata (tokom koga je njegova uloga neosporno bila prepoznatljiva), NATO je bio suočen sa mnogim inicijativama za ukidanje (*v. kraj istorije*). Održao se, međutim, kao jedan od glavnih instrumenata SAD da, kroz posedovanje ili čak realizaciju (SRJ 1999) moći da interveniše u lokalnim krizama, održava hegemoniju tokom decenije posthladnoratovskog unipolarizma. Tada su se, čak, starim članicama (SAD, Kanada, Velika Britanija, Francuska, Španija, Portugalija, Italija, Belgija, Holandija, Luksemburg, Danska, Norveška, Island, Nemačka, Grčka i Turska) pridružile nove članice, u kojima je nekada postojao komunistički poredak - Češka, Poljska i Mađarska 1999. i Estonija, Letonija, Litvanija, Slovačka, Slovenija, Rumunija i Bugarska 2002. Program bezbednosne koordinacije sa NATO - Partnerstvo za mir - obuhvata sve evropske države, osim SCG i BiH. Formiranje Evropske unije, pogotovo u poslednje vreme kad postaju vidljive težnje njenih članica da se emancipuju od dominacije SAD, stavlja jedinstvo NATO pred do sada najteže iskušenje. Nagoveštaj tog procesa je bilo francusko napuštanje vojnih struktura pakta 1966. Sedište NATO je u Briselu.

NEOLIBERALIZAM

Pod imenom neoliberalizma može se podvesti skup filozofskih i ekonomskih ideja, ali i političke prakse kojima je zajednički imenilac insistiranje na minimalnoj državi i tržišnim uslovima privređivanja i poštovanju individualnih ljudskih sloboda i prava.

Drugi svetski rat ostavio je Evropu u ruševinama, a njena obnova (kao i obnova ostatka sveta) zahtevala je drćavnu intervenciju. Posledice rata, a i pritisak komunističkih pokreta i SSSR-a obezvredile su umnogome osnovne postulate *liberalizma* (v.). Mase su očekivale od države da im obezbedi socijalni mir, blagostanje i sl. Koncept *države blagostanja* (v.) postao je dominantan u zapadnom svetu. Međutim, krajem sedamdesetih godina ovaj poredak je počeo da pokazuje svoje loše strane, a privredna recesija je pokazala da je potreban novi impuls. On je nađen u obnovi liberalne ideje, u potrebi za državnom deregulacijom i afirmacijom tržišta i rizika i odgovornosti koje ponašanje na njemu iziskuje. Ovakvi stavovi prelili su se u SAD i Velikoj Britaniji osamdedesetih godina u političku praksu (v. *reganomika-tačerizam*) koja se pokazala isplativom i uspešnom. Okretanje neoliberalizmu nije ojačalo samo ekonomski položaj, već i pospešilo ideoološki zamah Zapada, čime je hladnoratovski protivnik i definitivno poražen (v. kraj istorije)

NGO (NEVLADINA ORGANIZACIJA)

Organizacija koja je nezavisna od vlade, koja nema lukrativne ciljeve i čije delovanje i svrha nisu povezani sa kriminalom. Veoma je teško odvojiti NGO od sličnih organizacija. NGO je sastavni deo javne sfere, pa činjenica da nije u krugu političkih odlučilaca ne znači da ciljevi NGO ne mogu biti politički ili da njen rad nema uticaja na donošenje odluka. Ali, ona ne sme da ulazi u političku arenu, da se bori za vlast. To je ono što je razlikuje od političkih stranaka. Nezavisnost od vlade razlikuje je od državnih institucija koje mogu imati slične ciljeve, a od privatnih preduzeća razlikuje je neprofitni karakter. Nelukrativnost je razlikuje i od grupa za pritisak (lobija). Međunarodne NGO od međunarodnih organizacija (poput MMF, UN...) razlikuje transnacionalnost – veza sa građanima bez posredstva vlade. I na kraju, ciljevi i delatnost NGO moraju biti u skladu sa zakonima države u kojoj su angažovane, što ih diferencira od kriminalnih organizacija.

NGO pokrivaju najrazličitija polja društvene stvarnosti (od NGO koje okupljaju ljubitelje kaktusa do onih koje se bore za legalizaciju prostitucije ili uspostavljanje svetske federacije). Najčešće se dele na operativne – one koje predlažu i realizuju razne projekte, i zastupničke – one koje brane određene interese, ali je gotovo nemoguće povući jasnu liniju između ove dve grupe. NGO često okupljaju pripadnike određenog staleža (na primer, Međunarodni savez prevodilaca), ili unapređuju određene delatnosti i postavljaju pravila igre (FIFA), ili zastupaju interesu svojih članova (Međunarodni savez žena), a mogu i da se bore za neke široke ciljeve (Amnesty International). NGO mogu delovati na nacionalnom (BOŠ), ili na međunarodnom nivou (Crveni krst). Smatra se da danas u svetu ima oko 5.000 međunarodnih NGO. Neke od njih su izuzetno cenzorne, što ih je preporučilo za savetnike pri UNESCO i Ekonomsko-socijalnom savetu UN. Međunarodne NGO vezu sa svojim

članovima ostvaruju najčešće preko nacionalnih ogranaka (kao što je Jugoslovenski olimpijski komitet).

Da bi mogle da funkcionišu, NGO moraju da se registruju u nekoj zemlji. Tako dobijaju pravnu zaštitu, ali i kontrolu. Organizacionu strukturu NGO najčešće čine skupština (koju retko čine svi članovi, najčešće delegati), predsednik (koji ima veliki ugled, te tako pribavlja ugled i za NGO, ali po pravilu nema značajna ovlašćenja), generalni sekretar i administracija. Finansiranje NGO se vrši iz članarina, ali kako ove najčešće nisu dovoljne da pokriju izdatke, NGO kroz proces *fund-raising-a* pribavljaju sredstva od privatnih donatora, od vlade, međunarodnih organizacija, zadužbina i drugih izvora.

Kako su NGO van državne sfere, a imaju snažan uticaj na javnu sferu (javno mnjenje), vlade pribegavaju osnivanju kvazi-NGO, koje se finansiraju iz budžeta, a cilj im je promocija vladine politike. Ova pojava poznata je i pod imenom QUANGO (od *quasi-autonomous NGO*) ili GONGO (od *government's NGO*). Slično njima, organizacije koje se finansiraju iz kriminalnih delatnosti a izdaju se za NGO nazivaju se MONGO (od *mob's NGO*).

NOVI SVETSKI POREDAK

Termin koji je prvi put upotrebio predsednik SAD Džordž Buš, u govoru povodom Zalivske krize, marta 1991, u kojem je najavio "novi svet na vidiku. Svet u kojem postoje realni izgledi za novi svetski poredak. Rečima Vinstonova Čerčila, svetski poredak u kojem principi pravde i fer-pleja štite slabe od jakih. Svet u kojem su Ujedinjene nacije, oslobođene hladnoratovskih napetosti, u mogućnosti da ispune istorijsku viziju svojih osnivača." Ovim govorom opisana je nova konstelacija u međunarodnim odnosima, nastala krahom SSSR-a, što je SAD dalo gotovo neograničenu mogućnost delovanja na planeti. Od tada je fraza *novi svetski poredak* u širokoj upotrebi i oko nje se razvila velika polemika, direktno povezana sa pitanjima *globalizacije* (v.). Dok zagovornici *turboglobalizacije* (v.) u novom svetskom poretku vide šansu za stvaranje novog, čvrsto integrisanog (v. *Integracije*) i bogatog sveta, antiglobalisti (v. *antiglobalistički pokreti*) smatraju novi svetski poredak baukom, krinkom koja služi da prikrije hegemonističke (v. *hegemonija*) namere SAD. Ovaj spor nije okončan, jer se čini da je decenija nakon sloma SSSR-a i pobede obrasca liberalne demokratije opovrgla očekivanja trijumfalista (v. *kraj istorije*). Brojni lokalni konflikti, sve veći jaz između bogatih i siromašnih država, pretnja *terorizma* (v.) neke su od pojava koje nagoveštavaju teškoće u implementaciji novog svetskog poretka.

ODRŽIVI RAZVOJ

Koncept planetarnog razvoja, inaugurisan u izveštaju koji je 1987. izdala Svetska komisija za čovekovu okolinu, formirana 1983. od strane Generalne skupštine *Ujedinjenih nacija* (v.).

Ovaj koncept polazi od pretpostavke da industrijski razvoj čovečanstva preti da izazove ireverzibilne ekološke promene, potroši planetarne resurse i time ugrozi ljudsku egzistenciju. Pojavio se kao reakcija na dotadašnju praksu stimulisanja nekontrolisanog ekonomskog razvoja i kvantitativnog rasta, pomognut razvitkom *ekoloških pokreta* (v.). Nasuprot takvoj praksi, predložen je održivi razvoj, sa kontrolisanom razvojnom politikom koja podrazumeva optimizaciju interakcija prirode, društva i ekonomije iz vizure ekologije, čime bi se ostvarila ravnoteža između potrošnje resursa i sposobnosti ekosistema da služi i narednim generacijama.

Pomenuti principi su narednih godina postajali sve prihvaćeniji. Na međunarodnoj konferenciji u Rio de Žaneiru 1992. usvojena su dva dokumenta (Agenda 21 i Program aktivnosti za XXI vek), rukovođena načelima održivog razvoja. Zatim je u Kjotu 1996. najveći broj svetskih država (ali ne i SAD) potpisao Ugovor o ograničavanju stopa zagađenosti, što je bio novi pomak.

Premda su u centru pitanja održivog razvoja problemi ekologije, on se može shvatiti i u širem smislu, pa se tako govori o celovitom konceptu koji promoviše ekološki, ekonomski, socijalno, kulturno i politički održivi razvoj čije trasiranje bi moglo biti jedan od putokaza u otklanjanju negativnih posledica *globalizacije* (v.).

OECD

Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (engl. Organization for Economic Cooperation and Development) nastala je iz potrebe za reorganizacijom OEEC (Organization for Economic Cooperation, osnovana 1948) usled jačanja zapadno-evropskih privreda, stvaranja Evropske ekonomiske zajednice i Evropskog udruženja slobodne trgovine. Krajem 1960. godine potpisana je Konvencija o osnivanju OECD sa zadacima postizanja što više i stabilnije stope privrednog rasta, ostvarenja pune zaposlenosti, porasta životnog standarda i proširenja međunarodne trgovine. Delatnost OECD-a prvobitno je bila usmerena na koordiniranje ekonomskih politika industrijalizovanih zemalja. Za razliku od *Međunarodnog monetarnog fonda* (v.) ili *Svetske trgovinske organizacije* (v.) koje daju finansijsku pomoć, OECD ima prvenstveno savetodavnu ulogu i nudi konsultantske usluge ekonomskih eksperata. Omogućava ekspertsku pomoć i superviziju i izdaje veliki broj statističkih publikacija i prognoza privrednih kretanja. OECD ima 29 članica, među kojima su SAD, Kanada, Japan, Nemačka, Francuska, Velika Britanija i druge.

ORIJENTALIZAM

U izgradnji kolektivnog evropskog identiteta, koji se stidljivo pomalja od XVI veka u uskim krugovima obrazovanih, a postaje razvijen koncept u XVIII veku, veliku ulogu igrala je svest o "drugome", neevropljaninu. Budući da je zajednička pripadnost hrišćanstvu (makar i u različitim oblicima) bila najčvršća spona koja je povezivala etnički i jezički šarolike stanovnike Evrope, a i zahvaljujući činjenici da se istorija Evrope kalila u odbrani od arapske (VIII vek) i otomanske (XIV-XVII vek) ekspanzije, muslimansko stanovništvo bilo je veoma pogodno da odigra ulogu »drugoga«. Muslimanima, prevashodno Turcima, koji su Evropu naseljavali sa Istoka, stereotipno su pripisivane određene osobine (uglavnom negativne - prevrtljivost, javašluk, lenjost, temperamentnost, nepouzdanost) One, po Edvardu Sajdu, naposletku oblikuju složeni agregat stereotipa - orijentalizam, koji igra veliku ulogu u političkom diskursu današnjice. Naime, zapadni sistem vrednosti prikazuje se kao najbolji i jedini moguć, što neminovno dovodi do diskvalifikacije drugih vrednosnih struktura. U takvoj atmosferi, pežorativi poput orijentalizma (v. *vizantinizam*) lako odnose prevagu nad racionalnim sagledavanjem raznolikosti.

PAX AMERICANA

Pojam označava period posle Hladnog rata koji protiče u nesumnjivoj dominaciji Sjedinjenih Američkih Država, jedine velesile u naizgled *unipolarnom* (v.) svetu. Nastao je po analogiji sa izrazom *pax romana*, kojim je u starom veku označavan mir i relativno blagostanje koje je rimska *hegemonija* (v.) donela Sredozemlju. Vremenom se ideja o velikoj *imperiji* (v.) čija hegemonija obezbeđuje materijalni i kulturni prosperitet, ustalila, te se tako upotrebljavao pojам *pax ottomanica*, njime je sugerisan napredak koji su pod otomanskom upravom doživeli njeni evroazijski posedi u XVI veku, i *pax britanica*, za period od 1815. do 1914, kada je Velika Britanija, kao imperija u kojoj sunce nikad ne zalazi i gospodarica mora, bila nesumnjivo najmoćnija zemlja sveta. Sam termin *pax americana* ubrzo je ušao u široku upotrebu, te je stoga ideološki iskrivljen. Zastupnici unipolarnog sveta koriste ga naglašavajući prednosti koje civilizaciji može doneti ekomska, ideološka i vojna prevlast jedne sile. Kritičari postojećeg stanja ga pojednostavljaju na opasku po kojoj SAD, „svetski policajac“, kontrolišu planetu.

POPULARNA KULTURA

Popularna kultura (lat. *popularis* – narodni, pučki, od *populus* – ljudi, narod) kao odrednica funkcioniše u različitim tipovima diskursa i govora – sociološkom, antropološkom, kulturološkom, medijskom, svakodnevnom. Inicijalna distinkcija *popularna kultura* vs. *elitna/visoka kultura*, nastala u XIX veku, za svrhu je imala generičko i vrednosno razgraničenje dva modusa produkcije, recepcije i konzumacije u okviru klasnog društva, gde pojam visoke kulture podrazumeva pre svega *ekskluzivnost*. Nasuprot tome, pojam popularne kulture upućivao je na niže društvene slojeve, komercijalnu produkciju, laku konzumaciju/pristupačnost, te odsustvo vrednosti.

Premda ova distinkcija i danas funkcioniše, savremenim pojmom popularne kulture se uglavnom ne konstituiše na bazi vrednosnog suda, već se njegova značenja formiraju u kontekstu produkcije/potrošnje robe/informacije/znanja u društvu, fenomena globalizacije i medijskog simulakruma. Proizvodi popularne kulture pripadaju svima, a predstavljaju se u obliku informacije koja se može konzumirati bez prethodnog znanja ili iskustva. U sprezi sa procesom globalizacije, objekti popularne kulture postaju univerzalno pristupačni putem medija, pri tome stvarajući mrežu prepoznatljivih označitelja u koje se lako mogu upisivati lokalna značenja («lokalna jela» u restoranima MC Donald's, «višerasne reklame» kompanije Benetton). Sa druge strane, teče obrnut proces u kojem se, posredstvom multinacionalnih kompanija i ekspanzije ekonomskih tržišta, eksponiraju popularne vrednosti zapadnog/američkog društva. Međutim, globalna popularna kultura nije isključivi produkt «amerikanizacije» (iako kultura Zapada posredstvom medija vrši zavidan uticaj), već predstavlja zanimljiv proizvod tenzije između globalnog i lokalnog, i gde je modus vivendi *brza i neprestana konzumacija informacije*, nastale za masovnu upotrebu/potrošnju.

POSTMODERNA

Postmoderna je izuzetno složen koncept, višestrukog značenja, različito shvaćen i prihvaćen u različitim oblastima teorijske misli, zahvatajući pri tom sve domene intelektualne delatnosti bez ostatka. Pojava postmodernizma u akademskom smislu vezana je za sredinu osamdesetih godina XX veka, mada su uslovi za njegovu pojavu i osnovni postmoderni stavovi definisani pre tog perioda, tokom druge polovine XX veka.

Značenje termina *postmoderna* se može izložiti istorijski, i to na više nivoa, a najmanje udaljavanje od sadašnjeg trenutka nas vodi do sukoba strukturalista i post-strukturalista u semiotici, kritičkoj teoriji i društvenim naukama. Post-strukturalizam je teorijski stav koji je suštinski vezan za koncept postmoderne. Stav strukturalista u semiotici i društvenim naukama (Ferdinand de Sosir, Žan Pijaže, Klod Levi-Stros), veoma pojednostavljen, suštinski je počivao na ideji da su simbolički sistemi (npr. jezik, rituali, umetnost) koji postoje u različitim kulturama organizovani, uređeni, na taj

način da pravilnost njihove organizacije uvek može da se uznese na formalnu ravan analize u kojoj naknadno operišu teorijski termini neke društvene nauke. Ferdinand de Sosir je prvi veoma precizno formulisao ideju organizacije jezičkog značenja po principu *binarnih opozicija*, "toplo-hladno", "visoko-nisko", "muško-žensko", "dobro-zlo" i sl. Na primer, metodologija Klod Levi-Strosa u antropološkim studijama u potpunosti počiva na ovom principu. Svoj vrhunac strukturalizam postiže u programu genetičke epistemologije Žana Pijažea. Post-strukturalistički stav, koji na najdirektniji način iznosi Žak Derida, podrazumeva je kritiku praktično svake osnovne pretpostavke strukturalističke misli. Derida je u delu *O gramatologiji* podrobno kritikovao de Sosirova i Levi-Strosova stanovišta, dolazeći do zaključka da primena strukturalističkih metoda na predmete istraživanja po pravilu dovodi do okupljanja parova binarnih opozicija oko izvesnih centralnih koncepata koji ostaju nejasni i slabo definisani. Pojednostavljujući, reći ćemo da je ovaj autor svoje istraživanje usmerio prema ispitivanju koncepta *razlike*, naglašavajući time stav da je nemoguće formalno izjednačavati identitete pojedinih predmeta u domenu rasprave njihovom apstrakcijom na izvesnu višu logičku ravan. Primenjen na problem identiteta, centralnu temu društvene teorije druge polovine XX veka, ovakav stav doveo je do masovnog preispitivanja ovog pojma, utičući veoma snažno na feminističku teoriju i problem emancipacije. Problem emancipacije je sada formulisan kao problem konstituisanja identiteta *u razlici prema drugom* koje ga okružuje. Otud potiče skoro opsivna vezanost sa koncept "Drugog" u filozofiji i društvenoj teoriji druge polovine XX veka.

Posledice koje ostaju posle (zapravo nikad završene) rasprave između strukturalista i poststrukturalista, odn. modernista (v. *moderna*) i postmodernista, prepoznaju se kao centralne teme savremene društvene i kritičke teorije. Postmodernisti su skloni da svet i procese globalizacije posmatraju kao multipolarne same po sebi; multikulturalizam, kao politički stav, u potpunosti je posledica postmodernističkog senzibiliteta. Politički, postmodernizam je suštinski povezan sa svim decentralističkim tendencijama; postmodernizam uvek insistira na mnogostrukosti perspektiva, na nemogućnosti ma kakvog pokušaja objedinjenja različitih entiteta koje bi podrazumevalo rađanje nekakvog formalnog jedinstva višeg reda, oličenog u pokušaju izgradnje klasičnih naučnih teorija u društvenim naukama, ili neke centralističke uprave u domenu ljudske prakse. Zabrinutost za manjinske grupe, diskriminaciju i represiju, gotovo je definišući stav postmodernističkog političkog duha. Postmoderna je uvek kritički orijentisana prema ma kojoj koncepciji koja počiva na konstrukciji teorijskog stava ili praktične akcije polazeći od izvesnog, unapred određenog subjektiviteta.

Šireći istorijsku perspektivu u kojoj postmodernizam ostvaruje svoju kritiku, dolazimo do *dekonstrukcije* – još jedan ključni termin – krupnih teorijskih konstrukcija u društvenim naukama koje su razvijane početkom XX veka, kao što je psihoanalitička teorija. U velikoj meri, spregu između marksizma i psihoanalize, koju su toliko poštovali Andre Breton i nadrealisti, a teorijski zasnovali teoretičari Frankfurtskog kruga (Markuze, Adorno,

Horkhajmer i From), u svojim radovima je pokušao da kritikuje još jedan veliki postmodernistički mislilac, francuski sociolog i antropolog Žan Bodrijar. Šireći dalje istorijsku perspektivu u kojoj operiše postmoderna kritika, stižemo do celine moderne epohe (još Derida svoju kritiku vodi od Levi-Strosa preko de Sosira čak do Rusovih dela), i u odnosu na nju postmoderna nosi svoje ime, i stiče neku vrstu sopstvenog identiteta. Politička ravan kritike dalje se proširuje na kolonijalnu ekspanziju, prve koncepcije koje su Evropljani sticali u susretu sa kulturama različitim od sopstvene, i političke programe prema kolonijama koje su na osnovu tih, u potpunosti neprilagođenih koncepcija, razvijali. Danas, sa radovima autora kakav je Said, ovakvi uvidi konstituišu savremeno polje tzv. *postkolonijalnih studija*.

Kolika zaoštrenost može da postoji između modernističkog i postmodernističkog senzibiliteta, svedoči slavna "Social Text afera" iz 1996. godine, kada je fizičar sa Njujorškog univerziteta Alan Sokal u časopisu "Social Text", jednom od vodećih na polju studija kulture, objavio rad o navodnoj povezanosti postmodernizma i kvantne mehanike, pod nazivom "*Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity*". Na dan objavlјivanja, Sokal je preko drugog časopisa objavio da je njegov rad obična "patka", odn. da je svesno i namerno ušao u slobodniji stil postmodernih autora, kako bi time pokazao neosnovanost celokupnog "projekta" postmoderne i jasno ukazao na činjenicu da ona nije u stanju da formuliše nikakve kriterijume demarkacije koji su u naučnom saznanju nužni. Ovaj događaj je pokrenuo pravu lavinu diskusija, od kojih su neke među najinteresantnijim one vođene između postmodernista i njihovih kritičara.

Donekle je ispravno reći da postmodernizam i postmodernistički stav suštinski ne mogu da se odrede van razlike/kontrasta sa modernizmom i modernističkim stavom. U gotovo svim domenima ljudskog duha, od umetnosti i kritičke teorije do političkih nauka, psihologije i sociologije, danas se jasno prepoznaje podvojenost ova dva stava. Reći da živimo u postmodernoj epohi *nasuprot* epohi moderne zato bi bilo pogrešno. Prema jednom od najznačajnijih postmodernista u književnosti i semiotici, Umbertu Eku, svaka epoha istorije Zapada imala je svoj "moderni", formativni i konstituišući stav, i svoj "postmoderni", kritički i dekonstrukcionistički stav (up. Umberto Eco, "Reflections on the Name of the Rose", Encounter LXIV, April 1985, pp. 7-19). Eko je sigurno u pravu kada se njegovo razmišljanje primeni na današnje stanje, u kome se modernistički i postmodernistički senzibilitet prožimaju, negde jasno distancirani, negde se potpuno gubeći jedan u drugome.

POSTSOCIJALISTIČKA DRUŠTVA

Pojam označava društva bivših država realnog socijalizma u svetu, ali pre svega u Evropi, čiji se sistem urušio 1989–1991. Promene koje su imale karakter revolucije zbrisale su najveći deo dotadašnjih upravnih mehanizama u ovim zemljama (partijsku kontrolu političkog života i javne sfere,

komandnu privredu....). Ovim je otvoren put uvođenju *demokratskih* (v.) institucija (vladavina prava, parlamentarizam, višestranačje, tržišni uslovi privređivanja...). Ova tranzicija izazvala je velike promene u društвima tih država, poput pada standarda i nacionalnog proizvoda, pa i unutrašnje trzavice koje su dovele do dezintegracija (SSR, Čehoslovačka) ili građanskih ratova (SFRJ). Tranzicioni proces (v. *tranzicija*) se zapravo pokazao daleko kompleksnijim no što se predviđalo, i izazvao oprečne sudove o (ne)potrebi očuvanja nekih od tekovina socijalističkog sistema (poput socijalnog i zdravstvenog osiguranja, jeftinog školstva, velikih industrijskih postrojenja). Ove kontroverze opterećuju politički život najvećeg dela zemalja u tranziciji, koje nisu uspele da u svetskom sistemu zauzmu mesto uz bok državama Zapada na koje su se ugledale. Put koji još uvek prelaze izaziva društvene napetosti, i mnoge od tih država nisu ispunile nužne kriterije da bi se mogle nazvati demokratskim. Stoga se operiše sa terminom postsocijalizma, da bi se ukazalo na osobnosti tih društava u kojima su deklarativno, pa i zakonski ostvarena demokratska načela, ali nisu u potpunosti zaživela.

POTROŠAČKO DRUŠTVO

Društvo zasićeno i prezasićeno osnovnim dobrima, u kome se, i pored toga, izaziva povećanje tražnje. U ovakvom društvu, materijalni standard i potrošnja zauzimaju prvo mesto u sistemu vrednosti, pa se nekada kaže da pojedinac vredi «onoliko koliko i šta poseduje». Ovakvom mentalitetu u velikoj meri doprinosi propaganda proizvođača, koja kod kupaca konstantno izaziva potrebe za «novim i unapređenim» proizvodima. Pojava potrošačkog društva koïncidirala je sa pojavom masovne produkcije (posledicom industrijske revolucije). Po vodećim sociologozima, stvaranje masovnog potrošačkog društva izazvalo je velike kulturne promene, razarajući elitnu kulturu i podređujući je tržišnim uslovima (v. *popularna kultura*).

PREDUZETNIŠTVO

Srž preduzetničkih aktivnosti čini inovacija. Inovacije, u poslovnom smislu, podrazumevaju radikalno izmenjen proizvod, uslugu ili druge novine vezane za njihovu proizvodnju i plasman na tržištu. One su specifičan alat preduzetnika, pomoćno sredstvo pomoću kojeg oni eksploratišu promenu kao mogućnost učestvovanja u različitim poslovima ili pružanju različitih usluga. Preduzetništvo se jedino po osnovu inovacija može razlikovati od menadžmenta. U odsustvu značajnih inovacija radi se o "običnom" menadžmentu. Preduzetnički poduhvat nije istovetan sa malim ili srednjim preduzećima, mada u današnje vreme ono započinje u toj formi. Faktor uspeha je inovativnost, a ne veličina. Veličina preduzeća je relativan pojam,

zavisan od tipa delatnosti. Tako npr. firma od 100 zaposlenih je malo preduzeće ako se radi o brodogradnji, ali ako se radi o marketinškoj agenciji možemo govoriti o velikom preduzeću. Preduzetništvo i preduzetnički poduhvat postoje i kada vlasništvo nije u rukama jednog čoveka. Ono postoji i kada se odvija unutar već etabliranog preduzeća, kao posao koji narasta unutar preduzeća i tada se naziva «unutar preduzetništvo» (engl. Intrapreneurship). Preduzetništvo je otvoreno za razne modalitete, a definisano je sposobnošću preduzetnika da privuče investitore zarad novog poslovnog poduhvata, što može da rezultira i u raznim mogućim oblicima ulaganja i učestvovanja u realizaciji poduhvata.

PREDUZETNIK

Termin preduzetnik je imao dugu i promenjivu evoluciju. U srednjem veku, termin se odnosio na glumce i na one koji su nadgledali velike projekte. U toj tački od preduzetnika se nije očekivalo da prihvati bilo kakav rizik, nego samo da koristi obezbeđeni materijal. Tokom XVII veka ovaj pojam sa sobom nosi pojam rizika i korišćen je za pojedince koji su ulazili u aranžmane sa vladom vezane za snabdevanje dobrima ili uslugama po nekoj fiksnoj ceni. U XVIII veku termin se odnosio na pojedince kojima je potreban kapital za obavljanje nekih aktivnosti. Tokom XX veka pod preduzetnikom se podrazumeva onaj koji proba nove kombinacije i neistražene tehnologije. Savremeni preduzetnik je menadžer inovacije. Onaj koji uspostavlja novu organizaciju i povezuje razne delove organizacije, ljude, resurse, znanja i operativne sposobnosti u kreativnom naporu da se ponudi nova vrednost na tržištu. S obzirom na široku lepezu poslova, kojima se bave preduzetnici, identifikovati karakteristike koje su zajedničke za sve preduzetnike je težak zadatak. Međutim, mogu se izdvojiti neke, koje takođe ukazuju i na menadžere, to su: velika potreba za dostignućem, unutrašnji skup kontrole (oni teže da osećaju da u velikoj meri kontrolišu svoju sudbinu) i visoka tolerancija nejasnoće (pojedinac je sposoban da nastavi da radi efektivno čak i kad su situacije visoko neizvesne).

PROTEKTORAT

Pojam sa tri međusobno povezana značenja.

1. Istorijski, protektorat je nastao veoma rano. Tako, u doba intenzivnih osvajanja, Rim je uspostavio niz protektorata u oblasti Sredozemlja. Svesni da ne mogu sa uspehom da kontrolišu sve novoosvojene teritorije, Rimljani su davali svojim saveznicima nezavisnost u unutrašnjim stvarima pod uslovom da priznaju vrhovnu vlast Rima. Ova strategija je usvojena od strane svih potonjih sila u nagloj ekspanziji. Tako je Velika Britanija još u XIX veku

proglasila Egipat protektoratom; posle I svetskog rata, usled nemogućnosti da se dogovore oko podele Bliskog istoka, Velika Britanija i Francuska izdeljuju teritorije u protektorate pod sopstvenom upravom a sa "mandatom Drustva naroda". Poslednji klasični protektorat je bila Namibija, koja je 1990. stekla punu nezavisnost.

2. Političko poimanje protektorata je u najužoj vezi sa njegovim istorijskim razvojem. Protektorat podrazumeva da vlast postavljena na njegovoj teritoriji ima kvazi-suverenost: može da odlučuje u svim stvarima u skladu sa unutrašnjim uređenjem ali pod uslovom da njene odluke zadovoljavaju interes sile zaštitnice. Zbog podređenog položaja, izbjijaju ustanci lokalnog stanovništva, što su sile zaštitnice koristile ili da zavedu okrutniji rezim ili da protektorat pretvore u pravu koloniju. Posle II svetskog rata, zahvaljujući uspešnoj antikolonijalnoj borbi porobljenih naroda, protektorat u klasičnom obliku nestaje sa političke pozornice (*v. suverenost*).

3. Ekonomski protektorat je tvorevina modernog doba koja podrazumeva da je jedna ili više zemalja u potpunoj ekonomskoj zavisnosti od jedne moćne ekonomске sile. Zamenjuje u potpunosti politički protektorat, jer mada praktično ne zahteva neposredno mešanje, ipak se putem finansijskih i trgovinskih olakšica utiče na politiku zemlje. Zbog toga se često poistovećuje sa političkim protektoratom. Dobar primer ekonomskih protektorata su zemlje Latinske Amerike.

REGANOMIKA-TAČERIZAM

Ekonomska politika konzervativnih vlada SAD i Velike Britanije osamdesetih godina XX veka (poznata još pod nazivom Supply side economics), koja je dobila ime po američkom predsedniku Ronaldu Reganu i britanskom premijeru Margaret Tačer. Glavna karakteristika ovakve politike ogledala se u potpunom odsustvu ekonomsko-socijalne regulacije od strane države i stimulisanju proizvodnje putem smanjenja poreza najbogatijim slojevima (*v. liberalizam*). Po teoriji i praksi reganomike, time se oslobođa deo dohotka koji će da se vrati privredi u obliku investicija. Rezultati nisu ispunili očekivanja. Posle perioda izvesne stabilnosti, koja se reflektovala u padu inflacije, nastupila je recesija. Iako su posledice bile ogroman budžetski deficit i povećano zaduženje američke privrede u inostranstvu, trebalo bi napomenuti da je veliki udeo u negativnim trendovima imala povećana potrošnja za trku u naoružanju sa SSSR-om.

REGIONALIZAM

Regionalizam se najčešće odnosi na procese decentralizacije političke moći ili kompetencija sa viših na niže političke nivoje. Mogu se razlikovati tzv.

"top-down" i "bottom-up" regionalizam, gde prvi označava procese u kojima država uspostavlja regionalne institucije na koje prenosi moć i ingerencije, dok drugi obuhvata sve slučajeve u kojima se ulaže napor sa nižeg političkog nivoa kako bi se osvojili moć i ingerencije. Regionalizam je ideja jačanja regionalnog političkog nivoa. Kreće se od procesa koji vode preuzimanju određenih političkih kompetencija na nekom prostoru, do radikalnih formi koje vode ka stvaranju nezavisnih država (separatizam).

RELIGIJE

Vodeće svetske religije, koje danas okupljaju milionske grupe vernika i pružaju im celovit pogled na stvarnost, nisu imune na proces *globalizacije* (v.) i nalaze se pred velikim izazovima. Naime, još od kraja XVIII veka može se pratiti proces ateizacije u Zapadnoj Evropi, koji se tokom XIX veka prelio i na ostatak sveta. Veru u natprirodnu kreativnu silu zamenila je vera u određeni ideološki princip (komunizam, liberalizam, nacionalizam) ili u razvoj nauke (scientizam). Međutim, katastrofe u XX veku (pre svega dva svetska rata, a i hladni) poljuljale su i ova uverenja i izazvale donekle oživljavne religioznosti, koja se delom ogleda u povećanjnu broja vernika tradicionalnih konfesija a delom u jačanju uticaja sekti. Budući da se radi o verama koje su svoj identitet vekovima gradile u uzajamnoj opoziciji i čije se fundamentalne postavke nemalo razlikuju, teško je ovome dodati još koji uopšteni sud, ali je moguće ispratiti razvoj dve veroispovesti (hrišćanstvo, islam) čiji prozelitizam ih čini interesantnjim u smislu *globalizacije* od budizma ili hinduizma.

1. Hrišćanstvo danas veroispoveda preko 1.7 milijarda stanovnika planete i teritorijalno je najrasprostranjenija religija, zahvaljujući misionarskoj aktivnosti koja nije zamrla ni u XX veku. Podeljeno je na tri suprotstavljene verske grupe – rimokatolike, pravoslavce i protestante. Uzroci ovih šizmi nisu otklonjeni, premda se čini da zamah globalizacije pojačava *ekumenske* (v.) tendencije i želju da se razlike prevaziđu. Savremeno hrišćanstvo se, kao i druge religije, u velikoj meri oslanja na *tradicionalizam* (v.) i nije prijateljski nastrojeno prema naučno-tehnološkim promenama koje dovode u pitanje njegovu dogmu. Katolička crkva se poslednjih godina nalazi u relativnom opadanju, premda i dalje ima svoja jaka uporišta u mnogim evropskim državama (Španija, Portugal, Francuska, Italija, Poljska...) i Latinskoj Americi. Pravoslavlje je, sticajem istočkih okolnosti, rasprostranjeno u postsocijalističkim državama (bivšem Istočnom bloku i sl.), i poslednjih godina još uvek traži svoje mesto u ovim društвima u *tranziciji* (v.). O protestantizmu, međutim, ne može se govoriti kao o koherentnoj verskoj zajednici, jer je rascepkan na više hiljada verskih skupina, i kao takav dominantan u Velikoj Britaniji, Nemačkoj, Kanadi, Australiji, SAD. Budući da su ove države i najveći promotori globalizacije, time se može objasniti i resantiman koji druge religije prema protestantizmu osećaju.

2. Islam se, čini se, po svojim unutrašnjim sadržajima i spoljnim manifestacijama, nalazi se pred velikim izazovima koje donosi globalizacija. Kao prevashodno zapadni koncept, koji kritički nastrojeni istraživači nazivaju i *westernizacijom* (v.), ona među islamskim vernicima (kojih ima blizu milijardu) i verskim zajednicama (kako sunitskoj, tako i šiitskoj) izaziva podozrenje. Budući da najveći broj državnih zajednica u kojima je islam preovlađujuća religija nema demokratsko uređenje (a neke od njih su i teokratije), verski sentimenti igraju veliku ulogu u politici. Islam je u nekim zemljama izveo prve korake ka modernizaciji (u Turskoj su oni, reformama Mustafa Kemal-paše Ataturka, potpuno sporovedeni, u Egiptu i Siriji delimično), ali se odmah kao reakcija javio konzervativni vahabitski pokret, čiji je centar Saudijska Arabija, a koji se protivi svim novotarijama. Međutim, zamah globalizacije čini održavanje tradicionalnih formi sve težim, posebno usled revolucije u komunikacijama (v. *Internet*), što čini pojedine nestabilne regije, poput Bliskog istoka, još nestabilnijim. Osnovno pitanje budućnosti islama je njegov odgovor na izazov globalizacije. Ukoliko ne uspe da napravi upotrebljivu sintezu verske tradicije i tehnološke inventivnosti, islam može odsudno uticati na povećanje svetske nestabilnosti, što je, po pojedinim prognostičarima (primer: S. Huntington), veoma verovatno. Naravno, moguće je da će kreativne snage ove drevne religije još jednom metamorfozirati i tako se prilagoditi izazovima XXI veka.

REVOLUTIVNE PROMENE ORGANIZACIJE

Savremeni model organizacionih promena koji se pojavio kao odgovor na sve veće izazove pred koje poslovno okruženje, zahvaćeno procesom globalizacije, stavlja preduzeća. Intenzitet, učestalost i dubina promena u okruženju dostigli su takav nivo da im se preduzeća mogu prilagoditi samo ukoliko su spremna da permanentno redefinišu sebe, odnosno svoju strategiju i organizacionu strukturu.

Model revolutivnih promena podrazumeva samo radikalne, transformacione promene. Reč je o promenama koje znače suštinsko redefinisanje samog koncepta preduzeća, odnosno, kreativno prispitivanje i menjanje fundamentalnih prepostavki na kojima se baziraju postojeća strategija i organizacija preduzeća. One su diskontinualne, jer uvode sasvim nove prepostavke i vrednosti u vezi sa organizacijom i razbijaju postojeći obrazac razmišljanja zaposlenih o organizaciji. Ovakve promene su omogućene činjenicom da su međusobni odnosi podsistema preduzeća takvi da promene u jednom od njih uslovljavaju sukcesivne promene u preostalim, čime se inicijalne promene uvećavaju i vode prelasku preduzeća u kvalitativno novo stanje. Model podrazumeva kontinualni progres preduzeća, odnosno polazi od stava da inovacije strategije i organizacije nužno vode ka razvoju, progresu, novom stanju koje je uvek bolje, kvalitetnije od postojećeg.

Pri tome su sve promene preduzeća kvalitativne, kreativne i inovativne, odnosno strategija i organizacija se menjaju kroz proces generisanja i implementacije inovacija. Zbog toga je neophodno obezbediti stalnu pojavu i testiranje novih ideja tako da preduzeće ima više verzija svoje budućnosti, među kojima će adekvatnom selekcijom doći do optimalne.

Model revolutivnih promena zahteva nov pristup organizaciji preduzeća, u kome se ona ne posmatra više kao hijerarhijska piramida već kao mreža poslovnih procesa u kojima se kreira vrednost za potrošača. Klasična organizacija, zasnovana na specijalizaciji poslova, nije u stanju da podrži permanentno redefinisanje osnovnih koncepata poslovanja, usled čega je njena zamena novom paradigmom organizacije, bazirane na procesima nužna pretpostavka kontinualnih revolutivnih promena.

STRATEŠKA ALIJANSA

Saradnja dveju ili više kompanija koje udružuju svoje snage radi realizacije određene poslovne aktivnosti. Pri tome, članice alijanse zadržavaju svoju nezavisnost, delujući u okviru sklopljenog saveza kao samostalne poslovne jedinice. Strateške alijanse se pojavljuju u okviru novih pristupa poslovanju koji ističu da kontinuirani opstanak i uspeh na globalnom tržištu mogu ostvariti samo ona preduzeća koja poseduju sposobnost prilagođavanja i koegzistencije. Scenario "jedan dobija - drugi obavezno gubi" zamenjuje se scenarijem "jedan dobija - i drugi dobija". Strateška alijansa se može javiti u različitim oblicima: može biti ograničena samo na razmenu određenih znanja i informacija ili se može odnositi na zajedničke aktivnosti u oblasti marketinga, proizvodnje, istraživanja i razvoja; može se ticati samo određenih proizvoda i tržišta ili može da bude dalekosežna i da podrazumeva globalnu saradnju; može se formirati kao nukleus konzorcijuma sa namerom da se tokom vremena privuku novi partneri ili se može formirati kao ekskluzivna alijansa. Mada je broj varijacija na temu ogroman, ipak se izdvajaju dva osnovna oblika ovih poslovnih saveza:

- a) ugovori o saradnji – mogu se odnositi na saradnju u različitim oblastima poslovanja, ali najčešće podrazumevaju zajedničku proizvodnju, distribuciju i prodaju ili istraživanje i razvoj;
- b) zajednička ulaganja (joint venture) – podrazumevaju formiranje zajedničke kompanije u čije poslovanje svi partneri ulažu svoj kapital.

Iako kompanije, stupajući u strateške alijanse, ostvaruju značajne pogodnosti, one moraju biti spremne da se suoče i sa potencijalnim slabostima ovih poslovnih saveza. Osnovni nedostatak ugovora o saradnji je to što on nosi sa sobom troškove, kako pregovaranja tako i očuvanja i nadziranja sklopljenih ugovora. On takođe zahteva uspostavljanje uzajamnog poverenja i posvećenost zajedničkom delovanju. Zajednička ulaganja prevazilaze pomenuti problem poverenja, uspostavljajući snažnije veze među

partnerima, međutim, problemi zajedničke kontrole poslovnih operacija mogu ograničavajuće delovati na efektivnost ovakve alijanse.

SVETA ALIJANSA

Antirevolucionarna koalicija velikih sila koja je nastala u Evropi nakon Napoleonovog poraza. Zadatak joj je bio da spreči promene sistema vlasti u čitavom svetu, odnosno da brani načelo legitimite - božansko pravo apsolutnih vladara, po kome legitimni šefovi država mogu da se staraju o svojim podanicima. Sredstva za postizanje tog cilja nisu bila ograničena: intervencija u unutrašnje stvari drugih država za Alijansu je pravilo, a ne izuzetak. Kada se kaže Sveta alijansa, misli se na borbu za konzervativne vrednosti, na zahtev za očuvanje *status quo*-a pod pretnjom intervencije, na nasilno kočenje točka istorije.

Sveta alijansa nastala je na Bečkom kongresu. Septembra 1814, dok još nije bio definitivno poražen Napoleon, velike sile su se saastale u Beču kako bi rekonstruisale Evropu i ponovo uspostavile ravnotežu snaga kakva je postojala pre francuskih osvajanja. Kako pojedine konzervativne vladare nije zadovoljavalo samo vraćanje Francuske u teritorijalne okvire iz 1792. - njih je mnogo više plašio duh građanske revolucije koji je počeo da se širi Evropom - okupili su se u Svetu alijansu, koja je trebalo da sačuva ideološko jedinstvo sveta. Ideja o ovakovom savezu potekla je od ruskog cara Aleksandra I, a prihvatili su je Austrija i Pruska, a od 1818. i Francuska. Alijansa je pod svoju kontrolu stavila čitav kontinent. Engleska, u kojoj je još davno izvedena »revolucija bez krvi«, nije ušla u Svetu alijansu. Najveći uticaj na politiku Svetе alijanse imao je austrijski ministar spoljnih poslova, knez Meternih.

Sveta alijansa je održala kongrese 1820. i 1821. u Opavi i Ljubljani (kako bi se rešio problem revolucionarnih zbivanja u Napuljskoj kraljevini, i nešto kasnije na Sardiniji), kao i 1822. u Veroni (zbog dešavanja u Španiji). Zbog bojazni da bi Sveta alijansa mogla da reaguje i u evropskim kolonijama u Latinskoj Americi, predsednik SAD, Džejms Monro, formulisao je čuvenu doktrinu koja zabranjuje mešanje Evropljana u američke probleme, i obrnuto.

Ma koliko žilav se u početku pokazao, apsolutizam, oličen u Svetoj alijansi, nije mogao dugo da sprečava revolucionarne težnje. Nacionalni pokreti na Balkanu (»srpska revolucija« 1804. i 1815, ustanci u Moldaviji, Grčkoj, Vlaškoj 1821) doveli su velike sile u dilemu: da li podržati legitimitet turskog sultana, ili hrišćanske ustaničke. Problem je rešen tako što su sile intervenisale protiv Turske. Bio je to faktički raspad Alijanse. Konačan krah Alijansa doživljava 1830, kada je izvedena Julska revolucija u Francuskoj, pri čemu nije došlo ni do kakve reakcije Svetе alijanse.

SVETSKA BANKA

(Engl. World Bank) je nastala kao posledica ideje o stvaranju međunarodne banke sa glavnim zadatkom da obezbedi sredstva za finansiranje obnove ratom i krizama uništenih privreda posle Drugog svetskog rata. Odluka o osnivanju Međunarodne banke za obnovu i razvoj (eng. International Bank for Reconstruction and Development – IBRD) je doneta na *Bretonvudskoj konferenciji* (v.), jula 1944, a IBRD formalno počinje sa aktivnostima 25. juna 1946. godine.

Banka je prvenstveno finansijska kooperativa koju čine 184 države članice. Organizovana je kao akcionarsko društvo, a Kuba i Severna Koreja su jedine države na svetu koje ne poseduju deonice Svetske banke. Prema ekonomskoj snazi svake države, određuje se visina upisne kvote (učešće), a na osnovu nje broj glasova koji pripada svakoj zemlji. Bankom upravlja Odbor guvernera koji čine po jedan predstavnik svake zemlje i Odbor izvršnih direktora na čijem je čelu direktor, koji se bira sa mandatom od pet godina (trenutno tu funkciju obavlja James D. Wolfensohn).

Od osnivanja do danas, struktura Banke je bitno izmenjena, tako da sada govorimo o Grupi Svetske banke koju čine:

1. International Bank for Reconstruction and Development (IBRD),
2. International Finance Corporation (IFC, pod čijom upravom se nalazi Southeast Europe Enterprise Development – SEED),
3. International Development Association (IDA),
4. International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID),
5. Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA), i
6. Foreign Investment Advice and Services (FIAS).

Za IBRD (koja odobrava zajmove) i IDA (koja odobrava kredite) često se koristi zajednički naziv World Bank, odnosno Svetska banka.

Glavni cilj je borba protiv siromaštva, a projekti za koje se odobravaju sredstva moraju biti održivi i sa dugoročnim efektima. Sredstva se obezbeđuju na različite načine. IBRD izdaje obveznice na međunarodnim tržištima kapitala, pozajmljuje novac državama, finansira projekte i naplaćuje troškove i maržu. IDA se finansira od nepovratnih donacija iz industrijskih država, od otplaćivanja ranijih kredita, od dohotka ulaganja iz donacija i doprinosa iz IBRD profita.

Danas su zemljama na raspolaganju dve osnovne mogućnosti: zajmovi za prilagođavanje i investicioni zajmovi. Prvi podržavaju politiku i institucionalne promene da bi se stvorila pogodna klima za održivi rast. Investicioni zajmovi su namenjeni projektima usmerenim ka ublažavanju siromaštva, prevazilaženju ograničenja koja sprečavaju razvoj, promovisanju održivog razvoja, zaštiti okoline...

SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA

(Eng. World Trade Organization – WTO) je međunarodna institucija pod čijim se okriljem uređuju odnosi između zemalja članica u oblasti međunarodne trgovine, promoviše slobodna trgovina, smanjenje carina i drugih barijera na otvorenom tržištu. Izrasla je iz Opštег sporazuma o carinama i trgovini (General Agreement on Tariff and Trade – GATT) koji 15. aprila 1994, na pregovorima u Urugvaju, završenim potpisivanjem Sporazuma o uspostavljanju STO, postaje njegov integralni deo.

Osnovne funkcije STO su:

- 1) usaglašavanje nacionalnih spoljnotrgovinskih politika,
- 2) sprovodenje sporazuma koji su postignuti u okviru STO,
- 3) nadzor nad vođenjem nacionalnih spoljno trgovinskih politika,
- 4) rešavanje trgovinskih sporova nastalih između zemalja članica.

Najviši organ STO je Ministarska konferencija, u kojoj su predstavljene sve zemlje članice. Sastavljena je od četiri tela:

- 1) Generalni savet,
- 2) Komitet za trgovinu i razvoj,
- 3) Komitet za platnobilansna ograničenja,
- 4) Komitet za budžet, finansije i administraciju.

STO donosi odluke konsenzusom. U izuzetnim situacijom kada nije moguće postići konsenzus pristupa se glasanju po principu jedna zemlja, jedan glas.

STO doprinosi procesu liberalizacije i ekspanzije međunarodne razmene putem smanjenja carina i subvencija, usklađivanja trgovinskih politika, porasta konkurentnosti i dr., što zajedno deluje stimulativno na rast svetske privrede, zaposlenosti i životnog standarda. Protivnici delovanja STO smatraju da je ova organizacija suviše moćna, jer može da nameće promene zakona suverenim državama i da se meša u njihovu politiku, zatim da ne štiti dovoljno interes radnika i da se uopšte ne bavi problemima zaštite zdravlja i životne okoline koji su vezani za međunarodnu razmenu.

SVETSKI SOCIJALNI FORUM

Skup, savetovanje levog bloka *antiglobalista* (v.) ili preciznije alterglobalista (alternativnih globalista) koji se do sada (do 2003. godine) dvaput održao u gradu Porto Alegre na jugu Brazila. Poslednjeg puta je skupu, po procenama organizatora, prisustvovalo oko 70.000 ljudi iz čitavog sveta. Skup se održava u istom vremenskom periodu kada i *Svetski ekonomski forum* (v.).

SVETSKI EKONOMSKI FORUM

Međunarodna organizacija koja periodično organizuje savetovanje svetskih vođa, predstavnika velikih korporacija i stručnjaka iz različitih oblasti povodom globalnih pitanja i problema. Iako nezavisna organizacija, Forum je finansiran od oko 1.000 vodećih svetskih korporacija.

TERORIZAM

„Ko u nameri ugrožavanja ustavom utvrđenog državnog i društvenog uređenja ili bezbednosti SRJ izazove eksploziju ili požar ili preuzeće drugu opšteopasnu radnju ili akt nasilja kojim je stvoreno osećanje nesigurnosti kod građana, kazniće se najmanje tri godine“ (terorizam, član 125. KZJ).

„Ko u nameri da naškodi stranoj državi, oslobođilačkom pokretu ili međunarodnoj organizaciji izvrši otmicu nekog lica ili neko drugo nasilje, prouzrokuje eksploziju ili požar ili kakvom opšteopasnom radnjom ili opšteopasnim sredstvom izazove opasnost za život ljudi ili imovinu velike vrednosti, kazniće se zatvorom najmanje jednu godinu“ (međunarodni terorizam, član 155a KZJ).

Reč teror (lat. *terror* strah, užas) u političkoj teoriji se pojavljuje da bi označila način surove vladavine, konkretno period Francuske revolucije 1793–1794, gde se fizičkim nasiljem uništavala opozicija kako bi se omogućilo stvaranje novog socijalnog aranžmana. I danas se često pojmom terorizma koristi u ovom kontekstu, naročito kada su u pitanju represivni režimi. Tako se u rečnicima često nalaze sledeće definicije terorizma: „**vladavina zastrašivanjem, način vladanja ulivanjem straha i nasiljem**“ (M. Vujaklija, *Rečnik stanih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1997, str. 883.), „**vršenje terora, vladanje zastrašivanjem; tiranija; uništavanje protivnika najokrutnijim sredstvima (progoni, ugnjetavanja, ubijanja)**“ (B. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1978, str. 1345.). Ipak, kada se koristi u ovom smislu, često se uz terorizam dodaju i neke odrednice (državni terorizam, „terorizam od gore“), kako bi se napravila distinkcija od onoga što se danas najčešće podrazumeva pod pojmom terorizma.

„Terorizam od dole“, kako neki nazivaju ovaj fenomen, spada u grupu pojmove koju niko ne ume da definiše (zapravo, svako ima neku svoju definiciju), ali svi znaju da ga prepoznaju. Svima su dobro poznati teroristički akti italijanskih Crvenih brigada, nemačkog RAF, španske ETA, britanske IRA, muslimanske Al-Kaide. U *Političkoj enciklopediji*, terorizam se definiše kao „doktrina i metod borbe za određene ciljeve sistematskom upotrebom nasilja“. *Pravna enciklopedija* sadrži sledeće objašnjenje: „izazivanje terora, straha i nesigurnosti kod građana, grupe građana ili pojedinca“. Međutim, terorizam kao da izmiče svakoj definiciji, pošto ima bezbroj pojavnih oblika, a ubrzani razvoj tehnologije samo mu stavlja na raspolaganje još više sredstava. Stoga neki autori izbegavaju definicije *per genus proximus et differentiam specificam*, navodeći samo elemente koji karakterišu terorizam. Među te elemente svakako spadaju sledeći:

1. **politički karakter** – terorizam uvek nosi političku poruku, iskazivanje želje da se izbori secesionizam, promena društvenog sistema, promena spoljnopolitičkog kursa i sl. Bez političke komponente, nemoguće je napraviti razliku između terorizma i drugih krivičnih dela (ubistva, izazivanja opšte opasnosti...);
2. **nasilje** – pretnja ili upotreba sile su obavezan sastojak terorističkog akta. Međutim, oni nikad nisu sami sabi cilj, već sredstvo – teroristički akt je samo instrument u kom je sadržana pretnja novim nasiljem;
3. **izazivanje straha** – cilj terorizma je da izazove strah i to ne kod žrtve, već kod šire grupe koja se može identifikovati sa žrtvom;
4. **simbolika** – terorista bira metu tako da ona ima određenu simboliku, pri čemu postupa ili neselektivno, što simboliše mogućnost da svako može da nastrada (primer za to je postavljanje bombe u autobus, otmica aviona...), ili je bira krajnje selektivno, kada u stvari traži krivca (vladara, političara i sl.); simbolika odvaja terorizam od gerile, gde se direktno uništava neprijatelj, mada je u praksi teško razlikovati ova dva fenomena;
5. **tri adresata** – žrtva, koja trpi neposredne posledice, širi krug građana, kod kojih se stvara osećaj straha i nezaštićenosti od strane legalne vlasti, a čija reakcija je veoma bitna za teroriste, i vlade, kojima se demonstrira sila;
6. **nekonvencionalnost** – teroristički akt je neočekivan, izvršen na upečatljiv način; samo teka, on može da izazove priželjkivanu reakciju; i
7. **etička neprihvatljivost** – terorizam polazi od postavke da cilj opravdava sredstvo. Konkretizacija ovog principa kroz teroristički akt dovodi do moralne osude od strane građana.

Uzroci terorizma su još uvek nedovoljno istraženi. Neki od njih su glad, siromaštvo, državni teror, društvena nepravda, ekspanzionizam, mešanje stranih sila u unutrašnje stvari jedne zemlje, strana eksploracijacija. Terorizam jeste izazov savremenog doba, možda i jedan od najvećih, naročito od kad je probio nacionalne granice. Od tada je u govor ušao termin „međunarodni terorizam“. Međunarodni terorizam, pored elemenata koji se redovno javljaju kod terorizma, karakteriše i povreda interesa više od jedne države (na primer, kada nemački građanin obori američki avion iznad Francuske), ali i slanje poruke međunarodnoj javnosti. Rad na definisanju međunarodnog terorizma u UN, kao najpozvanijoj organizaciji, nije urođio plodom zbog političkih podela, ali su zato donete konvencije koje tretiraju pojedine oblike međunarodnog terorizma (*Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina protiv međunarodno zaštićenih lica, uključujući i diplomatske agente, Konvencija protiv uzimanja talaca, Tokijska, Haška i Montrealska konvencija*, kojima se tretiraju teroristički akti protiv avionskog saobraćaja, donete od strane ICAO, specijalizovane agencije UN).

Ono što svakako preokupira svetsku scenu danas jeste borba protiv terorizma. Načelno, postoje tri vida borbe: prvi se sastoji u otklanjanju uzroka terorizma. Primera radi, davanje široke autonomije Baskiji rezultiralo je splašnjavanjem (ali ne i prestankom) aktivnosti ETA. Problem je u tome što su sami uzroci terorizma često nerazumljivi i višestruki. Drugi način je prevencija: pojačane mere predostrožnosti državnih organa. Na ovaj način vodi se borba na uštrb građanskih sloboda, te se teroristima zapravo daju novi argumenti u borbi protiv vlasti. Treći način – represija – je jedini koji je do sada imao efekta. Represija podrazumeva pooštrenu kaznenu politiku (propisivanje visokih kazni za učinioce krivičnih dela) i saradnju među državama u gonjenju osumnjičenih. No, svedoci smo danas da represija može dobiti i oblik odmazde sa širokim međunarodnim reperkusijama.

TOBINOVA TAKSA

Takođe poznata kao taksa na razmenu valuta. Taksa koju je osmislio profesor Džejms Tobin još 1972. godine. Po njegovom mišljenju, taksa bi sprečila špekulacije valutama tako što bi se svaka razmena oporezovala u nivou od 0,01 % do 0,5 %. Glavna svrha takse je da se obeshrabri nestabilno kratkoročno ulaganje i njegov narušavajući efekat na valutu države. Pretpostavlja se da bi se sa primenom ove takse mogla dobiti sredstva veličine od oko 150 do 300 milijardi dolara na godišnjem nivou, koja bi se zatim mogla iskoristiti za razvoj nerazvijenih delova planete (po procenama UN potrebno je oko 225 milijardi dolara godišnje da bi se svet lišio nepotrebnog uništavanja okoline i najgoreg oblika siromaštva). Taksa još nije stupila na snagu (maj 2002. godine).

TRADICIONALIZAM

Skup vrednosnih sudova, normi i običaja koji u interakciji rezultuju načinom mišljenja oslonjenim u najvećoj meri na tradiciju – ona postaje prizma kroz koju se propušta i ocenjuje stvarnost.

Ukoliko tradiciju definišemo, u najširem shvatanju, kao transcedentalni proces predavanja normi i vrednosti u društvu koji obezbeđuje kontinuitet njegovog razvoja, tradicionalizam bi se mogao shvatiti i kao sentiment privrženosti ustaljenim usvojenim vrednostima i zaziranje od njihovog menjanja. Stoga je jasno da tradicionalizam ima svoje mesto u političkom diskursu, u kojem igra ulogu kočničara promena. Njegova konzervirajuća funkcija ne mora bit *per se* negativna, ali u epohi burnih i brzih promena usporava društvenu moć prilagođavanja i izaziva društvenu nestabilnost, tim pre što su vrednosti iza kojih se tradicionalisti obično zakljanjaju najčešće zamagljene ili predstavljaju zapravo savremenu interpretaciju prošlosti, koja

se lako da izvrgnuti u nekritično glorifikovanje vrednosti sopstvenog društva i opovrgavanje vrednosti tuđeg.

TRANSNACIONALNA DRŽAVA

Transnacionalna država je međunarodni subjekt koji ostvaruje političku kontrolu nadilazeći nacionalne entitete koji ulaze u njegov sastav. Transnacionalna država je ona u kojoj se nacionalna referenca države gubi, ali ideja države kao centralne reference za političke procese opstaje. To je država u kojoj se višestruko strukturirani politički procesi i akteri prihvataju kao nosioci onog legitimitea koji omogućava da se formuliše transnacionalna unutrašnja politika.

Transnacionalna država podrazumeva razvijenu administraciju preko koje se ostvaruje politička kontrola nad većim brojem političkih entiteta koji načelno mogu zadovoljavati sve uslove da budu razvijeni u klasične nacionalne države. Građani tih entiteta u transnacionalnoj državi zadržavaju svoj etnički identitet, ali su oni građani transnacionalne države, a ne države koja bi bila definisana u spredi sa etnicitetom. U skladu s tim, podležu onim pravnim normama i sankcijama koje su ustanovljene na nivou transnacionalne države (*Pax Romana, Pax Britannica*).

Sam koncept nacionalne države je oduvek bio transtetnički u tom smislu što sve nacionalne države nužno počivaju na ideji da su upravo one jedini legitim oblik države, nezavisno od spleta etničkih, subnacionalnih identiteta, ukorenjenih među njihovim stanovništvom. Nekoliko evropskih država duguju svoju egzistenciju "transnacionalnim" (u čisto etničkom značenju pojma nacije) nacionalističkim pokretima XIX veka. Ipak, kada govorimo o transnacionalnoj državi, govorimo o političkim entitetima kao što su Evropska unija danas, ili kakva je nekad bila Britanska imperija. One se svakako razlikuju od koncepta nacionalne države kakav predstavlja politička teorija.

Danas je koncept transnacionalne države u žiji interesovanja političke teorije i sociologije, pošto sami procesi globalizacije nameću nužnost formulisanja i sprovođenja transnacionalne politike, a moguće je da vode i ka stvaranju novih transnacionalnih država (Evropska unija). Rasprave o prirodi i mogućnostima za razvoj i opstanak transnacionalnih država nužno uzimaju u obzir širok raspon socio-kulturnih karakteristika, koje se pokazuju od izuzetne važnosti u formiranju, i otporima formiranju transnacionalnih struktura.

Transnacionalnost političkih procesa je gotovo sinonimna sa pojmom globalizacije. Stvaranje transnacionalnih političkih struktura je empirijska stvarnost u kojoj već dugo živimo. Konačno, pitanje eventualnog formiranja novih transnacionalnih država ujedno odražava interes nekih aktera

uključenih u procese globalizacije i predstavlja suštinsko pitanje o prirodi globalizacije uopšte.

TRANZICIJA

U užem smislu, radi se o procesu ekonomskog prelaska iz sistema komandne u sistem tržišne privrede u zemljama naslednicama SSSR-a i državama nekadašnjeg Istočnog bloka. Šire gledano, tranzicija je proces društvenog, političkog i ekonomskog preobražaja u kojem se, nakon kraha bipolarnog sistema (*v. bipolarnost*), našao veliki broj svetskih zemalja – bilo bivših socijalističkih država (*v. postsocijalistička društva*) ili zemalja u razvoju (*v. Treći svet*). Uništenjem ideološke, političke i ekonomске alternative vrednostima Zapada, u ovim državama je osetno poremećena ravnoteža sistema, smanjen je standard i nacionalni dohodak, a politički sistem je za veoma kratko vreme poprimio deklarativne demokratske obrise. U narednoj deceniji (1990–2000) se ispostavilo da to nije dovoljno, da su potrebni koordinirani napori u postavljanju pravnih okvira u kojima se stvaraju uslovi za slobodno tržište. Različite države su na izazov tranzicije davale drugačije odgovore, upuštajući se u različite oblike tranzicije (po jednoj tipologiji evolutivnu, jasno nametnutu, maglovitu, prigušenu, haotičnu, birokratizovanu ili ubrzanu).

Ispostavilo se, takođe, da se radi o veoma skupom procesu koji iziskuje strana ulaganja pod povoljnim uslovima. Ispostavilo se još da je standardna prateća pojava veliko imovinsko raslojavanje i osiromašenje najvećeg broja stanovnika, što je često generator izliva etničke, nacionalne, verske netrpeljivosti ili *antiglobalističkih pokreta* (*v.*). Naposletku, ispostavilo se i da je za neke države ovaj tranzicioni period bio kraći i može se reći da je okončan (posebno države kandidati za ulazak u EU), dok se druge i dalje muče u njegovim protivurečnostima.

TREĆI PUT

Politicko-ekonomski kurs socijalističkih i socijaldemokratskih partija država članica Evropske unije, označen od strane Entoni Gidensa kao alternativa levoj (komunizam) i desnoj (kapitalizam) opciji. Suština ideje i prakse je izmenjen način delovanja socijaldemokratije u uslovima *globalizacije* (*v.*) i ekonomskog neoliberalizma kroz synergiju privatnog i javnog sektora. Nezadovoljavajući rezultati u oblasti socijalne politike koji su uticali na oštar pad popularnosti socijaldemokratskih partija prinudili su evropske socijalističke partije, nakon izbornog poraza portugalskog socijalističkog premijera Gutieresa, da, na satanku u Barseloni 2002. godine, proglose

usklađivanje ekonomskih reformi sa socijalnim interesima kao prvenstveni zadatak evropske socijaldemokratije, te je politika trećeg puta izbačena iz programa socijalističke internacionale.

TREĆI TALAS

Termin koji je u upotrebu uveo američki politikolog, Samuel P. Huntington, 1991. godine, u delu *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (*Treći talas: demokratizacije krajem dvadesetog veka*). Označava proces demokratizacije niza zemalja južne Evrope, Latinske Amerike i, konačno, istočne Evrope. Treći talas je povećao broj zemalja sa nekom vrstom demokratskog uređenja sa 30% na 60%.

Prvi talas se, prema njegovoj ideji, protezao kroz dobar deo devetnaestog i početak dvadesetog veka (1828–1926), drugi neposredno posle II svetskog rata – između 1945. i 1964, a treći počinje svrgavanjem diktatorskih režima u Portugaliji 1974. i u Španiji i Grčkoj 1975. Vrhunac doživljava početkom devedesetih godina XX veka brojnim pokušajima zemalja bivšeg Istočnog bloka da svoje režime zamene demokratskim. Ideja o tri talasa demokratizacije u istoriji prihvaćena je u većini dela kasnijih autora ove oblasti.

TREĆI RIM

Pojam iz vladarske ideologije ruskih careva.

Prvi put se pominje u pismu monaha Filoteja početkom XVI veka, koji poručuje moskovskom velikom knezu Vasiliju III: «*Dva Rima su pala, ali treći stoji, a četvrtoga neće ni biti*». Filotej se time naslanja na srednjovekovnu tradiciju, po kojoj je hrišćanska ekumena nedeljiva i oлицена u nedeljivom Carstvu, koje predstavlja državu Božiju na zemlji. Prvi centar ovog hrišćanskog carstva bio je Rim, drugi Konstantinopolis (Novi Rim), prestonica Vizantije (v. *Vizantinski komonvelt*). Međutim, padom Vizanije u XV veku, oblikovalo se u vrhovima ruske crkve mišljenje da je moskovska mitropolija (priznata za patrijarhiju patrijaršije 1589) jedini pravi prenosilac istinske pravoslavne tradicije, a da je Moskovska kneževina pravni i ideološki naslednik Vizantije, a preko nje i Rimskog carstva. Pismo monaha Filoteja samo je potvrđilo uvreženo mišljenje da je prvi Rim skliznuo u jeres, dok je drugi propao od Turaka, i da je na Moskvi da preuzme ulogu Trećeg Rima, a na njenim vladarima da se ovenčaju carskom krunom. Tako se Ivan IV 1547. okrunio za cara sve Rusije, čime je istaknuta pretenzija Moskve da postane centar hrišćanske vaseljene (barem ortodoksne).

Ova istočna verzija **translatio imperii** (u Zapadnoj Evropi se naslednikom Rimskog carstva smatralo Sveti rimski carstvo nemačke

narodnosti) imala je veliki uticaj na razvoj Rusije. Po nekim naučnicima, njime je Rusija uvedena u evropski politički sistem. Po drugima, oslonac na preživelo vizantinsko nasleđe uticao je upravo na razvoj ruske autarhičnosti i usporavao je njeno otvaranje ka Zapadu. Kako bilo, ideologija Trećeg Rima vremenom je snažila, i svoj poseban značaj dobila u XVII i XVIII veku, kada je Rusija osvajala ogromne prostore u Aziji. Krajem XVIII veka, sekularizacija koja uzima maha u Evropi utiče i na odbacivanje ideje imperijalnog ekskluzivizma, a i smanjuje se značaj verskih centara. Od tada se teza o Moskvi kao Trećem Rimu upotrebljava alegorično, pa i politizirano, da se okarakterišu ruske aspiracije u Evropi. Takva upotreba zadržala se i u prvoj polovini XX veka, kada se Moskva, u kojoj se od 1919. nalazio centar Treće internationale, smatrala štabom svetske revolucije, koji je proleterijatu nudio novu eshatologiju.

TREĆI SVET

Pojam iskovan tokom Hladnog rata da bi se njime označile države ekonomski i tehnološki manje razvijene od zemalja Zapada ili Istoka (razvijenih zemalja). Sem ekonomске, pojам је имао и političku konotaciju, jer се радило mahom о neevropskim državama koje nisu bile blokovski svrstane (štaviše, najveći deo njih je svoj politički stav profilisao u Pokretu nesvrstanih). Ove azijske, afričke i centralno i južnoameričke države (u kojima živi 2/3 svetskog stanovništva) bile су uglavnom agrarna društva која су političku nezavisnost mahom dobila tokom procesa dekolonizacije. Docnije је pojам, zbog pejorativnih konotacija, zamenjen pojmom земље у развоју.

Opšti trendovi nakon kraha SSSR-a osporili су umnogome temelje на којима се овај pojам zasniva. S jedne strane, teška kriza која је pogodila postsocijalistička društva оборила је njihove ekonomске показатеље на ниво blizak земљама у развоју. S druge strane, neke од држава у развоју (нпр. azijski tigrovi) ostвариле су iznenađujući полет, и данас су примери razvijenih zemalja. Такође, pojам је постао и политички обесмишљен крахом bipolarnosti и rastakanjem pokreta nesvrstanih. Ipak, још увек је у upotrebi – данас се, по različitim klasifikацијама, земљама trećeg sveta smatraju one чији bruto nacionalni proizvod по глави stanovnika iznosi 800–1000 dolara.

TURBOGLOBALIZACIJA

Turboglobalizacija је posledica vrtoglavog ritma *trećeg talasa* (v.) globalizacije и nastaje nakon završetka Hladnog rata и sloma bipolarne podele sveta (подела јединственог svetskog organizma на neprijateljske blokove:

kapitalizam, socijalizam i blok nesvrstanih, odeljeni gvozdenom zavesom, Kineskim i Berlinskim zidom). Odlika ovog procesa su brzina i intenzitet kojim se svet povezuje u jedinstven globalni poredak, kao i broj zemalja koje učestvuju u igri zvanoj *globalizacija* (v.). Ovde nije reč o revitalizaciji globalizacije, već o novom liku i ritmu sveta. Tehnološka, informatička revolucija jedan je od presudnih pokretača ubrzanog ritma. Slom blokovske podele sveta uklonio je najveću prepreku slobodnoj cirkulaciji robe, kapitala i ideja, rasprostiranja istovetnih političkih formi na ranije nedostupne prostore. Prvi put u istoriji planeta je organizovana oko zajedničkih ekonomskih pravila igre, gусте mreže nacionalnih institucija. S jedne strane, nikad nije zabeležen tako brz ritam i tako gusta mreža globalizacije. Istovremeno, javlja se duboki jaz između socijalnih klasa, društava i kontinenata.

UJEDINJENE NACIJE

Univerzalna međunarodna organizacija, nastala nakon Drugog svetskog rata, kada se u okviru antifašističke koalicije pojavila potreba za stvaranjem svetske organizacije koja bi, po porazu sila Osovine, garantovala kolektivnu bezbednost. Na toj osnovi nastala je početkom 1942. Deklaracija o Ujedinjenim nacijama. U završnoj etapi rata, predstavnici SAD, Velike Britanije, Kine i SSSR skicirali su Povelju Ujedinjenih nacija u Damberton Oksu, koja je dovršena na konferenciji u San Francisku, okončanoj 26.juna 1945, kada su istu potpisali predstavnici 50 zemalja osnivača. Vremenom su u Organizaciju primani novi članovi, i danas postoji 198 država članica.

Izgled Organizacije ujedinjenih nacija zasniva se na Povelji i nije radikalno izmenjen do danas. Njenu osnovu čine 6 glavnih organa:

- **Generalna skupština**, koja okuplja predstavnike svih zemalja članica, i ima vrlo široke nadležnosti, ali ne i ovlašćenja. Ona se može baviti svim pitanjima spomenutim u povelji. Međutim, njene odluke su konsultativnog karaktera – ona donosi preporuke koje se odnose na države članice;
- **Savet bezbednosti**, koji je u početku imao 11 članova, a od 1963. godine 15 (pet stalnih: SAD, Francuska, V.Britanija, Rusija i Kina, i 10 nestalnih). Ovaj organ je osnovni garant koletkivne bezbednosti i oformljen je da bi reagovao brzo, odlučno i autoritativno. On zaseda neprekidno i donosi odluke koje se nazivaju rezolucijama. Donošenje rezolucije može sprečiti predstavnik bilo kojeg stalnog člana SB, međutim, ukoliko se donešu, imaju obavezujući karakter i postoje mehanizmi sankcija ukoliko im se prkosí;
- **Ekonomski i socijalni savet** je organ koji se bavi privrednim, društvenim i humanitarnim pitanjima i unapređuje međudržavnu saradnju u ovim oblastima;

- **Međunarodni sud pravde**, sačinjen od 15 suda koje bira SB i Generalna skupština. On rešava sporove između država potpisnica Povelje;
- **Starateljski savet**, koji se bavi organizacijom uprave nad oblastima koje su izgubile status kolonije ali se nisu konstituisale kao države. Danas se i ne sastaje jer takvih oblasti više gotovo ni nema;
- **Sekretariat UN** se satoji od Generalnog sekretara i njegovog osoblja, kojeg bira Generalna skupština na predlog SB.

Sam cilj UN – ideja da se kolektivna bezbednost više ne sme održavati sistemom suprotstavljenih saveza, već međunarodnim mehanizmom, pretvorila je UN u snažan motor *globalizacije* (v.), univerzalni forum u kojem se afirmišu postulati *međunarodnog prava* (v.) i promovišu *ljudska prava* (v.). Pristupanje država OUN značilo je za njih odricanje od dela *nacionalnog suvereniteta* (v.). Uprkos brojnim optužbama za pristrasnost, UN su uspele da, zajedno sa svojim sestrinskim organizacijama (MMF (v.), MAAE, MBOR, UNESCO, SZO...), izgrade prepoznatljiv imidž i zadrže ugled i delotvornost u suzbijanju konflikata.

UNIPOLARNOST

Unipolarnost, u političkom značenju ovog termina, podrazumeva takvu strukturu međusobnih odnosa među državama u kojoj su mogućnosti jedne države isuviše jake da bi ostale bile u stanju da im pariraju, ili da na neki način održavaju ravnotežu prema njima. Kada jedna država razvije tako snažne mogućnosti, nastaje unipolarna struktura odnosa, koja se razlikuje od multipolarne (struktura ravnotežnih odnosa između tri ili više snažnih država) ili bipolarne (u kojoj su dve države snažnije od ostalih, a međusobno održavaju ravnotežu). U isto vreme, moć vodeće države u unipolarnom svetu nije dovoljna da bi se ova razvila u globalnu imperiju; iako u stanju unipolarnosti vodeća država pokazuje imperialističke tendencije, stanje unipolarnosti se razlikuje od imperialjnog stanja u kome vodeća država ostvaruje potpunu političku kontrolu nad drugim.

Pojam unipolarnosti dolazi u fokus geostrateških rasprava sa završetkom Hladnog rata, tokom kojeg se svet nalazio u bipolarnom stanju, odn. kojim je dominiralo stanje ravnoteže moći između Sjedinjenih Američkih Država i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika. Od potpunog kolapsa Sovjetskog Saveza, očigledno je da su Sjedinjene Države faktički preuzele vodeću ulogu u svetskoj politici, stvarajući tako unipolarni svet. Međutim, unipolarnost nije pojam koji se primenjuje samo na današnju političku situaciju. Svetska mračna vremena vrhunca dominacije Britanske imperije, najveći deo evropskog kontinenta u doba Napoleonove i Hitlerove hegemonije, svi ti veliki entiteti su bili unipolarni koliko i današnji svet.

Veoma važno teorijsko pitanje odnosi se na to da li je unipolarnost politički stabilna struktura, takva koja može da omogući miroljubiv razvoj međunarodnih odnosa baziranih na koncentraciji izuzetno velike moći u rukama samo jednog igrača na svetskoj sceni. Savremene rasprave o unipolarnosti osvrću se, pre svega, na analizu američke moći, analizu njene spoljne politike i spoljne politike drugih aktera na sceni, kao i na analizu stabilnosti i dugoročnosti uticaja koji američka moć može da ostvari. Neki autori (Wohlforth) smatraju da je današnji svet bez ikakve sumnje unipolaran, sa Sjedinjenim Državama kao vodećom silom, dok drugi dovode u pitanje stabilnost i trajnost američke dominacije (Huntington), predlažući fraze poput "uni-multipolaran svet" kao podobnije za opis aktualnog stanja. U središtu pažnje su, dakle, analiza stabilnosti, trajnosti i efekata američke moći. Pristalice gledišta da je savremeni svet potpuno unipolaran kao dokaze iznose odnose nekih globalnih, agregatnih indikatora političke moći i uticaja, kao što je COW, na osnovu koji dokazuju američku dominaciju i izvode dugoročnu stabilnost zasnovanu na nemogućnosti suprotstavljanja ovoj moći. Kritičari tvrde da sistem zasnovan na unipolarnoj američkoj moći, čak i kada se slažu sa unipolarnom slikom sveta, nije u stanju da proizvede stabilnost i ostane dugotrajno stabilan, a u prilog svojim tezama iznose podatke o razvoju ili obnavljanju drugih velikih sila (Kina, Rusija), kao i niz socio-kulturnih faktora koji će, po njihovom mišljenju, onemogućiti asimilaciju normi neophodnih za ostvarenje američkih interesa u kulturama bitno drugaćijim od američke.

WESTERNIZACIJA

Društveni proces preuzimanja tekovina zapadne civilizacije. Pozapadnjačenje se odražava različito u različitim društvima i zavisi najviše od stepena uticaja evropskog društva i odlika društva koje prima zapadne vrednosti. Koristi se u pozitivnom i negativnom značenju. U pozitivnom smislu, pozapadnjačenje predstavlja integrisanje zapadnih vrednosti u kulturu koja pripada drugom civilizacijskom krugu. Protivnici zapadnih vrednosti koriste termin da bi označili preterano primanje tekovina zapadnih društava koje ugrožavaju temelje funkcionisanja drugih društava. U eri globalizacije često se poistovećuje sa amerikanizacijom.

VIZANTINSKI KOMONVELT

Domen prostiranja vizantinskog političkog i kulturnog uticaja u jugoistočnoj, istočnoj i centralnoj Evropi.

U vizantologiju, ovaj pojam uvodi britanski naučnik ruskog porekla Dimitri Obolenski 1971. On Vizantiju ne sagledava samo kao političku, već i kao kulturnu velesilu svog vremena, u čijoj orbiti su izrastale srednjovekovne

države poput Rusije, Moravske, Bugarske, Srbije, ali i Vlaške, Mađarske, Hrvatske, pa i Venecije. One su se izgrađivale po ugledu na Vizantiju, čiji je uticaj bio ogroman u crkvenom ritualu, vladarskoj ideologiji, zakonodavstvu i administraciji novih država, arhitekturi i umetnosti, odevanju, ishrani i svakodnevnom životu.

Ove države formirale su sa Vizantijom političku i kulturnu zajednicu, čije je osnovno jemstvo bila zajednička religija. Naime, hrišćanstvo je u najveći deo ovih državnih zajednica došlo vizantinskim misionarskim pregnućem, a Carigradska patrijaršija smatrana je neprikosnovenim verskim autoritetom. Iz ovakvog odnosa proizlazio je i zajednički pogled na svet u kojem je, barem u teoriji, hrišćanska vaseljena imala dva poglavara – vaseljenskog patrijarha i vizantinskog cara. Razume se, političke realnosti dovodile su do trvanja unutar zajednice, carsku titulu uzimali su bugarski (od IX veka), srpski (od XIV veka) i ruski (od XVI veka) vladari, ali se na Vizantiju i tada gledalo kao na duhovnu majku i uzor, čak i u periodima u kojima je njena realna moć bila veoma mala.

Ovakav odnos, koji je trajao do pada Carigrada 1453, i koji se možda najbolje odražava u grčim, ruskim, bugarskim i srpskim tužbalicama o tom događaju, rečito svedoči o snazi kulturne integracije u komonveltu, koja je prevazilazila domen političkog. Ovu ogromnu zajednicu, koja je na okupu držala ljude koji su govorili različitim jezicima i pripadali različitim etnosima, vezivale su pre svega kulturne spone. Stoga je ona (u skladu sa hrišćanskim ekumenskim pretenzijama) prevazilazila vizantinske državne granice. Zajednice okupljene u komonveltu izložene su uticaju hrišćanstva, ali i antičke tradicije, i tako uvedene u evropsku kulturnu sferu i politički sistem.

VIZANTINIZAM

Pojam je u upotrebi u političkom žargonu, kao i u svakodnevnom životu, katkad i u naučnoj literaturi američke i zapadnoevropske provenijencije. Pežorativnog prizvuka, ali nejasno definisan, služi da opiše neetičnu, prevrtljivu, spletkama sklonu politiku kakvu tradicionalno vode "Istočnjaci". Smisalno se donekle preklapa sa terminima *orientalizam* (v.) i levantanizam. Jednovremeno opisuje i mentalitet koji se razvija u takvim zajednicama, čije su osobnosti servilnost prema moćnjem i nadmenost prema slabijem u krutoj hijerarhiji.

Složena geneza ovog nenaučnog termina prepliće se sa negativnim predstavama srednjovekovnog Zapada o vizantinskoj civilizaciji i stereotipnim predstavama koje su novovekovni naučnici o njoj imali (Monteskije je njenu prošlost tumačio kao "splet pobuna, ustanaka i niskosti", a Edvard Gibon je o njoj napisao delo indikativnog naslova: *Istorija opadanja i propasti Rimskog Carstva*). Ovakav pogled na Vizantiju, prošitio se na pravoslavni svet uopšte,

VIRTUELNA STVARNOST

Ovaj termin odnosi se na korišćenje kompjuterskog modeliranja i simulacije da bi se ostvarila interakcija sa veštačkom trodimenzionalnom vizuelnom sredinom. Korisnik ulazi u kompjuterski stvorenu sredinu koja simulira stvarnost pomoću interaktivnih spravica što šalju i primaju informacije, na primer specijalnih naočara, rukavica ili kaciga. Korisnik stavi kacigu koja ima stereoskopski ekran za svako oko na kome se vide animirane slike simuliranog okruženja. Iluzija stvarnog prisustva u tom simuliranom okruženju postiže se radom senzora za kretanje koji detektuju pokrete korisnika i tim pokretima prilagođavaju ono što on vidi na ekranima, uglavnom u stvarnom, realnom vremenu. Noseći specijalne rukavice, koje šalju i primaju informacije vezane za čulo dodira, korisnik može hvatati ili rukovati predmetima koje vidi u virtuelnom okruženju.

Osnova VR tehnologije stvorena je u šezdesetim godinama, u simulatorima koje su koristili piloti da uče kako se upravlja avionom. VR je zapravo nastala u osamdesetim godinama XX veka, kada je američka vojska počela da razvija nove sisteme za interaktivna kompjuterizovana okruženja. Američko Ministarstvo za odbranu pokrenulo je 1989. godine Simnet (simulator network), projekat koji je omogućavao vojnicima da vežbaju borilačke veštine interaktivnim putem u realnom vremenu. Simnet je korišćen 1991. godine za pripremu vojnika za Zalivski rat.

VR se, na različitim stepenima usavršenosti, koristi u igricama, aero-industriji za simulacije letenje, ali i u marketingu.

ZEMLJE TRIJADE

Japan, EU i Amerika, tzv. Zlatna trijada, su zemlje koje dominiraju direktnе investicije i internacionalnu trgovinu, a naročito svojih klastera. Klasteri su grupe zemalja koje su locirane u istom geografskom području gde se nalaze članovi Trijade i koje imaju neke oblike povezanosti. Tako postoji Američki klaster, koji sačinjavaju zemlje Latinske Amerike: Bolivija, Čile, Argentina, Panama, Kolumbija, Filipini, Venecuela i Meksiko. Japanski klaster su zemlje Pacifika: Južna Koreja, Hong Kong, Tajland. Klaster EU obuhvata: Poljsku, Mađarsku, Rusiju, Jugoslaviju, Češku i Slovačku. Vodeće ekonomski zemlje, odnosno zemlje trijade, ulažu pre svega u svoje klastere. Na primer, 61% stranih investicija u Meksiku dolazi od američkih firmi, a 52% stranih investicija u Južnoj Koreji dolazi od japanskih firmi.

PREDLOZI ZA DALJE ČITANJE

- B. Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd 1998.
- Z.Bauman, *Globalization, The Human Consequences*, Columbia University Press 1998.
- U.Beck, *The Brave New World of Work*, Polity Press 1999.
- U.Bek, *Rizično društvo*, Beograd 2001.
- Z. Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, Podgorica 2001.
- D. Bofa, *Poslednja iluzija*, Niš 1999.
- Č.Čupić et alia, *Bukvar demokratije*, Beograd 2002
- P.Drucker, *Postkapitalističko društvo*, Beograd 1995.
- V. Dimitrijevića, *Terrorizam*, Beograd 1982.
- Enciklopedija političke kulture*, Beograd 1993.
- F.Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, Podgorica 1997.
- J. Fox, *Chomsky i globalizacija*, Zagreb, 2001.
- E.Gidens, *Posledice modernosti*, Beograd 1998.
- E. Gelner, *Nacije i nacionalizam*, Novi Sad 1997.
- L.Halle, *The Cold war as History*, New York, 1967.
- F.Halliday, "Global Governance in the World at 2000", London School of Economics and Political Science, HYPERLINK www.fathom.com/story
www.fathom.com/story
- S.Hantington, *Sukob civilizacija*, Podgorica 1998.
- D.Held, *Demokratija i globalni poređak*, Beograd 1997.
- E.Hobsbawm, *The Age of Empire*, London 2001.
- E.Hobsbaum, *Doba ekstrema*, Beograd 2002.
- V.Kantor, *Rusija je evropska zemlja*, Beograd 2001.
- P.Kenedi, *Uspon i pad velikih sila*, Beograd-Podgorica 1999.
- H.Kisindžer, *Diplomatija*, Beograd 1999.
- M. Knežević, *Evropa iza limesa*, Beograd 2001.
- R.Lubbers, homepage □ HYPERLINK <http://www.globalize.kub.nl/lexicon>
www.globalize.kub.nl/lexicon
- R.Mils, *Elita Vlasti*, Beograd 1998.
- E.Moren, *Duh vremena*, Beograd 1979.
- Obnova utopiskih energija* (pr. Vukašin Pavlović), Beograd 1987.
- Dimitri Obolenski, *Vizantinski komonwelt*, Beograd 1991.
- Georgije Ostrogorski, *Istorijsa Vizantije*, Beograd 1996.
- M.Pečujlić, *Izazovi tranzicije*, Novi svet i postociocijlistička društva, Beograd 1997.

- M.Pećujić, *Globalizacija – dva lika sveta*, Beograd 2002.
- S.Pokrajac, *Tehnologija, tranzicija i globalizacija*, Beograd 2002.
- O.Račić, V.Dimitrijević, *Međunarodne organizacije*, Beograd 1988.
- S. Ransimen, *Vizantinska civilizacija*, Subotica – Beograd 1964.
- E.Said, *Orijentalizam*, Beograd 2000.
- Hagen Šulce, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Beograd 2002.
- Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 1998.
- Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1999.
- Wohlforth, W. C. (1999). *The Stability of a Unipolar World*. International Security Vol. 24, No. 1 (Summer 1999), pp. 5-41

Vladimir Petrović

**Globalizacija i budućnost - nad knjigom
Priprema za XXI vek Pola Kenedija**

Čini mi se da je umesno i pošteno zaključiti ovaj pojmovnik kratkim uvidom u budućnost globalizacije. Biti prognozer (akademskim jezikom rečeno: futurolog) nezahvalan je, intelektualno skup i zapravo gadan posao, koji je naučnik nespreman da radi, a spremam da rad prepusti književnicima i astrolozima. Izuzetaka naravno ima – S. Hantington, A. Tofler, D. Bel. Ipak,

lični izbor mi nalaže da, u produžetku, što vernije i sažetije prikažem predviđanja britanskog istoričara Pola Kenedija, iskazana u knjizi *Priprema za XXI vek* (*Preparing for the Twenty-First Century*, 1993), retkom i hrabrom pokušaju naučnika da probije okvire svog esnafa i stavi stručni ugled na kocku i sud vremena. Šta je zapravo Kenedi uradio? Osokoljen uspehom svoje knjige *Uspon i pad velikih sila* (1988) u kojoj je, prateći vezu između ekonomskih trendova i posezanja za svetskom moći prikazao svetsku istoriju od 1500. do izmaka XX veka i sa začuđujućom tačnošću predvideo unutrašnji slom Sovjetskog Saveza, odlučio je da u novom delu objedini i analizira aktuelne globalne trendove i prognozira njihov razvoj u XXI veku. Odmah po izlasku iz štampe, knjiga je postala nezaobilazan orijentir za sve koji se okušavaju na istom području, a zbog svoje čitljivosti ostvarila je komunikaciju sa širom publikom.

Kenedijevu knjigu čine instruktivnim osloncem dva osnovna razloga. Pre svega, metodologija kojom se koristi oprezna je i sasvim naučna, i ona ga oštro razlikuje od kafanskih prognostičara. Analitički pristup opštim i pojedinačnim problemima i zavidno poznavanje pozadine najvažnijih političkih, ekoloških i tehničkih fenomena današnjice i sutrašnjice daju njegovim sudovima uverljivost. To posebno imajući u vidu autorovu umesnu ogralu - on drži da istraživački postupak koji je primenio čini njegove nalaze relativno pouzdanim do 2025. godine, a upotrebljivim tek sredinom XXI veka. S druge strane, Kenedijev rad je politički neobojen (što se na ovom području graniči sa nemogućim), možda i zato što se on intelektualno formirao u okrilju engleske istoriografije, sklone čvrstom empirijskom uporištu, a imune od ideološkog diskursa. Stoga *Priprema za XXI vek* nije impregnirana politički upotrebnim i stoga naučno spornim pojmovima kao što je možda i globalizacija. To, razume se, ne znači da autor ne tumači implikacije ovog fenomena, već da samo ukazuje na njegov zamašan otklon od vrednosno orijentisanog istraživanja (kakva su ona Fukujame, Hantingtona ili Čomskog). Kenedi se ovom knjigom ne angažuje u velikoj borbi za i protiv globalizacije u budućnosti, niti polemiše sa kolegama (zbog čega sam se odlučio da ni ja ne polemišem sa njim, već da se ograničim na prikaz, jedva gde god kritički - u slučaju da je budućnost već dala odgovore na neke od njegovih pitanja, ili ga čak u određenom smislu demantovala). Kenedi je angažovan samo u funkciji humanizma, vrednosno se određuje isključivo po tom kriteriju, i bez lažne skromnosti želi da svojom knjigom približi čitaocu aktuelna svetska zbivanja, i utiče na njih u budućnosti. Pa, hajde, da vidimo kakva će, po Kenediju, ona biti...

I) OPŠTI TRENDYOVI

1. Demografske prilike i neprilike

Rađajte se, množite se i napunite zemlju, i vladajte njom...

Kenedi je u prvom segmentu svoje knjige (naslovljenom *Opšti trendovi*) pokušao da u celovitu sliku uobliči pre svega globalne privredne i društvene fenomene sadašnjice i na osnovu njih izdvoji i uoči trendove koji će se preneti u budućnost. U svoju priču o budućnosti uvodi nas demografskom analizom, retko pouzdanim uvidom u sutrašnjicu. Prateći fenomen demografske eksplozije, daje mračnu statističku prognozu:

Godina	1825.	1925.	1976.	1990.	2025.	2050.
Broj stanovnika planete	1 milijarda	2 milijarde	4 milijarde	5,3 milijardi	7,6 – 9,4 milijardi	10 – 14,5 milijardi

Implikacije slede. Dinamika porasta stanovništva daleko je veća u zemljama u razvoju (95% svetskog porasta desiće se tamo) nego u evroatlantskim državama visokog standarda i umerenog priraštaja. Grubo rečeno, čini se da je priraštaj nizak u onoj šestini stanovništva zemljine kugle koja raspolaže sa pet šestina njenog bogatstva, a da je visok ili izuzetno visok u onih pet šestina koje imaju samo šestinu bogatstva. Time se produbljuje jaz između siromašnih i prenaseljenih država Trećeg sveta, koje demografska eksplozija neće načiniti bogatijim, i razvijenih postindustrijskih država sa stanovništvom koje po strukturi stari. Pruža se mračna vizija novih megalopolisa (Meksiko Siti, Sao Paolo, Šangaj, Lagos, Džakarta...), prenaseljenih i nemoćnih da svojim stanovnicima pruže osnovne uslove života, gradova u kojima caruju bande siromaha i izgrednika. Ovaj socijalni pritisak će destabilizovati zemlje u razvoju, koje mahom nisu uspele (niti će) da svoju privredu organizuju na izvoznoj osnovi i tako obezbede zaposlenja i visok standard svom stanovništvu. Uslediće migracije stanovništva iz zone razvoja u zonu zemalja visokog standarda (uprošćeno, sa mladog i siromašnog Juga na stari, bogati Sever), što sa jedne strane može produbiti integracije i smanjiti kulturološke razlike, ali će verovatnije uslediti napetosti između došljaka i starosedelaca, zatvaranja granica imigrantima ili njihova getoizacija. Ne zvuči utešno podatak da će se sredinom XXI veka broj stanovnika planete ustaliti, jer će, po svoj prilici, već tada pritisak na planetarne resurse biti izuzetno veliki. Ovu maltuzijansku sliku teško da ulepšava podatak da su demografske prognoze nepouzdane, ponajviše stoga što нико danas ne može proceniti posledice potencijalnog širenja AIDS-a po demografski razvoj sveta.

Problem, međutim, izaziva pažnju i nude se rešenja. Velika nada je u globalnom razvoju tehnologija i svetskim ekonomskim integracijama koje mogu dovesti do ravnomernije raspodele svetskih bogatstava i posledičnog smanjenja napetosti. Kenedi, međutim, umesno primećuje da glavni akteri (i dobitnici) procesa globalizacije postaju multinacionalne kompanije,

zainteresovane pre svega za profit, lišene interesovanja za osobenosti nacionalnih ekonomija (izuzev ukoliko ih te osobenosti lišavaju profita). S jedne strane, njihova aktivnost ruši granične barijere, vrši pritisak na nacionalne države, čvrše integriše planetu i stvara bezbrojne niti međuzavisnosti koje vode stabilizaciji svetskog sistema. Nacionalno indiferentni investitor će svoje fabrike otvarati tamo gde su uslovi napovoljniji, u Mongoliji kao i u Luksemburgu. S druge strane, u praksi se pokazuje da takav sistem ne ide na ruku smanjenju privrednih nejednakosti, već ih produbljuje, da se visoka tehnologija velikom brzinom razvija i primenjuje u bogatim državama, a postaje sve nedostupnija siromašnim. Takođe, multinacionalne kompanije ne mogu (još uvek) uticati na demografsku politiku nacionalnih država, ali je utešno što je najveći broj država shvatio da im je u interesu politika obuzdavanja rađanja, koja se sa dosta uspeha sprovodi u najmnogoljudnjim državama (Indija, Kina).

2. Biotehnološka revolucija

Kuditi tehniku znači biti prožet nekim loše informisanim sentimentalizmom.
(Arnold Klos)

Prenaseljena planeta razgoreće, po Kenediju, problem ishrane u narednim decenijama, a način njegovog rešavanja uticaće umnogome na odnos između Severa i Juga. Posustajanje poljoprivredne proizvodnje (svetski fenomen od sredine osamdesetih), propaćeno porastom potrošnje, izazvalo je globalnu zabrinutost. Mogućnost da se ovakva kriza ponovi mobilisala je naučnike iz oblasti biotehnologije i dovela do produbljivanja primene naučnih saznanja o genetskom kodu. Ostvaren je ogroman pomak na polju stvaranja hibrida, poboljšanja kvaliteta i prinosa poljoprivrednih kultura, ojačavanja stoke i sl. Ovaj trend će se nastaviti i u XXI veku, iz razumljivih razloga najviše na razvijenom Severu, i vrlo malo na Jugu, ekonomski nemoćnom da se u taj proces dovoljno uključi. Političke posledice mogu biti dalekosežne. Razvijene zemlje, pre svega SAD i članice EU subvencionisu svoje poljoprivrednike, koji su po pravilu integrисани u čvrste i bučne lobije. One su izvoznici poljoprivrednih proizvoda, čije su cene previsoke da bi bile optimalne zemljama u razvoju. Međutim, nužnost za opstanak svetskog sistema je da se poveća produktivnost baš na Jugu, jer tehnike koje se trenutno koriste ne obećavaju prinose koji bi zadovoljili planetarne potrebe. Optimističke su prognoze za Kinu i Indiju, koje su investirale mnogo u razvoj biotehnike, jer je za njih pitanje poljoprivrednih prinosa zaista egzistencijalno. Stoga se čini da će XXI vek doneti opštu biotehničku revoluciju. Ostaje, nažalost, otvoreno pitanje ekoloških, pa i medicinskih posledica masovnog stvaranja genetički prilagođenih biljaka i životinja.

Van poljoprivrednog sektora, tehnologija nudi nove izazove u području industrijske proizvodnje, oličene u automatizaciji i robotici. Po

Kenediju, osnovne prednosti automatizacije u industriji su dve – povećanje produktivnosti i rešavanje oskudice u radnoj snazi. To objašnjava i privrženost Japana proizvodnji industrijskih robova (po statistici iz 1988, od 280.000 robova u svetu Japan poseduje 176.000). U drugim zemljama, poput SAD, koje su i izvele pionirska istraživanja u ovoj oblasti, robotika nije stekla najširu primenu zbog mogućeg uticaja na povećanje nezaposlenosti. Situacija u kojoj se nalaze zemlje u razvoju gotovo je šizofrena. Robotika bi im donela skokovit razvoj produktivnosti i povećanje nacionalnog proizvoda, ali bi povećanje već velike nezaposlenosti moglo lišiti ove zemlje tužnog, premda jakog aduta – jeftine radne snage, a možda bi moglo i podstići socijalne nemire. Doduše, ove zemlje po pravilu i nemaju novaca za takve kapitalne investicije, pa tako ova dilema najčešće i izostaje. Da izuzetaka ima potvrđuju primeri Indonezije, Tajanda i Malezije (neke od najnaseljenijih zemalja Azije), u koje je globalizacija, posredstvom multinacionalnih kompanija, dovela automatizaciju, i koje se sa nezaposlenošću sve uspešnije rvu.

3. Ekološki problemi kao pretnja i kao šansa

...i imajte vlast nad ribama morskim i nad pticama nebeskim, i nad svim životinjama koje se po zemlji miču.... ...evo dajem vam sve bilje što nosi seme po svoj zemlji i sva drveta rodna koja seme nose.

(Postanje, 1:28)

Već postaje očita složenost problema kojima planeta hrli u susret, kao što se ocrtava i put (trnovit i sumnjiv) ka njihovom rešenju u vidu fer saradnje između bogatog Severa i siromašnog Juga. Kao realista, Kenedi ne smatra da bi glavni promotori globalizacije (Sever) pružili pomoć nerazvijenim zemljama iz altruističkih pobuda, čak niti ako bi se ispostavilo da je na duge staze za same razvijene zemlje bolje da investicionim programima ublaže nejednakosti i održe stabilnost u sistemu koji im omogućava probitak. Njegovo stanovište potkrepljuje i podatak da je u poslednje dve decenije XX veka, pod uticajem neoliberalne filozofije, ekomska pomoć zemljama u razvoju realno smanjena četiri puta. Kenedi stoga ne vidi šansu u samoj globalizaciji koliko u globalnim problemima koji podjedanko tangiraju građane Japana i Etiopije. Pre svega, radi se o zaštiti životne sredine. XX vek je, naime, iznedrio problem trajnog, čak ireverzibilnog preoblikovanja planete. Krčenje šuma (posebno tropskih) uništava svetski ekosistem. Industrijski razvoj propraćen je zagađenjem tla i vode i emisijom štetnih gasova koji nagrizaju ozonski omotač i zagadjuju vazduh. Šezdesetih godina problem je u zapadnom svetu uočen i dat mu je veliki značaj. Urađeno je dosta na redukciji "prljave" industrije, filtriranju i pronalaženju alternativnih energetskih izvora. Međutim, socijalističke države, u svom pregnuću da dosegnu, pa i premaši stepen industrijske proizvodnje, nisu usvojile isti obrazac. Isto važi i za zemlje u razvoju danas, koje nisu spremne da bilo

kakvom regulativom na ovom području kompromituju svoje napore industrijalizacije.

Posledice globalnog zagrevanja izvesno će pogoditi čitavu planetu. Izdizanje nivoa mora uskratiće čovečanstvu zamašne količine zemlje. Stoga čista računica nalaže bogatim zemljama da pokreću inicijative i investiraju u preventivne tehnike, i tako finansiraju "čistiju" industrijalizaciju siromašnih zemalja. Koraci u tom pravcu već su učinjeni – u Montrealu je 1987. veliki broj država prihvatio okončanje proizvodnje opasnog hloro-floro-ugljenika, pri čemu su se bogatije obavezale da taj proces plate za siromašnije. Naravno, češći su primeri odsustva takve kooperacije, ali će XXI vek, radikalizacijom ekološkog problema, po svoj prilici naterati međunarodne subjekte na saradnju, u kojoj će prednjačiti (propagandno i finansijski) bogata društva. Decenija koja razdvaja čitaoca od vremena nastanka Kenedijeve knjige potvrdila je, u određenom smislu, ovo nadanje. Države učesnice međunarodnih konferencija u Rio de Žaneiru (1992) i Kjotu (1996) su se, afirmišući koncept održivog razvoja, obavezale na napuštanje dosadašnje prakse nekontrolisanog kvantitativnog razvoja i podređivanje razvoja ekološkim parametrima u cilju očuvanja životne sredine. Interesantno je da jedan od programskih dokumenata iz Rija nosi naziv *Program aktivnosti za XXI vek*. Zabrinjavajuće je, međutim, što su SAD odbile da potpišu Ugovor o ograničavanju stopa zagađenosti iz Kjota.

4. Budućnost nacionalne države

Nacionalna država, koja je prethodnih vekova bila neophodna kao ljuštura narastajućeg industrijskog društva i koja je pored toga, činila jedini okvir za demokratske institucije i ustave danas ne može sama da zadovolji čovekove potrebe
(Hagen Šulce)

Razmatrajući globalne trendove, Kenedi nije zanemario ni njihove političke aspekte. Koja će biti sudbina nacionalne države u vrtlogu globalizacije XXI veka? Protivurečnosti opet. Globalizacija izvesno utiče na smanjenje kompetencija nacionalnih država. Ekonomski faktori globalizacije, orijentisani na profit, u budućnosti izvesno neće mariti za nacionalne ekonomije, poreklo proizvoda ili sirovina. Međunarodna finansijska revolucija i njene ključne institucije ograničavaju pravo nacionalne države da po svojoj volji kontroliše sopstvene carine, valutu ili fiskalnu politiku. U domenu političkog, sve je veći uticaj međunarodnih ustanova i transnacionalnih organizacija, mreža međuzavisnosti sve više ograničava vlade nacionalnih država u povlačenju poteza. Kulturni aspekt globalizacije, pre svega revolucija u komunikaciji, produbljuje uzajamna razumevanja i percipiranje šarolikosti sveta, umanjuje ksenofobiju i nacionalnu netrpeljivost. Pa, ipak, po Kenediju, ne može se sa izvesnošću govoriti o kraju nacionalne države kao ishodištu XXI veka, jednostavno zbog pomanjkanja jasne i svima razumljive alternative. Nedostajanje političkih struktura i procedura koje bi

trebalo da zamene aparat nacionalne države čine istu još uvek nezamenljivom, a nacionalni identitet, još uvek veoma jak, neće biti tako lako supstituisan maglovitom ponudom upravljanja svetom preko poluvidljivog upravnog odbora transnacionalnih kompanija i međunarodnih institucija. Uzmak nacionalne države nakon Drugog svetskog rata, a posebno nakon kraha realnog socijalizma, posledica je, između ostalog, relativne stabilnosti svetskog sistema, a svaka turbulencija u istom verovatno će izazvati njen povratak, kao što se već desilo na Balkanu.

II) POLITIKA U XXI VEKU – JEDNA INTERPRETACIJA

*U multicivilizacijskom svetu u kome se računa kultura, Sjedinjenje Američke Države mogu jednostavno da budu poslednji anomaljni preostatak iščezavajućeg Zapadnog sveta u kome se računala ideologija
(Semjuel Hantington, Sukob civilizacija)*

Prepoznajući nacionalnu državu kao još uvek vitalnog igrača na svetskoj sceni, Kenedi posvećuje drugi deo svoje knjige politici u XXI veku, zapravo odnosu između super-sila u promenljivom ambijentu globalizacije. Dosledan svojoj, u pojedinim elementima osporavanoj teoriji o usponu i propadanju velikih sila (koje opadaju kada njihove preuzete vojne i političke obaveze i rastegnute oblasti interesnih sfera postaju preveliko opterećenje za njihovu ekonomiju), on kao osnovni trend XXI veka prepoznaje borbu SAD da održe hegemonistički položaj u svetu i tendenciju drugih ključnih igrača da tu hegemoniju ospore.

1. Japan

A izazivači? Počnimo od dinamičnog Japana, najbolje opremljenog za globalnu tehnološku revoluciju, koji poseduje veoma moćan finansijski kapital, globalno rasprostranjene korporacije i visokoobrazovanu radnu snagu. "Zemlja izlazećeg sunca" nema izdatke za odbranu, što joj omogućava da novac investira u neprekidnu modernizaciju industrije. Posledica je izvozna orijentacija, konkurenčija američkoj robi i trgovinski deficit. Čitava japanska privreda, na čiji razvoj dobrano upliše moćno Ministarstvo za međunarodnu trgovinu i industriju, orijentisana je na proizvodnju, posebno u oblasti visoke tehnologije, dok se groznica potrošnje još nije raširila koliko bi mogla u budućnosti. Međutim, pored ovih prednosti, postoje i rizici. Japansko društvo stari, prosek rađanja od 1,57 deteta po ženi koja rađa (1989) preti da do 2025, uprkos robotici, stvori oskudicu u radnoj snazi, koju Japan, sudeći po sadašnjim stavovima njegovog Imigracionog odelenja, nije voljan da nadoknadi useljavanjem stranaca. Velike kompanije, zamajac ekonomskog ratsa Japana, ovaj problem prevazilaze širenjem na azijski kontinent, čime postaju multinacionalni giganti i prave otklon prema politici japanske vlade.

Tehnologija, pre svega u oblasti borbe protiv globalnog zagrevanja i u oživljavanju poljoprivrede, može pomoći Japanu u budućoj borbi sa njegovim glavnim problemom – oskudicom hrane i energije. Japanska poljoprivreda već je osnažena biotehnološkim pokusima i ostvaruje zamašne uspehe, a u ekološkom pogledu Japan prednjači među visokorazvijenim zemljama. Pa ipak, uprkos ovim optimističkim prognozama i mnogim procenama koje Japan vide kao potencijlnog igrača br. 1 u XXI veku, ostaje činjenica da njegov prosperitet umnogome zavisi od stabilnosti i otvorenosti svetskog tržišta, uvoza hrane i energenata, i mirnih uslova trgovanja koji ne iziskuju troškove održavanja moćne vojske ili razvijanja sopstvenog nuklearnog programa. Promena ovih uslova mogla bi za veoma kratko vreme da izazove drastičan pad proizvodnje i standarda u Japanu.

3. EU

Na starom kontinentu pojavljuje se takođe novi izazivač. Uz Japan i SAD, Evropska unija je treći i poslednji integrисани centar ekonomskе, političke i tehnološke moći. Međutim, ne i dovoljno integrисани. Osnovna evropska dilema je upravo u šansi da u eri globalizacije da primer transnacionalne integracije i poprilično čvrše ustrojstvo, stvarajući entitet dovoljno brojan da konkuriše mnogoljudnim državama, dovoljno bogat da stane u red sa najrazvijenijim državama, i dovoljno fleksibilan da odoli globalnim izazovima demografske eksplozije i ekološke katastrofe. Trenutni trend svakako ide u tom pravcu, i XXI vek bi mogao da iznedri moćnu evropsku državu, spremnu da preuzme političku i vojnu ulogu u svetu koja odgovara njenoj ekonomskoj moći.

Ipak, postoje prepreke. Unija se još uvek sastoji od niza suverenih država, koje su suštinski nespremne na potpunu alokaciju resursa u korist zajednice. Hvaljena ekonomска integracija nailazi na određene barijere, standard u Nemačkoj i Engleskoj se osetno razlikuje od onog u Grčkoj i Portugalu. U političkom životu, dileme oko širenja Unije usporavaju njenu dublju integraciju i delegiranje moći na najviši nivo. Sve su ovo, naravno, prepreke koje usporavaju razvoj kolektivnog evropskog identiteta. Demografske tendencije takođe ne idu na ruku EU, čija društva stare i čije bi se unutrašnje tržište sa 320 miliona ljudi (2000) moglo do izmaka XXI veka smanjiti na 300 miliona. Takođe, EU je više od Japana i SAD primorana da vodi računa o svom okruženju (Istočnoj Evropi, koja je meta dalje integracije), i stoga njene države članice imaju najveća izdvajanja za pomoć nerazvijenim zemljama. Naposletku, čvrsta vojna obaveza prema NATO paktu, mada umanjuje izdatke za odbranu, koči razvoj evropske vojske. Ove okolnosti izazivaju razlike u entuzijazu između država članica oko dublje integracije. Na primer, dok se Britaniji čini da daljim obavezivanjem može izgubiti prednosti svog posvećenja transatlantskoj bliskosti, Nemačka vidi u integracijama svoju šansu za širenje ekonomskog prostora. Jasno je da ovakve vrste trzavica stavljaju ekološka pitanja u drugi plan – dok ih budućnost ne nametne.

Možda je u određenom smislu period 1992–2002. ublažio oštricu Kenedijevog euroskepticizma. Čini se da je Unija u toj deceniji iznašla zadovoljavajuću formulu opreznog ali konstantnog produbljivanja, čija su obeležja usvajanje zajedničke monete (od), a takođe i proširivanja...

3. Kina i Indija

Demografski džinovi, Indija i Kina, čije stanovništvo danas čini preko 37% svetske populacije, takođe će u XXI veku posegnuti za svojim mestom u svetu. Njihov položaj je istovremeno i perspektivan i opasan, a takvim ga čine neiscrpni resursi radne snage. Obe države sprovode politiku ograničavanja rađanja. Ona je u Kini uspešnija (zbog rigoroznijeg sistema sprovođenja državnih planova), ali se ipak smatra da će do 2025. obe ove države imati po 1,5 milijardu stanovnika. Stoga postoji opravdana bojazan od gladi u ovim zemljama, u kojima se stanovništvo u velikom procentu bavi poljoprivredom. Međutim, kineski uspesi u osavremenjavanju poloprivrede i uvećanju prinosa omogućavaju i optimistička očekivanja. Ali, brojnost stanovništva negativno utiče na osavremenjavanje proizvodnog procesa, automatizacija i robotika ne igraju veliku ulogu u zemljama koje imaju višrak radne snage i u kojima se seosko stanovništvo odliva u prenaseljene gradove, puneći sirotinjske četvrti i dižući stopu kriminala. Velika prednost Indije i Kine je visok rast društvenog proizvoda. Ukoliko bi se ova tendencija nastavila, obe države bi razvile veoma moćne ekonomije, posebno ukoliko bi standard njihovog mnogoljudnog stanovništva nastavio sa rastom. Međutim, težnja ovih zemalja da izvedu sopstvene industrijske revolucije utiče negativno na standard građana, a potreba za održavanjem respektibilne vojne snage (2,3 miliona kineskih i 1,1 indijskih vojnika) opterećuje budžet i usporava rast. Ta težnja pretvara Kinu i Indiju u ekološku pretnju, jer su već na putu da postanu najveći svetski zagađivači, nespremni da se podrede ikakvim ograničenjima u želji da dostignu svoje industrijske takmace.

4. Ostaci Istočnog bloka

Stari osporavatelj zapadnih vrednosti, SSSR, zauvek je nestao, zajedno sa svojim carstvom, ostavljajući naslednicima na deobu ogromu teritoriju bogatu resursima i podjednako ogromne dugove, neefikasnu i prljavu industriju i zamašan nuklearni kapacitet. Pred ovim regionom stoji mukotrpan put tranzicije, prelaska iz komandne u tržišnu privrodu, učvršćivanja parlamentarnih demokratija namesto real-socijalističkog upravnog sistema. Čini se da su na tom putu dobrano odmakle države istočne Evope (Češka, Mađarska, Poljska, Slovačka) i Baltika (Litvanija, Letonija, Estonija), ali se isto ne može reći za njihove istočne susede Belorusiju i Ukrajinu, a još manje za ogromnu Rusiju i azijske države. Neizvesnosti koje prate ovaj proces uvećane su usponom nacionalizma i privrednim rasulom. Međutim, države okupljene oko Rusije imaju i određene prednosti.

Tranzicciona kriza će se jednom završiti, i u naredni period Rusija će ući sa ozdravljenom ekonomijom i visokokvalifikovanim stručnjacima, kojih je, uprkos odlivu mozgova, ostalo mnogo, i sa respektibilnom vojnom snagom i nuklearnim potencijalom. Uz umerene stope rasta, koje se očekuju već u drugoj deceniji XXI veka, ona bi u narednom veku mogla ponovo igrati značajnu ulogu. Međutim, teško da će se ponoviti širenje njenog uticaja na zemlje istočne Evrope i Balkana, koje bez kolebanja streme prijemu u Evropsku uniju.

5. "Treći svet"

A ostatak sveta? Generalizovati je teško, ali se čini da se tabor negdašnjih zemalja Trećeg sveta oštros podvaja na "dubitnike" i "gubitnike". Primera radi, šezdesetih godina je društveni proizvod Južne Koreje i Gane po stanovniku bio jednak, da bi danas korejanski bio dvanaest puta veći. Dok subsaharska Afrika beleži najniže kvote ekonomskog napretka, istočnoazijske države doživljavaju primetan uspon, što čini čitav koncept Trećeg sveta prevaziđenim. Naravno, ni azijske države se ne bi smeće jedinstveno sagledavati, jer nepremostivi jaz deli npr. četiri tigra (Singapur, Hong-Kong, Tajvan, Južna Koreja) od Vijetnama ili Mijanmara. Dok azijske države napreduju, Latinska Amerika, koja je ranih sedamdesetih pokazivala začuđujuću privrednu snagu, davi se u dugovima (1000 dolara duga po stanovniku). Međutim, sva je prilika da će se u XXI veku i ovaj trend preokrenuti, jer je u interesu SAD da svoje južne susede ojačaju i tako se reše problema migracija, distribucije narkotika i ekoloških implikacija.

Ova pogodnost ne čeka islamske zemlje, koje su takođe oštros podeljene na naftom bogate (Kuvajt, Emirati, Saudijska Arabija), i daleko siromašnije mnogoljudne zemlje poput Egipta, Sirije, Iraka... Slaba razvojna tendencija, tradicionalizam koji koči obrazovni sistem, velika koncentracija oružja i politička nestabilnost ne pružaju islamskom svetu povoljne perspektive u XXI veku, čak ga možda nagoveštavaju kao generatora sukoba. Još je gora situacija u subsaharskoj Africi, jedinoj oblasti za koju stručnjaci Ujednjениh nacija ne predviđaju opadanje siromaštva u XXI veku. Demografski bum, izazvan vakcinacijom i medikamentima, optetretio je ove države beznadežno, i sva je šansa da će taj trend biti nastavljen, i da će se do 2025. stanovništvo Afrike triplirati. Nastaviće se pritisak na gradove, koji povećava socijalnu nestabilnost i komplikuje mnogobrojne međudržavne sukobe.

6. SAD i nova podela kolača

Iz navedenog je očito da će XXI vek doneti globalne izazove i pretnje, ali i da će do sada neviđen demografski i ekonomski uzlet naterati mnoge međunarodne subjekte (Japan, EU, Kina, Indija, Rusija...) da redefinišu svoj položaj u planetarnoj preraspodeli moći, što ne znači ništa drugo do osporavanje neformalne hegemonije koju SAD danas poseduju. Stoga su, po Kenediju, SAD suočene sa dilemom i definisanjem svog statusa nakon kraha

njihovog arhiprotivnika. Ogromne vojne i političke obaveze koje su preuzele izazivaju podvojene komentare - za jedne su one garant američke suprematije, a za druge izlišan trošak koji opterećuje ekonomiju. Ekonomski bum devedesetih, koji je zaustavio opadajući trend bruto nacionalnog proizvoda SAD, odložio je ovo pitanje, ali je sva šansa da će ga XXI vek postaviti u još većoj težini. Njima se pridružuju i druge zabrinjavajuće tendencije - porast stope kriminala, distribucija droge, i određeni uzmaci u kvalitetu obrazovnog sistema (ako se izuzme visoko školstvo na tradicionalno uglednim univerzitetima). Ipak, iza SAD i dalje стоји najjača svetska ekonomija.

U XXI veku demografija će SAD doneti starenje, a migracioni trendovi uvećaće broj ne-belačkog stanovništva ("poseđivanje" i "posmeđivanje"), što može uticati na ozivljavanje etničkih tenzija i smanjenje produktivnosti. Imigracioni prilivi umanjuju težnju ka zameni ljudske radne snage robotima i usporavaju automatizaciju. Globalno zagrevanje će, po brojnim studijama, izazvati drastične promene u SAD, ali je čak moguće da će, efektom zelene bašte, pojedini krajevi postati plodniji. Velika šansa za zadržavanje položaja u XXI veku je globalistička tendencija u finansijskim tržištima, jer SAD još uvek uživaju prednosti novatorstva u stvaranju multinacionalnih kompanija, ali zabrinjavaju tendencije izvoza čitavih industrijskih grana u inostranstvo.

Kenedi nije želeo da svoja predviđanja u domenu političkog isuviše konkretizuje, i pretvori u determinisani scenario, te je stoga veoma oprezno nagovestio dve osnovne mogućnosti daljeg razvoja spoljne politike SAD. Budući najmoćnija država na svetu, one mogu pokušati da političkim i vojnim pritiscima to mesto očuvaju i tako produže da crpu propratnu ekonomsku dobit, izazivajući osećanje ugroženosti i animozitet kod svojih suparnika, a i nestabilnost u posebno osetljivim svetskim regijama. S druge strane, SAD se mogu i drugačije postaviti prema rađanju multipolarnog sveta i omogućiti da tranzicioni period, u kojem ogroman deo čovečanstva XXI vek i dočekuje, prođe i da se izrodi stabilnija globalna struktura. Doduše, čini se da bi za takvu orijentaciju bila potrebna nesebičnost (ili barem dalekovidost) bez presedana u dosadašnjoj istoriji čovečanstva.

III) U SUSRET BUDUĆNOSTI – STAYING ALIVE

Svoje mahom pesimistične prognoze Kenedi potkrepljuje onespokojavajućom analizom istorijskih kontinuiteta. Čini se da su političko slepilo i kratkovida računica verni pratioci ljudske istorije i da je sa te strane opasnost veoma velika. Međutim, visina uloga nikada nije bila tolika (sa izuzetkom hladnog rata, koji se, začudo, nije završio Armagedonom), niti je svet ikada bio tehnički spremniji da odoli. U tom tananom ekvilibrijumu između stabilnosti i nestabilnosti, glavni je jezičak globalizacija, čiji će razvoj umnogome predodrediti tok XXI veka. Stvaranje globalnog tržišta i njegovo otvaranje može se sagledavati kao garant mirnog prosperiteta, ali i kao

tendencija da se postojeći odnos moći i raspodela bogatstva i resursa održi i legitimiše. Takođe, slamanje carinskih barijera ne garantuje i nestanak graničnih, što pokazuje neprekinuti porast međunarodno priznatih država u XX veku (usled dekolonizacije, a zatim raspada SSSR-a). Veći broj nacionalnih država, granica, netrpeljivosti u svetu u kojem neravnoteža između tehnološke revolucije u bogatim državama i populacione revolucije u siromašnim teško da obećava stabilnost. Promene se dešavaju dinamikom jedva shvatljivom savremeniku, što takođe onemogućava promišljenu aktivnost, a bogata potrošački orijentisana društva postaju temeljno nespremna za korenite reforme kojima bi se mogla preduprediti ekološka (a i socijalna) katastrofa koja očekuje planetu od 10 milijardi stanovnika.

Postavlja se takođe i pitanje: ko je spreman za XXI vek? Dinamične i fleksibilne multinacionalne kompanije, koje mogu svoj kapital i proizvodni sistem glatko da pomeraju po skliskoj površini globa, imaju dobre šanse. Ali, ove kompanije proizvode profit i teško da su zainteresovane (a i pozvane, budući da nemaju politički legitimitet) za opštu politiku, a još manje za socijalne programe kojima bi zaštiti one kojima XXI vek nosi pogoršanje kvaliteta života. Iz sasvim drugih razloga, nacionalne države, od kojih se po pravilu očekuje odgovor na globalni izazov, ne obećavaju. Reforme koje su nužne za predupređivanje ekološke katastrofe uglavnom su neizvodljive. Male i siromašne države nisu u stanju da ih izvedu. Ekspanzivne privrede to ne žele da urade. Bogata demokratska društva ne mogu, zbog svoje potrošačke orijentacije, da se odaju reformama koje bi stanovništu uvele određena ograničenja zarad koristi koja će se osetiti za par decenija. Pa čak i kada bi se ustanovila potreba za korenitom reformom, bilo bi porebno da se najveći broj svetskih igrača usaglasi i koordinira da bi ona bila efikasna. Premda deklarativno postoji saglasnost po ovom pitanju (barem u sferi ekologije), zajedničke delatnosti je zabrinjavajuće malo. Postoji nada da će se, kako problemi budu postajali očiti, stepen saglasnosti povećati, ali i strepnja da će destabilizacija svetskog sistema dovesti do reakcije u vidu protekcionizma i preticanja potencijalnih suparnika. Ranjivost svetskog sistema je na okrutan način posvedočena permanentnim previranjem u kojem se nalazi od terorističkog napada na SAD 11. septembra 2002, za kojim je usledio globalni odgovor – vojna intervencija SAD koja u vreme pisanja ovog prikaza još uvek traje. Takav eksplozivan razvoj i slične napetosti mogle bi se, po Kenediju, preduprediti neprestanim održavanjem stabilnosti na globalnom nivou, detekcijom kriznih žarišta i prevencijom eskalacija u pojedinim regionima, naposletku strateškom mudrošću i dobrom namerom upravljača ekonomski najmoćnijih država.

Budućnost, mada plaši, nije determinisana, čovek je i dalje njen aktivni stvaralač sa snagom da je menja, ili, Kenedijevim rečima za kraj: "Ipak, ostaje činjenica da je zbog toga što ne znamo budućnost, nemoguće sa sigurnošću reći da li će globalni trendovi odvesti ka užasnim katastrofama ili će biti skrenuti s tog puta zadivljujućim napretkom u ljudskom prilagođavaju."

